

A „lankadatlan fürge szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig. – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája II.

Szakál Anna

II. Ürmösi Sándor kanyargós lelkészi pályafutása (1844–1868)

A következőkben Ürmösi Sándor életpályájának azt a szakaszát szeretném bemutatni, amikor az unitárius egyház belső embereként teljesített szolgálatot, elsősorban az ún. UP Iratokra¹ támaszkodva, kiegészítő forrásul a különböző egyházközségi iratanyagokat, presbiteri, számadásos és iskolalátogatási jegyzőkönyveket használva fel.

Valamennyi olyan egyházközség esetén, ahová Ürmösi Sándort kinevezik, a következő kérdésköröket próbálom röviden megvilágítani: 1. Milyennek számít az illető egyházközség a korszakban? Mit mondanak a kortársak és mit a számadatok? Mit jelenthetett odakerülni? Mennyire volt nagy a fluktuáció? Mennyire volt gyakori a lelkészek/tanítók bevádolása? 2. Amennyiben volt konfliktusa Ürmösinek a közösséggel, akkor az események a falu / Ürmösi / az esperes vagy a püspök (mint objektívnek tekinthető nézőpont) általi leírása. 3. A konfliktus következménye. 4. A konfliktus megoldása. 5. Amennyiben a lelkész és a közösség kapcsolata nem jutott olyan szélsőséges állapotig, hogy az panaszos levélben vagy nyomozási jegyzőkönyvben maradt volna az utókorra, a kiegészítő források alapján a közöttük lévő viszony nyomait próbálom meg feltárni.

1. Vadad (1844. június – 1846. április k.)

Négy év kinevezés nélküli tordátfalvi káplánság után 1844 májusában merült fel először Ürmösi Sándor neve úgy, mint akit Székely Sándor püspök lelkésznek nevezne ki Szőkefalvára.² Végül azonban mégsem ide, hanem Vadadra rendeli 1844 júniusában félpapnak és egész mesternek³ az akkor már a 30. életévébe lépett Ürmösi Sándort.⁴

¹ UP Iratoknak nevezik a mindenkori unitárius püspök után maradt, nagyrészt hivatalos levelezést tartalmazó irategyűttest. Az ebben található levelek elsősorban az unitárius tanítók, lelkészek vagy az egyházközség panaszait, kéréseit, illetve az espereseknek a püspökhöz küldött, az egyházkörükben tapasztalt problémás esetek hátterét tárgyaló, egy-egy személy jellemét, felkészültségét, papságra való alkalmasságát véleményező beszámolóit tartalmazzák. Az UP Iratok évrendezett állapotban megtalálhatóak: Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. (továbbiakban: MUEKvGyLt.) Egy év átlagosan egy doboznyi szálás iratot jelent.

² Belső rendbeli változatok címmel Székely Sándor jegyzete feltehetően 1844 májusából, amelyen valamennyi ekkori változást sorra vesz. Ezek többsége végül nem az itt leírt formában valósult meg.

³ A korabeli, leggyakrabban használt megnevezés az iskolatanítóra a *mester*, *oskolamester*. Az *egész mester* kifejezés ebben az esetben azt jelenti, hogy a teljes mesteri képét (fizetést) ő kapta, ami mellé valamilyen módon megosztozva Kisgyörgy Ferenc, vadadi rendes lelkésszel, a lelkészi kepe fele is őt illette, cserébe bizonyos

Vadad ekkor a marossszéki egyházkör egyik legkisebb unitárius települése.⁵ A faluban az unitáriusok vannak többségben, 1766-ban 192,⁶ 1850-ben 314,⁷ 1868-ban 393 unitáriust számolnak össze.⁸ Farkas György, marossszéki esperes 1843-ban azon öt marossszéki település közé sorolja, amelyek „olyan helyzetben vagynak, hogy egy ebédet sem tudnak adni egy GVIsitationak,⁹ talán egy két évek alatt vergődnek ki valamit szegénységekből”.¹⁰ A vadadi lelkészek nem túl sűrűn, 10–20 évente váltják egymást, az ekkor itt szolgáló Kisgyörgy Ferenc, öreg lelkész 1830-tól 1846-ban bekövetkező haláláig állt az egyházközség élén. Ellene és az akkori tanító, László Antal ellen már 1842 végén panaszlevelet fogalmazott a falu, de ezzel akkor az aláírások hamis volta miatt nem foglalkoztak érdemben.¹¹ 1844-ben a panaszok felújulnak,¹² ekkor az a döntés születik, hogy az öreg, elgyengült papot, hiába panasználak ellene, nem helyezik el (mivel öregen egyetlen egyházközség sem fogadná el), de a fiatal tanító helyett újat neveznek ki, aki segédlelkészként az idős pap munkáját is megkönnyítheti.¹³ A bevádolt tanító, László Antal, akinek a helyébe Ürmösi Sándort kinevezik, a következőképpen festi le helyzetét:

lelkési feladatokat neki kellett ellátnia. Mivel azonban Ürmösi Sándor ekkor még nem volt felszentelt lelkész, így minden bizonnyal inkább csak a hétköznapi, illetve vasárnapi prédikálást kaphatta feladatul, a keresztelés, esketés, úrvacsoraosztás nem tartozhatott a kötelességei közé. (A pontos felosztást nem ismerjük, de Farkas György esperes leveléből a fent vázolt tűnik a korszakban és az adott helyzetben a leghihetőbbnek. Vö. Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1844. július 17.) Fontos még megjegyezni, hogy általában a lelkész és a tanító fizetése között nagy volt a különbség, legtöbbször a tanító feleannyit kapott mindenből, mint a pap, de sok helyen még annál is kevesebbet. A vadadi mesteri és lelkési kepe nagyságára nincsenek pontos adataink.

⁴ Székely Sándor Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1844. június 6.

⁵ A különböző unitárius egyházkörök egymáshoz viszonyított nagyságának megállapításához az 1766-os összeírás megjelent összesítését, illetve az 1868-as, kéziratban lévő név szerinti unitárius népesség-összeírást használtam. Kiegészítő, illetve az együttélő felekezetek nagyságának megállapításához az 1850-es népszámlálás adatait hívtam segítségül. Vö. MATKÓ LÁSZLÓ: Az erdélyi unitáriusok 1766-i összeírása. In: *Keresztény Magvető*, 1907. 1. sz. 39–48. p. (továbbiakban: MATKÓ, 1907.); Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása 1868-ban. I–II. köt. –MUEKvGyLt.; Az 1850. évi erdélyi népszámlálás. Sajtó alá rend.: Dávid Zoltán. Bp., 1994. (továbbiakban: Népszámlálás, 1850.) Vadadi egyházközségi iratok: MUEKvGyLt. (jelenleg rendezetlen), az anyakönyvek: Maros megyei Állami Levéltár. (továbbiakban: MmÁLt.)

⁶ MATKÓ, 1907. 46. p.

⁷ Népszámlálás, 1850. 128–129. p., 55. sz. táblázat. Mellettük 1850-ben 44 református, 23 római katolikus és 5 görögkatolikus él.

⁸ Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása I. 683–691. p. –MUEKvGyLt.

⁹ generális vizitáció: általános vizitáció, amelyet a püspök végzett meghatározott időközönként.

¹⁰ Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1843. július 27.

¹¹ MUEKvGyLt. UP iratok, 1843.

¹² MUEKvGyLt. UP iratok, 1844.

¹³ Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1844. február 7.

„engemet vádol [ti. az egyházközség], holott miolta kebeleikben szenvedek – mert kitsin béremet tellyességgel nem fizetik, majd éhel halok el – házam a leg veszedelmesebb állású, vizenyős – pappyros és lantorna¹⁴ ablakokkal, fa zárokkal fel készítve; éjtsakai alvásomba is az esső réám esik – csűr pajtám nem használható – ország utak között lakván; semmi némű kert jóságom bérül soha nintsen, nyári igyekezeteink veteményeinkbe semmibe mennek – egy kis borjut hova el kössek nintsen – – Földeimet, köteleztetések mellett is nem szántják, és már három esztendeje, hogy nemis vettethetem bé – így szenvedek – fátlanság, és etlenség között.”¹⁵

A továbbiakban azt is elpanaszolja, hogy tűzifáját magának kellett a hátán behordania, az árvíz és esőzések miatt beomlott házát kénytelen volt maga vályogolni, s végül a falu kiállította pásztornak, és egész nap a mezőn kellett őriznie a falu sertécsordáját. A helyzetet valószínűleg helytállóan írja le a tanító, mivel az egyházközségi iratok között is fennmaradt olyan dokumentum, amely már 1840-ben a „romlo félben lévő” mesteri ház és a „már végképpen elpusztult Tsür” újjáépítését kérvényezi.¹⁶ Azonban ez biztosan nem valósult meg, mert a források szerint 1846-ban az egész mesteri lak és oskolaház „sorvadásban lévén”, azok 1852-re végül össze is omlottak.¹⁷

Ide érkezik meg Ürmösi Sándor, aki 1844 szeptemberében feleségül vette Hegedűs István leányát, Teréziát.¹⁸ Ez a választás már önmagában szerezhette néhány ellenséget a számára, mivel Hegedűs, aki egyébként marosszéki asszeszorként¹⁹ szerepel a dokumentumokon, számos emberrel volt rossz viszonyban a faluban.²⁰ Emellett pár hónappal később mind a feleségével, mind az apósával elmérgesedett a viszonya, ami váláshoz,²¹ és egyúttal a falu elhagyásához vezetett. 1846 első hónapjaiban juthatott el a tarthatatlan viszony híre a püspökséghez is, aminek eredményeképpen április 5-én Farkas György hivatalos vizsgálatot tartott a faluban. Megállapította, hogy „az egész gyülekezet úgy nyilatkozik, két tagon kívül, misze-

¹⁴ lantorna (a lat. lanterna 'lámpa' átvétele): a szegényebbek ablaküvege. Ez olyan ablaküveget helyettesítő hártya, hólyag lehetett, amelyet az ablakkeretre feszítettek, így átlátni nem lehetett rajta, csak derengő fény jutott be a helyiségbe.

¹⁵ László Antal Székely Sándornak. hn. én. [Vadad, 1844. augusztus 18. előtt.]

¹⁶ A vadadi egyházközség Farkas Györgynek. Vadad, 1840. november. – MUEKvGyLt. Vadadi szálas iratok.

¹⁷ Halmágyi János: A vadadi unitárius anya egyházközség története. (Kézirat, 1910.) – MUEKvGyLt. Egyházközségi monográfiák IV. 13. 19. p.

¹⁸ Ld. MmÁlt. A vadadi unitárius egyházközség esketési anyakönyve, 154v–155. (továbbiakban: Vadad, anyakönyv / ...) Hegedűs Teréziát ekkor 17 évesnek, Ürmösi Sándort pedig 28 évesnek írták be.

¹⁹ Az asszeszor valamilyen testületnek, tanácsnak, bíróságnak a tagja, ülnök. Azonban a korabeli viszonyok között nem feltétlenül tudott írni-olvasni.

²⁰ A vadadi jegyzőkönyv szerint még 1840-ben valamilyen földbirtok miatt fenyegetőzött a megye perrel. Vö. A Vadadi Unitaria Szent Egyház Számadásos Jegyző-könyve. 157–158. p. –MUEKvGyLt.

²¹ A válást feltehetően csak 1846 végén vagy 1847-ben mondhatták ki, azonban mivel a Főpapi törvényszéki jegyzőkönyv 1. kötetének lelőhelye ismeretlen, így az 1858 előtti válásoknak sem lehet abban utánanézni.

rint mind az öreg Papra, mind a Segédre és Iskola Tanítóra nézve nagy unalomban vannak”.²²

Az idős papra továbbra is a kora miatt panaszoznak, míg „az ifju segédre nézt pedig a sok Belső emberi heljzettel ellenkezőleg folytatni szokott magaviseleteiért – hásártos és sok rendbeli botrányos tetteiért” neheztelnek.²³ Farkas György a püspök felszólítására, miszerint tegyen „tisza egyenes relatiot; igazaké a meljeket felölle hall”, elmondja, hogy bár számos vádat hoztak fel Ürmösi ellen („vádoltatik részegséggel, hásártossággal, halgatoival való goromba bánással, hazugsággal, miszerént égy szavát sem lehet hinni, minden dolgot elferdit, sőt szentek s Krisztus szidalmával is vérengzőséggel sat.”²⁴), de ezek többségét az apósa terjeszti róla, így nem lehet teljesen hitelt adni azoknak, azonban véleménye szerint a segédpapnak mindenképpen mozdulnia kell az egyházközségből.

Farkas György esperes ekkor még csupán finoman megfogalmazott véleménye szerint Ürmösi Sándorról – aki ekkor még alig 2 éve végez egyházi szolgálatot – nem szabad „kimondani még most azt, hogy ő teljességgel a Papi állomásra nem való, jóllehet szinte gyanítani lehet”.²⁵ Ehhez egy más levelében hozzáteszi azt is, hogy Ürmösi mint „ifjú em[ber, más] pályát is választhat magának, s nints is hittal hivataljához olj álla[n]dólag kötve mint egy Pap”.²⁶

Ürmösi Sándor a püspöknek írott (kissé zavaros) levelében igyekszik magát tisztázni, elsősorban annak tulajdonítja a szerinte képtelen vádakát, hogy egy, a falubeliek által nem kedvelt személy leányát vette feleségül „szerencsétlenségére”. Hogy mennyire ártatlannak látja magát a helyzetben, jelzi, hogy kéri a püspöktől, hogy nevezze ki rendes papnak Vadadra, mivel – ahogy írja – csupán egy évig szándékozik ebben az eklézsiában lelkészként szolgálni, azután édesapja mellé, Tordátfalvára fog menni, „ki meg gyengülve a fiától várja erősítését”.²⁷ Ártatlanságának biztos tudatában késznek nyilvánítja magát bármilyen vádakra megfelelni, egyúttal (a talán túlzottan mereven értelmezett) papi hivatástudatáról is tanúbizonyosságot tesz. Azt állítja, hogy „ha apostoli characteremtől távozottnak találtam, én magam fogom magamot megítélni, sőt meg büntetni, de a bünhödésnek borzasztó eszközével, mert a mire születtem, és jöttem e világra, a Jéuszi igazságot hirdetni papi helyzetben, megszünök – és midőn letudom [?] két száz évek ólt, hogy családom papi hivatalt folytatni soha is meg nem szünt, én bennem bévégeztetni elkivánom büntetésül ha leverettetett szivel is”.²⁸ Ugyanebben a levelében kvalitásai bizonyítására megemlíti, hogy a korábban 7-8 gyermekből álló iskola az ő irányítása alatt 45 főre duzzadt. Ez az adat az iskolavizsgálati jegyzőkönyvvel összevetve nem egészen állja meg a helyét, de az bizonyosan kijelenthető, hogy egy 20 éves időintervallumot megnézve a jegyzőkönyvek szerint is 1844-ben volt a

²² Farkas György Székely Sándorhoz. Szentgerice, 1846. április 7.

²³ Farkas György Székely Sándorhoz. Szentgerice, 1846. április 7.

²⁴ Farkas György Székely Sándorhoz. Szentgerice, 1846. április 7.

²⁵ Farkas György Székely Sándorhoz. Szentgerice, 1846. április 7.

²⁶ Farkas György Székely Sándornak. Marosvásárhely, 1846. április 3.

²⁷ Ürmösy Sándor Székely Sándorhoz. hn. én. (Érk.: 1846. április 13.)

²⁸ Ürmösy Sándor Székely Sándornak, hn. én. (Érk.: Vadad, 1846. április 13.)

legmagasabb az iskolában talált diákok száma.²⁹ Elképzelhető tehát, hogy Ürmösi valóban szorgalmas és elhivatott tanító volt ekkor.

Ürmösi Sándor levele legvégén kijelenti, hogy az időközben személyével összefüggésben felmerült kisadorjáni lévita³⁰ státuszt csupán énekeletség híján nincsen különösebb kedve elfogadni, de „külömben Jésumom Evangéliumot bár mi kitsin gyülekezetnek s bár akár hol is hirdetnem nem csak ne szégyellem, de kevély vagyok a ditsőség szent szeszétől”.³¹ Így feltehetően még április folyamán kirendelték a „ditsőség szent szeszétől kevély” Ürmösi Sándort Kisadorjába – ahol amilyen csekély időt töltött, olyan vaskos iratanyagot hagyott hátra működése nyomán.

2. Kisadorján (1846. április k. – 1847. május k.)

A szintén a Marosszéki egyházkörbe tartozó Kisadorján³² unitárius egyházközsége a 19. században Szentháromsághoz tartozott filiaként, benne ennek megfelelően önálló lelkész nem szolgálhatott, csupán egy lévita, akit tanításra, éneklésre és imádkozásra választhatott meg az egyházközség. Filiaiként biztos adatunk nincs a nagyságáról, de 1766-ban Kisadorjában, Szentháromságon és Bedén együttesen 178 unitárius élt,³³ ami egy Vadad nagyságú közösséget jelentett a lelkész számára.³⁴ 1800-ban 46 kisadorjáni

²⁹ A jegyzőkönyvi adatok szerint a gyereklétszám a vizsgálatok idején: 1839: 0, 1840:4, 1841: 3, 1842: 5, 1843: 4, 1844: 28, 1845: 6, 1846: 17, 1847–50. nincs adat, 1851: 4, 1852: összedőlt az iskola, elhunyt a tanító, nincs adat, 1853: 20, 1854–55. nincs adat, 1856: 26, 1857–58. nincs adat, 1859: 6. Ld.: A Vadadi Unitaria Szent Egyház Számadásos Jegyző-könyve. – MUEKvGyLt. Ezekből a számadatokból egyrészt az is látszik, hogy ha 1844-ben kiugróan magas is volt a gyerekek száma, ez a lelkesedés a következő évre visszaesett. Másfelől azonban hozzá kell tenni, hogy a vizsgálatok egyetlen, általában őszi napon vannak, amikor még nem biztos, hogy teljességgel működik az iskola. Az Ürmösi által megadott adatok tehát lehetnek igazak, lehetett olyan időszak, amikor szinte az összes iskolaköteles gyerek eljárt az iskolába, de tulajdonképpen nagyon nehéz összehasonlításra alkalmas adatokat találnunk.

³⁰ A *levita* vagy *lévita* feladata a korabeli gyakorlatban inkább a mesteri munkához állt közel (*mester, énekevezér*), azonban némi lelkészi feladatot is jelenthetett (*imádkozó*). Jellemzően kis lélekszámú eklézsiákban működött lévitaság, ahol a lévitan kívül más egyházi személy nem élt.

³¹ Ürmösy Sándor Székely Sándornak, hn. én. [Vadad, 1846. április 13. (érk.)]

³² A kisadorjáni unitárius egyházközségi iratai: MUEKvGyLt.

³³ MATKÓ, 1907. 46. p.

³⁴ Hogy a lévitanak ez különösen nagy szegénységet jelentett, csak sejthetjük, pontosan nem tudjuk, ahogy azt sem, hogy ennek következtében milyen gyakran váltották egymást a lévíták. 1911-ben Pap Sándor nagyjából összeírja a Kisadorjában valaha szolgált lévítákat, de például Ürmösi Sándor is kimarad ebből a felsorolásból, így nem tudhatjuk, hogy a többi személy tekintetében mennyire pontos az összeírás. (Mivel sem a kisadorjáni, sem a szentháromsági jegyzőkönyvek jelenlegi feltalálási helyét nem ismerem, így a hiánynak a korabeli dokumentumokban való meglétét – amelyek segítségével a 20. század eleji írás is készülhetett – ellenőrizni nem tudtam.) Ld. Pap Sándor, szentháromsági unitárius lelkész 1911. február 18-án beküldött írását Szentháromság és filiainak történetéről: MUEKvGyLt. Egyházközségi monográfiák. IV. 12. Geréb Zsigmond, aki a lelkészek összegyűjtését elvégezte, a tanítókkal (és a lévítákkal) nem foglalkozott.

unitárius lakosról tudunk,³⁵ ez a szám a század közepére 74 főre,³⁶ 1868-ra pedig 83-ra emelkedik.³⁷

Hogy nem csak a szám adatok alapján számított nem túl előnyös szolgálati helynek az adorjáni lévitaság, mutatja Farkas György esperes 1849. októberi levele, amelyben annak a véleményének ad hangot, hogy „azon nyomorult állomás maradna bizonyos ideig ürességben”³⁸ annak érdekében, hogy így a lévitai jövedelmet néhány évig összegyűjtve, létrejöhetne egy olyan pénzügyi alap, amelynek segítségével már nem kellene nyomorognia az oda kirendelt személynek. Ez azonban nem valósult meg, s 1857-ben Czerjék Pál kisadorjáni lévita a következőképpen írja le szomorú helyzetét:

„keserves alapotom elő sorolni, már kilentz évek haladanak el a mulandóság tengerében, miholta az oskolából kijöttem a meljek mind anyi fájdalom nyomoruság és inség esztendei valának; főképpen ezen négy utolsók miholta kis Adorjányba vagyok, ahol terhes szolgálatom és terhes munkám és keserves artzám verejtekinék hulatasa által sem vagyok képes elememett tsaladom minden napi kenyerétt meg kapni, amikoris pénz fizetés van, alig elég a Csaszari adoban [...] Oh de bár mindennapi, minden napi [!] kenyere volna, de ebbennis nyky mertekbe szükölködöm és tsak nem mindezekben halgatoim is szivtelenek, kiholt a Valas iranti buzgo szivekből, és nints könnyoruletéség lelki keblekben.”³⁹

Ürmösi Sándor esetében azonban – ahogy Vadadban sem – most sem a bér kicsinysége, az eklézsia szegénysége vagy a közösség szívtelensége okozta korai távozását, hanem saját maga idézte azt elő. Éppen fél év telt el azóta, hogy Kisadorjában került, amikor december 4-én az első panaszos levelet 1846. november 20-i keltezéssel benyújtják a hívek – Ürmösi Sámuel,⁴⁰ szentháromsági lelkész ellen. Három nappal később (miközben Ürmösi Sámuel is elkészíti a vádakra a válaszát⁴¹) a közeli Nyomáton vizsgáloszéki gyűlést tartanak. Az erről tudósító Farkas György esperes azonban nem a bevádolt Ürmösi Sámuel miatt érzi szükségesnek hosszú levélben tájékoztatni a püspököt a gyűlésről és az azon előadódott „kedvetlen esetről”, hanem Ürmösi Sándor, a kisadorjáni lévita miatt. Beszámol arról, hogy Ürmösi Sándor nem elégedett meg azzal, hogy ő tanítóként, énekvezérként és imádkozóként lett az egyházközséghez kirendelve, „a Környékben magát mint Pap úgy adja ki, hír és engedelem nélkül temetésekre predikálni vagy orálni járogat, s így quasi Papi funkciót gyakorol”.⁴² Ez önmagában ellenkezett az egyházi kánonnal; ami azonban ennél sokkal

³⁵ Vö. Pap Sándor előző jegyzetben idézett írását. Ez a következő státuszú személyekből állt össze: béradó gazdák (és feleségeik): 13 fő, özvegy férfi: 1 fő, gyerekek: 32 fő.

³⁶ Népszámlálás, 1850. 130–131. p., 56. sz. táblázat. A faluban ekkor az unitáriusok mellett 23 református és 4 görögkatolikus élt.

³⁷ Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása I. 729–731. p. – MUEKvGyLt.

³⁸ Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1849. október 8.

³⁹ Czerjék Pál Székely Mózesnek. Kisadorján, 1857. január 15.

⁴⁰ Ürmösi Sámuel az abrudbányai Ürmösi-ágba tartozott, s ahogy arra korábban utaltam, Ürmösi Sándorral valamilyen, nem túl távoli rokoni kapcsolatban állt.

⁴¹ Ürmösi Sámuel Farkas Györgynek. Szentháromság, 1846. december 6.

⁴² Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1846. december 9.

súlyosabb vétségnek számított, hogy – feltehetően prédikációinak sikerén felbuzdulva⁴³ – fellázította a szentháromságokat „az ottani igen becsületes, erkölcsös, mindenkben Egyházas magaviseletű Pap” Ürmösi Sámuel ellen, azt tanácsolván, hogy adjanak be ellene panaszlevelet a vizitáció alkalmával. Ezt az esperes leírása szerint maga fogalmazta, majd mással másoltatta le, „nehogy az ő körme nyomai láttassanak” – mindezt annak reményében tette, hogy Ürmösi Sámuel megbuktatása után őt választják meg rendes papjuknak. Amikor ezek

„az irtak szerint tudomására jutván a vizsgáló széknek, felszollította nevezett Ürmösi Sándort, de e nem hogy mint bűnös publicanus bűneit meg-esmérve, megtérésének ígérését mondta volna el – egyenesen kimondta: hogy neki abban senki sem parantsol, hogy ahul akar ne orálhasson pénzért, mert a világiokis teszük ezt, hát ő mint Egyházi személj: mért ne tehetné? Sőt midőn heljzetét nekie magyaráztam volna, nyilván kimondta, hogy nékie azon hatalmat a Fő Tisztelendő Püspök Ur adta, s én elnem vehetem, neki nem parantsolok, nemis halgat rám – ezolta Fő Tisztelendő Ur nekem, még miolta csekélj helyzetemben vagyok, senki nem mondta, s most sem fájtna volna olj erőssen, ha nem a nép előtt lesz vala mondva, mert ugy tsakis igénytelen személyem lesz vala inkább sértve, s könnyen négy szem közt elis lehet vala igazítani, de így egész Ekkllésia előtt nekem és a visitati-onak, melynek tekintéltjét veszedelmesen szokta az ilj sérteni, fenyíték nélkül reménlem nem maradhat. [...] Sajnálom, hogy ilj tényeket kellett fel-jelentenem, de egyebet nem tudok tenni – vagy az akarok lenni, aminek a felsőbbbség tett, vagy leszek köz legény, mert könnyebb engedelmeskedni, mint másnak rendezkedni, már pedig ha egy Lévíta kimeri a Nép előtt mondani, neki nem parantsolok – meg sem halgat sat. ugy mondja pedig ki, hogy mondása büntelen marad, akkor jobb nem lenni, mint lenni.”⁴⁴

A hosszan idézett levélből azonnal láthatóvá válik az az alaphelyzet, amely a következő néhány hónapban tovább fog fokozódni, míg eljutunk egy jól már meg nem oldható patthelyzetig. Már ekkor kirajzolódik egy felháborodott, elkeseredett, jogosan haragos esperes alakja, aki maga is megdöbben azon, amit felelősséggel viselt hivatalában át kell élnie. Emellett halványan kivehető egy rendes, derék pap körvonala is, aki csupán belekeveredett egy helyzetbe, s ahogy most is, a későbbiek során is fölötte, rajta kívül történnek az események. Még nem látszik, csak a háttérben sejthető a felbőszült (felbőszített?) tömeg, akik közül egyesek kicsinyes okok miatt elhatározták papjuk elhelyeztetését. És kezdenek sejleni a körvonalai annak a személynek is, aki a szikrát lobogó lánggá változtatta, aki az indulatokat felkorbácsolta, és aki sem a hibáját, sem tetteinek súlyát látni és vállalni nem képes.

⁴³ „Az egész lázadásnak, mely tisztelt papunk ellen mostanában dühöng, két három egyén volt ecclésiánkban indítványozója, kik minden alapos ok nélkül ingerültségbe jővén, haragudni kezdetek papunkra, s ezen ellenséges indulattyokat titkonn közlöték többekkel másokkal is: nevezetesen pedig Kis adorjáni Lévíta Ürmösi Sándorral, kit egyszeri kétszeri hatalmas prédikálásáért főnökökké választottak, s tölle útasításokat vettek.” A szentháromságok Ürmösi Sámuel mellett, hn. én. (Érk.: 1847. március 15.)

⁴⁴ Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1846. december 9.

Az Ürmösi Sándorról kiderült tettek nem maradnak válasz nélkül: a vizsgálószéki gyűlés nem ad helyt az Ürmösi Sámuel ellen felhozott vádakkak,⁴⁵ a püspök még december folyamán levélben megtiltja, hogy Ürmösi Sándor lévitai jogkörén túl terjeszkedni merészeljen,⁴⁶ az esperes pedig – a püspök beleegyezésével – evocálja⁴⁷ utóbbit a parciális zsinatra.⁴⁸ Ezen a zsinaton a szentháromságiak újabb panaszlevelet nyújtanak be, amelyben többek között azzal vádolják meg Ürmösi Sámuel, hogy „halgatoit s képesesei kijádtzásukra, csufoolásúkra, a dóg nyúzó cigányokat Égyházunkba meg hívja, s halgatoival a leg nagyobb botránkozás elkövethetéséért égy soral és rendel Úrvacsoráltatja”.⁴⁹ A Nyárádszentlászlón január végén tartott parciális a „le alatonító piszkos Kér Levél”-re⁵⁰ válaszul békülésre szólítja fel a feleket, és az Ürmösi Sámuel ért vádakat igaztalannak mondja ki. Ugyanitt Ürmösi Sándort reverzális⁵¹ adására kötelezi.⁵² Valamivel későbbi levelében Farkas György az ekkor beadott vádokról a következőket írja Székely Sándor püspöknek:

„A Partialisra Pap ellen beadott panasz merő alaptalan semmisség, s látszik, hogy erőlködnek valamit mondani, s hogy semmit sem tudnak, amit mondnak csak nagy pathossal mondják, mert hogy a Czigánynak Urvatso-rát adott, nem kötelesség elleni hiba, ha nem adott volna, azt lehetne fel tudni, hiszen a Czigányis ember, mint más, Ny Gálfalván s egyebüttis sok helyeken vannak cigány fajbol álló hit rokonink, de soha efféle kereszténytelen felszólalásokat nem hallottam.”⁵³

A közben eltelt hónapokban különböző levelek sora érkezik az espereshez, illetve a püspökhöz. Ezekben Ürmösi Sándor mellett, Ürmösi Sámuel ellen

⁴⁵ Nyomáti vizsgálószéki ülés válasza. Nyomát, 1846. december 7.

⁴⁶ A püspök válasza Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1846. december 28. (A válasz az esperesi levél hátoldalán van összefoglalva.)

⁴⁷ evocálás a zsinatra: valamely hibát vétett egyházi személy felszólítása a zsinaton való feltétlen megjelenésre, ami egyúttal perbe idézést is jelent. [Itt és a későbbiekben is az egyházszerkezeti fogalmak magyarázatát magam készítettem el induktív módon, ezért ezek alapvetően az unitárius egyház 19. század közepi szokásjogát tükrözik.]

⁴⁸ parciális zsinat: 'köri zsinat' egy egyházkör által tartott, az azon belül zajló ügyek megvitatását végző tanácskozás a korabeli unitárius egyházi gyakorlatban.

⁴⁹ A szentháromságiak Farkas Györgynek és a parciális szentszékek. hn. én. (Érk.: 1847. január 21.)

⁵⁰ A parciális gyűlés válasza a szentháromságiaknak. Nyárádszentlászló, 1847. január 22. (A válasz a panaszos levél hátoldalán szerepel.)

⁵¹ reverzális / reversalis: lat. 'erkölcsei kötelezvény', amelyet azok a belső emberek kötelesek tenni, akiket mintegy utoljára figyelmeztetnek a botlásukra vagy valamely hibájukra, és ebben egyfelől elismerik vétségeiket, másfelől fogadják, hogy ezentúl változtatnak a hibáikon. Egyúttal vállalják azt is, hogy ha ez nem sikerülne, akkor vagy degradációval alacsonyabb jövedelmű egyházközségbe helyezhessék őket, vagy teljesen egyházi szolgálat nélkül maradjanak. Ugyanilyen reverzalist adtak a kollégiumi tanulók is kihágás esetén.

⁵² Ürmösi Sándor reverzálisának másolata. Nyárádszentlászló, 1847. január 21. (Érdeklenség, hogy a másolatot a szintén Kriza-gyűjtő, ekkor szentgericei, később árkosi tanító, Lőrinczi Elek készíti el.)

⁵³ Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1847. április 4.

és utóbbi mellett is megszólalnak az emberek.⁵⁴ Mindeközben Ürmösi Sámuel is felveti, hogy pert indít Ürmösi Sándor ellen.⁵⁵

Ürmösi Sámuel ekkor 16. éve van Szentháromságon, s eddig nem volt semmi panasz ellene. Vagyis – ahogy Farkas György megfogalmazza – „addig, míg Ürmösi Sándor K Adorjánba nem jöven a rosz magot elnem hintette, s felnem nevelte”.⁵⁶ Ürmösi Sámuel és a mellette kiálló néhány hallgatójának leveleit olvasva egy becsületes, derék pap alakja bontakozik ki előttünk, akinek ebben a Vadad méretű, kicsi egyházközségben családos emberként csupán kuporgatással és jó gazdálkodással sikerült valamekkora vagyona is szert tennie: vásárolt egy kicsike telket, azon elkezdett építeni egy házat, a papi telekre számos gyümölcsfát ültetett, borjazó szarvasmarhája, csikózó lova, majorsága van, méhészkedik.⁵⁷ Vagyis csupa olyan ingó és ingatlan javakkal bír, amelyeket másik állomáshelyre való elhelyezése esetén nem tud magával vinni. Ez teszi különösen kilátástalan számára a vádak újra- és újraéledése. Az ellene hozott vádakból legfeljebb annyi következtetést lehet levonni, hogy Ürmösi Sándor hatásosabban (tehát Ürmösi Sámuel egyszerűbben, talán valóban unalmasabban) prédikált, s ezért szerepel mindannyiszor első helyen az „unalomba jött” lelkész, akinek prédikációira senki sem megy. Az összes többi vádon a Farkas György által is jelzett erőlködés érződik.

Azonban hiába abszurdak a vádak, és hiába nem ad hitelt azoknak magasabb szinten senki, aki a mozdítást elrendelhetné, a felgerjesztett indulatok nem csillapodnak. Ehhez nagymértékben hozzájárulhat Ürmösi Sándor is, aki továbbra sem szűnik különböző módokon a pap ellen hangolni az embereket.⁵⁸ Ürmösi Sámuel már hiába próbál tenni bármit az emberek

⁵⁴ A szentháromságiak Ürmösi Sámuel ellen, 1847. február 13., kisadorjaniak Ürmösi Sámuel ellen, 1847. február 19., A szentháromságiak újabb panaszos levele esketésekkkel, 1847. február 27. (Farkas György a levélre rájegyzi, hogy ezt már nem is terjeszti fel a püspöknek, mivel nem megfelelő formában folynak az esketések, s az is bebizonyosodik közben, hogy az aláírást gyűjtők (kényszerítők) azokat, akik aláírásukat visszavonják, 5 ezüst forint fizetésére kötelezik.); A szentháromságiak Ürmösi Sándor mellett, 1847. március 4., A kisadorjaniak Ürmösi Sándor mellett, 1847. március 6., A szentháromságiak Ürmösi Sámuel mellett, 1847. március 15. (érkezett), kisadorjaniak Ürmösi Sámuel mellett, 1847. március 6., A szentháromságiak Ürmösi Sámuel ellen a püspöknek, 1847. március 10. (érk.), április 8. (érk.)

⁵⁵ Feltehetően ez végül nem következett be. A kezdeti esketések szövegei (amelyben Ürmösi Sándor szervezkedő szerepéről vallottak a kisadorjaniak): szentháromsági Bereczky Sigmond, marosszéki hitestáblabíró előtt tett tanúbizonyságok az 1846. november 21-i eseményekről. é.n. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1847. A perindításról: Ürmösi Sámuel Székely Sándornak. Szentháromság, 1847. április 3.

⁵⁶ Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1847. április 4.

⁵⁷ Ürmösi Sámuelrel kapcsolatban vö. Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1847. március 14., április 4., Ürmösi Sámuel Székely Sándornak. Szentháromság, 1847. március 13., április 3., Ürmösi Sámuel Farkas Györgynek. Szentháromság, 1847. április 4., A szentháromságiak Ürmösi Sámuel mellett. (Érk.: 1847. március 15.); összefoglalóan a püspök levele: Székely Sándor Farkas Györgynek (másolat). Kolozsvár, 1847. március 23.

⁵⁸ Vö. Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1847. március 14., április 4.

megbékítésére, azoknak szerinte már „nints betsület érzesök, nints meg gondolások, nints Lelki esméretök – Isten törvényeivel sem gondolnak semmit – hogy meg esmérnék hibájokat, nints szégyenök, hogy magokba szályanak, s oknélküli méltatlan ingerültségekről le tégyenek. Semmi intést felnem vésznek. Nyilton ki mondották: hogy ha czélyokban nem boldogulnak, itt vér ontás fog történni”.⁵⁹ Farkas György, aki szintén minden módon a vétklenül megvádolt pap maradásáért küzdött, lemondóan ír a feldühödött, megbolondított népről, akik azt sem voltak hajlandóak megérteni, hogy nem tudják azonnal elrendelni a papjukat, mivel nincs éppen üres lelkeszi állomás, vagy olyan, amivel cserélhetne, s legalább addig legyenek türelemmel, amíg valahová elmehetne.

„Érzékeny keresztény szivek megolvadhattak volna, de azon ingerült nyers tömeg, legkissebb jelét sem adá a keresztényi szeretetnek, és engedelmeségnek [...] magam könyeztem a Fő Tisztelendő Urat és magamat, hogy menyi időt, jó akaratot, és erőt áldozánk fel ezen háládatlan csoportért, s mégis melj kevés a sikere, sajnáltam azon csoport boldogtalanságát, melj inkább hiszen az Ürmösi Sándor csábításainak, mint Püspökének és Esperessének.”⁶⁰

Farkas György már 1846 áprilisában, a vadadi eseményeket követően sem volt a legkedvezőbb véleménnyel Ürmösi Sándorról, a papról és az emberről, de akkor még a sajnálat dominált a megfogalmazásában. „Én eléggé fájlalom szegényt, azért pedig, hogy olj véralkatot nyert a természet-től, melj ötet enyi bajba viszi – hogy nints semmi jó vezére indulatainak, hiányzik a prudentia az okosság, s minden jóézés, jó tanás.”⁶¹ Kevesebb mint egy évvel később, 1847 márciusában már így ír Ürmösi Sándorról:

„ennek az embernek jó volna megsugni, hogy menjen el, s keressen magának más életet, mert az Egyházi Pálján meg nem álhat [...] senkinek nem kívánom, de valoban ezen emberrel, nem hiszek oljan embert lenni, ki az egyenes igazságot szereti, a jó rendet kedvelli, hogy békeségesen kijöhessen, e magát a népet önön magával contradictioba hozza, azt hamis esküvésekre, gonosz bizonyítások adásába keverten a jó rendet felzavarta, nekem és még a fő Tiszt. Püspök Urnakis sok bajt okozott, s fog okozni, azt hidje el a Fő Tisztelendő Püspök Ur, hogy addig SzHáromságon akár ki leszen a Pap békeség nem leszen, míg ő KAdorjában lesz.”⁶²

Mindezek mellé már csupán egyetlen mozaikkocka hiányzik: az, amit Ürmösi Sándor mindebben a helyzetben gondol. Az egyenesen a püspöknek címzett márciusi levelét a következő, hitvallásnak is beillő, de jelen helyzetével kevésbé összhangban álló mondatokkal kezdi:

„Tizenkilenc évekig készítém magamot természeti és családi hajlamomnál fogva a papi hivatalra, és hol öröm, hol könyhullatások közt – hol éhezés és szomjak között – Papi hivatalra is kéresztem vala eleitől fogva mellyet

⁵⁹ Ürmösi Sámuel Székely Sándornak. Szentháromság, 1847. április 3.

⁶⁰ Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1847. április 4.

⁶¹ Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1846. április 4.

⁶² Farkas György Székely Sándornak. Szentgerice, 1847. március 14.

ha későre is de meg nyertem ezen nevezet alatt: »Félpap és oskola Tanár« – töb ízben papi megvizgáltatástis állottam ki a synatokon hová utamat nagy kölcséggel s fáradsággal tevém s holmidőn vártam volna felszentelésemet, csak is felhatalmazást nyertem a papi functiokra elváltoztatván a szent synat által: a »félpapi« nevezetet »káplányi« nevezeté; hogy miért nem tudom?»⁶³

A következőkben arról ír, hogy őt úgy rendelték Kisadorjánba, hogy Vadadon csak az apósa és egy-két ember óhajtotta elmenetelét, s amivel ott vádolták, abban hibásnak nem érzi magát. Kisadorjánban szerinte mindenki szeretetét élvezi, az emberek szívesen hallgatják, s nemhogy ő működött volna Ürmösi Sámuel ellen, hanem ő az, aki irigységből apósával is összefogva szervezkedik a megbuktatása érdekében. Mindezeket különböző esketésekkel és mellette szóló levelekkel bizonyítja.⁶⁴ A parciális eseményeit a következőképpen festi le: „Én ugyan a fő tisztelendő Püspök ur parancsára ha hibásnak nem esmérhetem is magamot, meg követtem partialis székünk előtt a Tiszteletes Esperes urat, hogy engedelmességemet mint ifju, és mint alatvaló meg mutassam mint öregebbekhez, és mint előljármóhoz – de még ezzel sem elégedtek meg hanem szoros reversalisra szorítottak, és első hibámért az egész jegyzőkönyvbe (ha csak ugyan ezt hibának lehet venni).” Végezetül kéri, hogy vizsgálják meg a helyzetét újra, hogy kaphassa vissza a papi jogait, vagy rendeljék egy megüresedett ekléziába teljes papnak, „hogy ha mire születtem, és hajlamom szerént készültem, nyerhessem meg a maga korában[?] és kedvetlenül ne töltsen arany időmet, hanem használhassak ott a hol kell”.⁶⁵

Ekkor előáll egy olyan helyzet, amelyben úgy tűnik, a püspöknek nincs jó döntés meghozatalához szükséges mozgástere.⁶⁶ „Ha elrendeltetik a Pap, semmi méltó vád ellene bennem bizonyulván, mert tsak alattomos szenyas érdekekből kiindult, s némelij erőltetett s felsem vehető ürügyök tekintetben sem vétethetnek – így valóban a gonosznak lenne az ártatlanság felett diadala – ha elnem rendeltetik, ugy örökös baj, nyugtalanság, s magának a Papnakis foljtonos lelki gyötirelem, még azis, hogy hirtelik, s máshováis a kedvetlen hír elhatván, az ide hátrábbi elrendelés nehezitetik, ezek így léve szinte nem tudnám, meljiket javasoljam”⁶⁷ – írja április elején Farkas György Aranyosrákosi Székely Sándor püspöknek.

⁶³ Ürmösi Sándor Székely Sándornak. hn. én. (Érk.: Kisadorján, 1847. március 10.)

⁶⁴ A mellette, a nép által írt levelek megfogalmazása feltűnően hasonlít az ő leveléhez, így felmerül a gyanú, hogy maga diktálta azt is. Erre mutat bizonyos kifejezések feltűnő azonossága, illetve az, hogy különösen ritka az olyan valaki mellett szóló levél, ami ennyire pontosan tud mindent és ennyire minden kérdésre felel. Azonban, hogy ezekkel a levelekkel kapcsolatban is felmerült-e a korban annak a gyanúja, hogy Ürmösi maga íratta, nem tudom, mivel nem beazonosíthatóan beszélnek az általa íratott levelekről.

⁶⁵ Ürmösi Sándor Székely Sándornak. hn. én. (Érk.: Kisadorján, 1847. március 10.)

⁶⁶ Azt csak az 1856-os kolozsvári főtanácson fogják ajánlani a püspökségnek, hogy a méltatlan és igaztalan panaszokat ne csak visszautasítsa, hanem az ilyen panaszolókat meg is büntesse. Vö.: Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei, 948. Canon. – MUEKvGyLt.

⁶⁷ Farkas György a püspöknek. Szentgerice, 1847. április 4.

Végül 1847 májusában Ürmösi Sámuel Kadácsra rendelik. A helyére a kadácsi pap, Gyórfi Sándor kerül.⁶⁸ Ürmösi Sándort pedig a bordosi eklézsia rendes papjának nevezik ki.⁶⁹

Ürmösi Sándor Kisadorjában töltött évének egyetlen nagy vesztese van: Ürmösi Sámuel, akinek a költözéssel nemcsak valószínűleg a házát, telkét, méheit, állatait kellett elkótyavetyélnie, hanem úgy került egy egyházközségbe, hogy ott őt nem várták, nem kérték, nem választották. Annak, ha az egyházközség nem várja meg, hogy a bepanaszolt pap számára rendes állomáshely nyíljon, óhatatlan következménye, hogy a pap nem feltétlenül érdemeinek megfelelő helyre kerül, illetve hogy a bepanaszolás híre elterjed.⁷⁰ Nyilván ezért is volt szükség ebben az esetben arra, hogy Ürmösi Sámuel egy másik egyházközségben lévő állomáshelyre kerüljön. Azonban hogy az élete a későbbiekben sem lehetett könnyű Kadácson,⁷¹ jelzi, hogy ott is legalább négy alkalommal érkezett panaszos levél ellene.⁷²

⁶⁸ Ez mégsem tekinthető hivatalos cserének, mivel abba mindkét egyházközségnek bele kell egyeznie, itt pedig (a forrásokból úgy tűnik, hogy) mindkét helyre csak kirendelték a lelkészeket, anélkül, hogy megkérdezték volna, hogy elfogadják-e őket. Gyórfi Sándor esetében ezzel nem volt a későbbiekben probléma, mivel egy útközben szerzett lábsérülése miatt nagyon gyorsan a fia, ifj. Gyórfi Sándor (szintén Krizagyújtó) kerül mellé segédpapnak, s a fiatal lelkéssel nem kerülnek konfliktusba a falubeliek.

⁶⁹ A különös, hogy a püspöki iratok között 1847. március 10-ről fennmaradt irat szerint már ekkor kinevezték id. Gyórfi Sándort szentháromsági pappá, fiát, ifj. Gyórfi Sándort adorjáni lévitává, Ürmösi Sándort pedig bordosi pappá. Azonban Geréb Zsigmond szerint Ürmösi Sámuel csak május 26-án érkezett meg Kadácsba, s mivel a levelek még április elején sem egy lezárt helyzetet állítanak elénk, ezért valószínűsíthető, hogy az új kirendelések 1-2 hónapig csupán elképzelések maradtak és csak májusban valósultak meg.

⁷⁰ Bizonyos esetekben ez ellen úgy védekeztek, hogy a pap kérte ideiglenes nyugalomba helyezését. Ekkor a panaszokat a falu nem nyújtotta be, s a papnak lehetősége volt az esperes és a püspök segítségével, amikor kvalitásainak megfelelő állomáshely nyílt, oda pályázni vagy oda kineveztetni. (vö. pl. Kelemen Zsigmond, csokfalvi pap levele Székely Mózesnek. Csokfalva, 1857. február 6., 20/1857. sz. alatt 1857. február 9-én püspökhelyettes Székely Mózes a nyugalomba helyezést elrendeli, Farkas György megvilágítja ennek a hátterét: Farkas György Székely Mózeshez. Szentgerice, 1857. február 18.) Erre itt feltehetően azért nem került sor, mivel bíztak abban, hogy a minden megalapozottságot nélkülöző vádaskodás elül, és valami módon békességre jutnak a felek. Azért volt különösen problémás Ürmösi Sándor jelenléte, mert éppen a béke megteremtését tette lehetetlenné.

⁷¹ Ürmösi Sámuel még 23 évig, 1870-ig volt lelkész Kadácsban. Vö. GERÉB ZSIGMOND: Unitárius lelkészek 1568-tól. Székelykeresztúr, 1943. – MUEKvGyLt. (továbbiakban: GERÉB, 1943.) Hogy innen már nem kerül máshová, annak a legfőbb oka a kora. Ekkoriban az egyházközségek nem szívesen fogadtak el a korban idősebbnek számító, a negyvenes éveiben járó papot sem. Ürmösi Sámuel nagyjából 1800-ban születhetett (1820–25-ig tanult Kolozsvárott), tehát ebben az időszakban tölthette be az 50. életévét. *Matricula Studiosorum Scholae Unitariae Claudiopolitanae ab anno 1721–1867. nro. 1. Seniori matricula.* – MUEKvGyLt. (továbbiakban: *Matricula Studiosorum.*) 1235. sz.

⁷² Az 1847-es tiltakozásuk után 1854-ben, 1857-ben és 1861-ben is levelet fogalmaztak annak érdekében, hogy papjukat elrendeljék. 1861-es levelükben foglalják össze a ko-

Az ezekben használt érvrendszeren jól látszik, hogy egy ilyen folyamatot (alaptalan bevádolás – elhelyezés – rossz hírének előtte járása – újabb elégedetlenségek) szinte lehetetlen megállítani. 1854-ben a kadácsi hívek két okát adják panaszlevelük megírásának: az egyik a választási joguk elvétele, a másik, hogy nekik „olyan Pap rendeltetett a ki tetemes hibákkal vádolva lévén, más Ekklesiákba el helyezni nem tudván, minden akarátunk ellenére erőszakosan Ekklesiánkba tétetett [...] meg valjuk tisztán, elfogadni nem akartuk, mivel már Megyéje által külömbféle vádlásokkal el mocskolva volt”.⁷³

3. Bordos (1847. május körül – 1850. március 21.)

Ezzel az eseményekkel a háta mögött került Ürmösi Sándor a kollégium befejezését követő hetedik évben végre önálló papi állomáshelyre.

A Keresztúri székhez⁷⁴ tartozó Bordos⁷⁵ az 1766-os összeírás alapján filiáival együtt közepes méretű egyházközségnek tűnik, mivel 54 családfőt számláltak össze, ami összesen 228 unitárius hívet jelentett.⁷⁶ Az 1850-es összeíráskor Bordos egyetlen filiájával már kicsi egyházközségnek⁷⁷ számít az ott élő 86 unitárius lélekkel (illetve a hozzá tartozó csöbi 8 fővel).⁷⁸ 1868-ban az unitáriusok száma 82.⁷⁹ Feltehetően a század közepére a má-

rábbi próbálkozásait. Ld. A kadácsi hívek Székely Mózesnek. hn., én. [Kadács, 1861. március 23. (érkezett)] Ott nem sorolják fel, de 1858-ból is fennmaradt egy tiltakozó kéréslevelük. Ld. A kadácsi hívek levele papjuk, Ürmösi Sámuel elrendelése érdekében Székely Mózesnek. Kadács, 1858. február 3. 1862-ben Árkosi Dénes arról tudósítja Krizát, hogy a kadácsi papot valahová jó lenne elrendelni, de a környékükben a híre miatt sehová sem lehetséges. Ld. Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1862. február 20.

⁷³ A kadácsiak Székely Mózes, püspökhelyettesnek és az Egyházi Képviselőtanácsnak. hn. én. (Érk.: 1854. január 18.)

⁷⁴ A 19. század elején-közepén a Keresztúri székhez tartozott, ma a Marosi egyházkör része. Vö. A Magyar Unitárius Egyház honlapja: www.unitarius.org / Marosi Egyházkör. – 2015. március.

⁷⁵ A bordosi unitárius egyházközségi anyag lelőhelyéről nincs tudomásunk, feltehetően a megmaradt iratok ma is Bordoson vannak. (Molnár Lehel szíves szóbeli közlése.)

⁷⁶ MATKÓ, 1907. 44–45. p. Összehasonlításképpen Tordátfalván, ahol az apja szolgált, és ami már a levelek tükrében is egy családos embernek is megfelelő, végleges állomáshelynek is tekinthető egyházközség volt, ekkor 46 családfőt és 154 személyt találtak.

⁷⁷ Bordos sem volt mindig kicsi és gyenge egyházközség. A 17. században egy ideig püspöki székhely is volt. Híres volt ekkor unitárius iskolája. A 18. században a földesúr egy jezsuitát hozott udvari papul, aki folyvást meg akarta téríteni az unitáriusokat. 1728-ban dologidőben cselédekkel és egy kereszttel indult az unitárius templom elfoglalására, azonban az asszonyok forró vízzel és nyársakkal védekeztek, s így Deák Lajos elmondása szerint a pap megkopasztva, véres fővel, keresztjét eldobva volt kénytelen menekülni. A templomot nem sokkal ezután katonasággal foglalták el és kényszerítették az emberek nagy részét az áttérésre. Vö.: DEÁK LAJOS: A bordosi unitárius templom elfoglalása. In: *Unitárius Közlöny*, 1908. 7. sz. 124–125. p.

⁷⁸ Népszámlálás, 1850. 138–139. p., 60. sz. táblázat. Mellettük 504 római katolikus, 11 görögkatolikus, 9 református és 9 izraelita személy élt.

⁷⁹ Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása, 417–419. p. – MUEKvGyLt.

sik két filia elvált tőle, azért írhatta 1865-ben Árkosi Dénes, Keresztúr köri esperes, miszerint „Bordossal cserét tenniis bajos, mert oda csak büntetésből lehet valakit rendelni.”⁸⁰ 1847-ben pedig, amikor egy családos lelkész próbálták kinevezni Bordosra, az illető megismerve a bordosi állapotokat, visszakozott, „félvén, hogy sok apro gyermekével ott egészszen elfog pusztulni”.⁸¹

Ürmösi Sándor Bordoson töltött három évéről szinte semmilyen adatunk sincsen, aminek az is az oka, hogy ekkor zajlott le a szabadságharc. Arról, hogy Ürmösi Sándor részt vett volna a forradalomban (ahogy arról nem egy unitárius lelkész esetében tudunk), nincs adatunk, de majdnem biztosra vehetjük, hogy nemcsak nem vett részt a harcokban, de ekléziájából is elmenekült a legzavarosabb időkben.⁸² Erről röviden maga tudósít 1849. februári levelében, ahol kéri más állomáshelyre való elhelyezését, mivel – ahogy írja –

„tovább Bordosi ekléziánkban Sz. György napon túl lelkészkednem sem kedvem, sem akaratom. Nem azért, mintha csekély jövedelmiért ne tehetném azt, mit a Statusom kedvéért, sőt parancsából is tönöm kellene; de méltóztat tudni, hogy a múlt Ev zavaros szakaiban házam két izben rabolatott ki, melly alkalommal több 26 véka gabonám, és egyéb kisze jovaim ellöttek, mellyekért pert is kezdettem, de égszer borús világunkért, és azért, mivel saját hiveim cselekedték félben hagytam, más alkalomra várokozva. Az Novemberi elfutásom esetével semmi ellentől, mint csak híveim-től vallottam károkat. Velek perelni nem akarok, hogy azt tegyem, nem tanácsos. Könyörgöm hát aláson a Tisztelendő Esperes urat, méltóztat oly lelkesen ajállani más megyébe léphetésemet a Fő Tisztelendő Püspök urnál, hogy illy okaim mellett szabadulhassak azon hivek körébül, kik között semmi ösztön bennem tovább hivataloskodni.”⁸³

Kérését azonban ekkor nem teljesítették. A püspök meglehetősen lakonikus válasza szerint „Bordosi Pap Ürmösi Sándort most nem rendelhetem

⁸⁰ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1865. március 25.

⁸¹ Inczei József Székely Sándornak. Ders, 1847. március 3. Ennek ellenére utóbb, Ürmösi Sándor után az ezt a nyilatkozatot tevő Lövétei Elek lett a bordosi lelkész (1850–1856). Ld. GERÉB, 1943. 137. p. Hogy azután valóban nem volt könnyű ott a családjával megélnie, jelzi, hogy 1851-ben kéri a püspököt, hogy mentse fel a papszentelésen való megjelenés alól, mivel körülményei „igen vékonyak – a kellett szükségekre teljességgel pénzem nem vala, s papi ruhaimra néztis ugy allok, hogy egy oly fényes gyűlésbe, a Kolosvári szent Synatra, minden törekvésem mellett sem léve képes megerkezmem, s megjelenem [...] fel szenteles nélkülis tudok ugyan szentül elni, Bordoson, s egyebüttis Hivatalt folytatni.” Lövétei Elek Székely Sándornak. Bordos, 1851. augusztus 28. A felszentelt papok matrikulájában Lövétei Elek neve sem ekkor, 1851-ben, sem később nem szerepel. Ld. Unitárius Egyház Felszentelt Lelkészek Névkönyve. – MUEKvGyLt.

⁸² Nyilván ez sem egyedülálló a korban. Például a szintén Kriza-gyűjtő Goró Istvánt is kétszer szólítják fel, hogy térjen vissza szolgálati helyére. Azonban mivel más eset nem került elő, olyanra azonban, aki harcolt, fogságba került vagy helyben segítette a szabadságharcosokat, sok példa van, majdnem biztosan állítható, hogy Ürmösi viselkedése volt a kevésbé megszokott (és talán a kevésbé méltányolt is) a korban.

⁸³ Ürmösi Sándor Árkosi Mihálynak. Bordos, é.n. [1849. február 25. k.]

egyhelyreis, tehát marad, – ha pedig tovább pap lenni nem akarna, akkor kérjen felmentő levelet”.⁸⁴

Egy évvel később Árkosi Mihály esperes újból a püspök elé terjeszti Ürmösi Sándor kérését.⁸⁵ Ekkor Ürmösi már konkrét helyet is megjelöl, ahová elrendelését kéri: Tordátfalvára, édesapja mellé szeretne kerülni segédpapnak. Elhelyezése mellett két érvet hoz fel az esperes. Az első szerint édesapja meggyengült és segédre van szüksége. A második érve, hogy Ürmösi mint családos ember nem tud megélni Bordoson, mivel az eklézsia annyira elszegényedett, hogy családos embert nem tud eltartani.⁸⁶ Ürmösi Sándor ekkoriban, de nem Bordoson házasodott össze Farkas Zsuzsánnával,⁸⁷ akitől 1850. június 22-én született meg első fia, Móric.⁸⁸

A püspök végül március 22-én tordátfalvi segédpappá nevezi ki Ürmösi Sándort, aki feltehetően július körül⁸⁹ költözik családjával az édesapjához.

4. Tordátfalva (1850. július körül – 1851. március 12.)

Tordátfalva⁹⁰ az 1766-os összeírás alapján közepes méretű egyházközségnek tűnik, amelyben 154 unitárius lakosra jut 46 családfő.⁹¹ Ez a 200 fős gyülekezet a következő években dinamikus növekedést mutat: 1789-ben 301,⁹² 1801-ben 357,⁹³ 1850-ben 532,⁹⁴ 1868-ban pedig már 557⁹⁵ unitárius lakost írnak össze a faluban – tehát egyértelműen ez a legjobb egyházközség,⁹⁶ ahová Ürmösi Sándor eddig (és életében ezután) került; de ezt egyér-

⁸⁴ A püspök jegyzése Árkosi Mihály levelének hátoldalán található. (Árkosi Mihály Székely Sándornak. Bözöd, 1849. február 27.)

⁸⁵ Árkosi Mihály Székely Sándornak, Bözöd, 1850. március 14.

⁸⁶ Mindezeket az érveket valamelyest megkérdőjelezi, hogy Ürmösi után Bordosra a már említett Lövétei Eleket nevezik ki „sok apró gyermekével.” Illetve hogy egy évvel később a „meggyengült” apa mégis szívesebben vezetné egyedül az egyházközséget.

⁸⁷ MmÁlt. Bordos és Csöb, anyakönyv / Esketés. 77–78. p.

⁸⁸ MmÁlt. Bordos és Csöb, anyakönyv / Keresztelés. 22v–23. p. A gyermek keresztapja az akkori Keresztúr körüli esperes Árkosi Mihály fia, Árkosi Dénes, aki később esperesként lesz kénytelen aktív szerepet játszani Ürmösi Sándor lelkesítő pályafutásának utolsó állomásainál.

⁸⁹ Ürmösi Móric június 28-i keresztelését még a bordosi anyakönyvből vezették be, s ekkor a szülők lakhelyeként szintén Bordost jegyezte be a keresztelést végző Árkosi Dénes.

⁹⁰ Valamennyi megmaradt tordátfalvi egyházközségi anyag helyben található rendezett állapotban. A rendezést és digitalizálást Nyárádi Zsolt végezte el.

⁹¹ MATKÓ, 1907. 44–45. p.

⁹² 1788 és 1789 években Torda-aranyos, Keresztur és Udvarhely Körökben Lázár István püspök által tett Generalis visitatio (püspöki vizsgálat) Jegyző Könyve. – MUEKvGyLt. (továbbiakban: Generalis visitatio, 1788–1789.) 786. p.

⁹³ Curatori Számadásos Jegyző könyv 1801. május 12–15. – Tordátfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban: TUEkLt.)

⁹⁴ Népszámlálás, 1850. 140–141. p. 61. sz. táblázat. Mellettük 2 római katolikus, 2 görög keleti és 2 református vallású személy élt ekkor Tordátfalván.

⁹⁵ Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása II. 155–170. p. – MUEKvGyLt.

⁹⁶ Az eddig feltárt források tanúsága szerint az olyan méretű egyházközségekre, mint Tordátfalva, anyagiak miatt nem érkezik panasz a tanítóktól / lelkészekről.

telműen nem magának, hanem az édesapjának köszönhette.⁹⁷ Segédlelkészként a bér felét vagy harmadát kaphatta meg,⁹⁸ s jelen esetben az apjával egy fedél alatt lakott, vele egy asztalnál étkezett.⁹⁹ Csak gyanítható, hogy ez – bár bizonyosan sokkal könnyebb volt, mintha lakását-asztalát idegennel kellett volna megosztani – nem volt feszültségmentes. A lelkész háza 1790-ben épült, a leírása szerint pedig a következőképpen nézett ki:

„az udvar felöll egészen tornáczos lévén, a tornácznak allya bé-deszkázva melybe és azon belül az ereszbe vagy Pitvarba bé-menetelt enged egy kurta Ajtó, melynek sarkai és kilintse vasból készítettetek; a Pitvarból jobbra vagydon bé-menetel a Papság Lakó Házába melynek deszka ajtaja vas sarkú és zárú; két üveg ablakai önba foglaltattak, tüzelő kemenczéje füttőjével együtt zöld mázas kájhákból rakott, vagydon benne egy fiokos festetlen asztal, borított festetlen Pad, és a fal oldalára fel-szegezve két festékes karos fogasok... Ezen Házból a tüzelő kemencze véginél egy vas sarku és kilintsú fenyő deszka ajton által vagydon bé-menetel a Tanuló-Házba mely világosíttatik önban foglalt egy üveg-ablakon által, és melegíttetik azon kemenczétől melyből a Lakó Ház. A Lakó-Ház ajtajával szemben lévő ajtón által melynek vas sarkai és fa zárója vagydon, a Pitvarból engedtetik bé-menetel egy házatskába, melynek vagynak egy nagyobb s más küssebb ablak-helyei, tüzelő kemenczéje, vesszöböl fonatott s tapaszos. Ezen házatskánál hátul az épület északfelöll való végiben vagydon egy szalonás Kamara, mely kívülről fenyő deszkákkal vagydon bé-deszkázva; bójárása

⁹⁷ Az eset természetesen nem egyedülálló. Éppen emiatt mondja ki a kánon, hogy ugyanabban az egyházközségben a pap fia apja halála után rendes lelkész nem lehet. Viszont a legegyszerűbb volt mind a lelkésznek, mind a falunak a pap fia kirendelése. Erről ír a muzsnai meggyengült lelkész és fia esetében Inczei József esperes 1861-ben. A falu „minden reménysege ott van, hogy öreg papja ki fogja fiát hozni maga mellé segédnek a nyáron. Hogy ez az Ifju milyen tanulása és erkölcsű, mi ugyan nem tudhatjuk; de a Muzsnai népet becsületes magaviseletével megnyerte, a mi Hiveink pedig prédikállásába ugy belé szerettek, hogy tellyes megelégedések van benne, s kirendeltetését az atyjánakis, nékemis, a tisztelt Consistoriumnakis a volt az akarátja, hogy előbb végezzen és censurázzon, s meg lehet – még egyéb okokra nézveis, kirendeltetése elmaradott. Most már, miután a fiú végezend, a Muzsnai elgyengülést, és az ottani erőss ref. Ekléziát tekintve, szükségesnek látom annak apja mellé kirendeltetését. – Tudom, hogy vagynak előtte másokis, a talán eminensebbekis; de az ilyenek Muzsnai segéd papságra nem vállalkoznak: külömbenis más oda nem mehet segédnek, csak a Fiu az atyja mellé; mert az idegen az öreg pappal egy házban nem lakhatnék, az Ekléziának pedig modja nincs, hogy két hajlékrol gondoskodjék: de a fiu az apával egy házbais elfér, egy asztalrolis ehetik.” (Inczei József Kriza Jánosnak. Ders, 1861. december 19.)

⁹⁸ Vö. Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei. 451. Canon. Ennek azonban a gyakorlat bizonyos esetekben biztosan ellentmondott, pl. éppen Ürmösi esetében az apjával 1856-ban úgy osztotak, hogy a fiatal Ürmösi Sándor kapta a papi bér kétharmadát. (vö. Ürmösi József Árkosi Mihálynak. Tordátfalva, 1855. október 27.) Maga a kánon is megengedő: a „környülállásoktól” teszi függővé a kápláni bér nagyságát.

⁹⁹ Éppen emiatt szokták, ha gyermekük van, őt maguk mellé kérni az idős lelkészek/tanítók, mivel idegennel mindent megosztani nagyon sok feszültség forrása lehet. (Vö. pl. Tóth János, öreg mester esetét a kissolyosi ekléziában 1857-ben.)

pedig vagyon a Tornáczból egy fenyő deszka ajtón, melynek reteszsze és sarkai vasból valók. Továbbá a lakó-ház alatt vagyon egy kő-pincze [...] Építettett a belső udvar északi felől való szelibe bükkfa rakófákból fenyő Deszka fedél alá egy sütő ház, melynek fenyődeszka ajtaja fa sarkokon forog, ezen Sütő Házba vagyon egy sütő-kemenca.”¹⁰⁰

A fenti leírás furcsasága, hogy a papi lakon belül található egy tanulóház, ami nem teljesen érthető, hogy milyen célt szolgált. Nyárádi Zsolt és Rejtő András Tordátfalváról írt tanulmányukban azzal indokolják jelenlétét, hogy 1790 után ide költözött volna át a gyerekek tanítása.¹⁰¹ Ezt azért nem tartom a források alapján valószínűnek, mivel mind 1789-ben a régi lelkészi lak,¹⁰² mind 1790-ben, az újonnan épült lelkészi lak (fent is idézett) leírásakor megemlítik a tanulóházat úgy, hogy a mesteri ház közben nem változott, de abban szintén található volt egy ún. Classis.¹⁰³ Az 1839-es és 1840-es iskolalátogatási jegyzőkönyvben¹⁰⁴ az iskolaházat szintén a mesteri telken levőnek, a mesteri házzal egy fedél alatt lévőnek mondják, melyben a fiúk tanultak, a lányok pedig külön, a mester lakóházában. A papi telken lévő tanulóház funkciójának kiderítése jelen esetben csupán amiatt lenne lényeges, hogy Ürmösi Sándor és családja hazaköltözése mennyire jelenthetett nehézséget az ott élő lelkészi családnak. Az mindenképpen valószínűsíthető, hogy igen sokan¹⁰⁵ éltek ebben az időszakban egy fedél alatt: a 75 esztendő pap¹⁰⁶ feleségével, Ürmösi Sándor feleségével és egy kicsi fiukkal, illetve egy helyen említik, hogy ekkor még Ürmösi egyik lánytestvére is idős szüleivel lakott.¹⁰⁷ Valószínűleg mégsem önmagában az

¹⁰⁰ Curatori Számadásos Jegyző könyv 1801. május 12–15. – TUEkLt.

¹⁰¹ NYÁRÁDI ZSOLT – REJTŐ ANDRÁS: Tordátfalva és egyháza. (Adatok a 18–19. századi unitárius egyházközségi levéltári forrásokból.) In: Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve. Főszerk.: Kinda István. Sepsiszentgyörgy, 2011. 227–256. p., 247. p.

¹⁰² Generalis visitatio, 1788–1789. 763. p.

¹⁰³ Ez a leírás szerint a mesteri lakóházzal egy fedél alatt volt, „melynek 3 ablakai lantornák, lévén ebben veres kájhákból, szintén omló félben való rongyos kementze, egy hoszszu Asztal, körüllette lévő vastag bükfa padokkal együtt.” Generalis visitatio, 1788–1789. 764. p.

¹⁰⁴ Iskolalátogatási jegyzőkönyv, 1839, 1840. – MUEKvGyLt. UP iratok. Szintén 1840-ben a presbitériumi jegyzőkönyv a papi ház leírásakor azt 3 szobásnak mondja, s nem teszi hozzá, hogy valamelyik helyiséget tanulóháznak használnák. Ezzel szemben a 2 szobásnak írt mesteri háznál hozzáteszi, hogy ebből az egyik a tanulók háza. Vö. Számado Protocollum... (1839. év) 37. – TUEkLt.

¹⁰⁵ Bár hozzátehetjük, hogy a korabeli viszonyokhoz képest ez bizonyosan nem számított kiugróan nagy számnak az együtt élő rokonokat tekintve.

¹⁰⁶ Ürmösi József korát egy levelében maga említi. Vö. Ürmösi József Árkosi Mihálynak. Tordátfalva, 1855. október 27. Ebben 80 esztendőnek mondja magát.

¹⁰⁷ KISS GERGELY: A tordátfalvi unitárius egyházközség története, 1971. (Lelkészépesítő dolgozat.) – MUEKvGyLt. Egyházközségi monográfiák. (továbbiakban: KISS, 1971.) 9. p. Itt az 1860-as évek elejei Ürmösi és az egyházközség közötti viszony megromlásának okaként említi az özvegy édesanyával együtt élő lánytestvéreket. Ez azonban az ismert források alapján teljesen valószínűtlennek tűnik. Három lánytestvére közül Zsuzsanna ekkor már nem él, esetleg lánya, Emília élhetett a nagyszülőkkal. Legkisebb testvére, Mária Derzsi József helybeli tanítóval élt házasságban 1842 óta a tanítói lakban, ekkorra már négy gyermekkel. Ürmösi Eszter

együttélés volt megterhelő, legalábbis erre következtethetünk Árkosi Mihály püspökhöz írott levelében, ahol az esperes az 1851-es csekefalvi papválasztás eredményének hátterét világítja meg. Előadja, hogy Ürmösi Sándor, aki egy másik jelölttel azonos számú szavazatot kapott, „azért kíváncznék Csekefalvára, hogy szülei nem tud egyezni, a miről attyais nékem hoszszasan panaszt, jelentvén, hogy Fiatul kíván megválni, mert még elégséges egyedülis szolgálatot tenni. Fia szeles, szüleit boszonto”.¹⁰⁸ Ürmösi Sándort az esperes nem véli megfelelőnek a csekefalvi papságra, mivel egyrészt ott nincsen tanító, és így neki kellene énekvezérnek is lennie, holott ő igen rossz énekes, másrészt pedig a reformátusok nagyon sokan vannak „és hatalmasok, közüllünk mostis kettőt elhódítottak, oda egy okosan felvigyázo Pap kellenék, Ürmösi Sándor pedig: Idem, qui pridem,¹⁰⁹ gondolatlan beszédébe és cselekedetébe, és sokszor mómóros fővel jár”.¹¹⁰

Így ekkor Csekefalvára nem,¹¹¹ de két hónappal később Verespatakra a „megromlott, de összegyülekezni kezdett Eklésiánk ideiglenesen Papjának” kirendeli a püspök Ürmösi Sándort – azzal a feltétellel, hogy „magát mind hivatali, mind erköltsi tekintetben úgy viselendi, mint illik okos és vallásos lelkészhez, ellenkező esetben önmaga lévén oka, ha nétán valamely váratlan történhető ellenténye által további előmentének gátat eszközlendene”.¹¹²

pedig Gombos János, tordátfalvi földműves felesége lett, s ekkorra már iskoláskorú gyerekeik voltak, így nehezen elképzelhető, hogy bármelyik lány is akár az 1850-es, akár az 1860-as években hazaköltözött volna a szüleihez.

¹⁰⁸ Árkosi Mihály Székely Sándornak. Bözöd, 1851. január 28.

¹⁰⁹ Idem, qui pridem: lat. 'Ugyanaz, aki régen.'

¹¹⁰ Árkosi Mihály Székely Sándornak. Bözöd, 1851. január 28.

¹¹¹ A választás az esetek többségében úgy megy végbe, hogy a falu jelölhet (az esperes tanácsát megfogadva, vagy éppen szándékosan azzal ellentétesen) három személyt, ezekre szavaznak, s általában a legtöbb szavazatot kapott személyt nevezi ki a püspök. Az esperes minden esetben lebonyolítja, felügyeli, és a püspöknek véleményezi a szavazást és a jelölteket. Ebben az esetben éppen az történt, hogy az a személy, akit az esperes alkalmasnak gondolt a papság betöltésére, az egyházközség relációjába sem tette (vagyis a három név közé sem választotta be). A legtöbb szavazatot Ürmösi Sándor (akit alkalmatlannak talált az esperes és a püspök) és egy olyan személy kapta, akinek a 3 éve még nem járt le a szolgálati helyén, ahol elégedettek is voltak vele, tehát elrendelni semmiképp sem lehetett, a 3. személyre pedig nem szavaztak. Ürmösi Sándort sokan nem akarták, így meghasonlás támadt (a falu maga sem tudott dönteni), így végül a püspök az esperes által eredetileg javasolt negyedik személyt, Szegedi István, komjászegi papot nevezte is Csekefalvára.

¹¹² Székely Sándor Koronka Antalnak [?]. Kolozsvár, 1851. március 13.

5. Verespatak (1851. április 24¹¹³ – 1853. április 24.)

Verespatak¹¹⁴ az Aranyos-Tordai egyházkör egykor közepes méretű, ekkor erősen megfogyatkozott gyülekezetű egyházközsége. Az 1766-es összeírás szerint 257 unitárius élt Verespatakon,¹¹⁵ ami az 1849-es események miatt 1850-ben a csaknem száz évvel korábbi lélekszámnál is kevesebbre, 228-ra csökken.¹¹⁶ 1868-ra ez a szám újra szinte megduplázódott, akkor 434 unitárius személyt írtak össze a városban.¹¹⁷

1849 májusában Avram Iancu csapatai megtámadták és felgyújtották Abrudbányát és Verespatakot, a menekülő magyarokat (elsősorban a nőket, gyerekeket és időseket) pedig legyilkolták. Abrudbányán a katolikus, a református, az unitárius papot és az unitárius tanítót is megölték. A verespataki unitárius lelkész, Fúzi Sándor szintén a meggyilkoltak között van, a lelkészi hely két évig marad betöltetlen. A verespataki unitárius templomot felégetik, így az csak az 1860-as évek közepén lesz újra használható. Ekkor a református templomot használják a megmaradt református és unitárius hívek felváltva. A megfogyatkozott, kifosztott gyülekezetek nagyon nehezen állnak talpra.¹¹⁸

Ebben az egyházközségben teljesít szolgálatot Ürmösi Sándor két éven keresztül, de ennek részleteiről semmit sem tudunk: a püspöki iratokban nincs nyoma sem ottlétének, sem elhelyezésének, az egyházközség jegyzőkönyvét pedig nem sikerült felhasználni. A vele kapcsolatos egyetlen fontos esemény, ami bizonyíthatóan ekkor történik, hogy 1851. szeptember 3-án a kolozsvári zsinaton felszentelik az ekkor már 37. évében járó Ürmösi Sándort.¹¹⁹

6. Bözödújfalú (1853. április 24. – 1856. április 24.)

Bözödújfalú¹²⁰ a 18. századtól Kőrispatak filiája volt. 1853-ban önállósdott, Ürmösi Sándor lett a falu első önálló lelkésze, előtte csak lévita élt a

¹¹³ Az eklézsia történetében március 13. szerepel. Vö.: BENCZÉDI GERGELY: Az abrudbányai és verespataki eklézsia története. In: *Keresztény Magvető*, 1898. 4. sz. 219–232. p. (továbbiakban: BENCZÉDI, 1898.) 232. p.

¹¹⁴ A verespataki unitárius egyházközség iratai, ahogy az anyakönyvek is feltehetően a Fejér megyei Állami Levéltárban találhatóak Gyulafehérváron.

¹¹⁵ MATKÓ, 1907. 41–42. p.

¹¹⁶ Népszámlálás, 1850. 36–37. p., 9. sz. táblázat. Mellettük 1326 görögkatolikus, 836 görögkeleti, 685 római katolikus, 44 református és 2 evangélikus élt a településen.

¹¹⁷ Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása I. 165–175. p. – MUEKvGyLt.

¹¹⁸ Az eseményekkel kapcsolatban vö.: BENCZÉDI, 1898.; MARJALAKI KISS LAJOS: Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben. Bölöni Mikó Samu szemtanú egykorú kéziratából. Miskolc, é.n.; EGYED ÁKOS: Erdély 1848–1849. Csíkszereda, 2010. 409–424. p.

¹¹⁹ Igaz, hogy a szabadságharc miatt a felszentelések is elmaradtak, s ebben az évben különösen sok személyt szenteltek fel, ennek ellenére viszonylag idősnek mondható Ürmösi Sándor a felszenteléskor. Az ugyanekkor felszentelt Kriza-gyűjtők (Nagy Sándor, Gyórfi Sándor, Goró István) mind 5 évvel később kezdték a kolozsvári kollégiumot és kb. 9–10 évvel voltak fiatalabbak Ürmösinnél.

¹²⁰ A bözödújfalusi unitárius egyházközségi iratok kisebb része jelenleg az Erdőszentgyörgyi Unitárius Egyházközség Levéltárában található rendezetlen állapotban. Az iratok kutatásának engedélyezéséért köszönettel tartozom Tőkés

faluban. 1766-ban Kórispataknak a filiájával együtt 134 unitárius lakosa van.¹²¹ Az 1850-es népszámlálás Bözödújfalun 138 unitáriust említ,¹²² ezzel a legkisebb Keresztúr széki egyházközségek egyike. 1868-ra az unitáriusok száma csupán 2 fővel nőtt.¹²³

Ebből az időszakból sincs szinte semmilyen információnk arról, hogy Ürmösi Sándor milyen lelkésze volt eklézsiájának. A presbiteri jegyzőkönyvben ezekben az években csupán az iskolába járó gyerekek arányából lehetne valamilyen következtetést a tanítás minőségére vonatkozóan levonni, de ezt nehezíti az adatok hiányossága. Míg 1853 nyaráról azt írják, hogy nem volt nyári iskola, mivel nem volt tanító,¹²⁴ addig 1854-ben rendben találták az iskolát, abba 20 gyermek járt. 1855-ben és a következő évben azonban hiányoznak az iskolára vonatkozó adatok a jegyzőkönyvből.¹²⁵

Ha tanítói / lelkési működéséről nincs is adatunk, de szerencsére íróként / gyűjtőként éppen ezekből az évekből maradtak fenn munkái. Az *Egy szomoru éjszaka 1855-ből Junius 20-ról a Székely földön Bözödön és Ujfaluban* című írása 1855-ben Marosvásárhelyen Kali Simonnál jelent meg nyomtatásban. Ezt a 15 oldalas írást, amely egy a címben jelzett időpontban bekövetkezett jégverést ír le, önálló füzetként is kinyomtatták. Érdekes a néprajzi gyűjtést is végző Ürmösi reakciója az emberalakú felhőből érkező természeti csapásra. A felhő öt napig látszott az égen, mialatt az emberek „naponként mind inkább beszéltek a jelek jelentékenységéről; mindégyre csoportoltak az emberek; a mezei munkások nyugidejeken, annak szemlélésén s abból tett jövendöléseken mulattak; – és nagyokat sohajtottak. – Egy vén asszony mondá a bámészkodók közt álva, hogy nem jó következik mert a majó[r]ságok különösen viselik magokat. – Nem szidtam le, de mosollyogva mondám, hogy nem csuda, mert az aratást várjuk, s addig keveset kapnak enniek.”¹²⁶ Ürmösinek ebben a rövid írásában a jelenség leírása mellett az is nyomon követhető, ahogy az elbeszélő lelkész babonás néppel szembeni kívülállása megszűnik, s fokozatosan azonosul a falubeliek véleményével, míg a jelenséget természetfeletti „égi büntetésként” azonosítja, és munkája utolsó mondataiban a máshol élők segítségét kéri a falujában bajba jutott emberek számára.

Szintén 1855-ben keletkezett A *Székelymagyar Szombatosok Erdélyben. Jegyzékül A honi Történezethez* című műve, amely egy hosszabb, 121 oldalas, kéziratban maradt munka. Feltehetően ezt is kiadásra szánhatta, erre vall a rendbeszedett, javítások nélküli, összefűzött kézirat jellege. Az írás sorsáról csupán annyit tudunk, hogy az már az 1860-as évek

Lóránt, erdőszentgyörgyi unitárius lelkésznek. Az iratanyag másik fele a MUEKvGyLt-ban található, szintén rendezetlen állapotban.

¹²¹ MATKÓ, 1907. 44–45. p.

¹²² Népszámlálás, 1850. 138–139. p., 60. sz. táblázat. Mellettük 239 római katolikus, 224 görögkatolikus, 107 református és 8 izraelita élt.

¹²³ Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása II. 45–48. p. – MUEKvGyLt.

¹²⁴ Ez nem is igazán érthető, hiszen májusra oda kellett érkeznie Ürmösi Sándornak. Ennek ellenére lehetséges, hogy mégis később foglalta el állomáshelyét.

¹²⁵ Presbiteri jegyzőkönyv, Bözödújfalun. – Erdőszentgyörgyi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban: EUEkLt.) o.n.

¹²⁶ ÜRMÖSY SÁNDOR: Egy szomoru éjszaka 1855-ből Junius 20-ról a Székely földön Bözödön és Ujfaluban. Marosvásárhely, 1855. 11. p.

közepén a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában volt megtalálható, mivel Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című munkájához felhasználta azt,¹²⁷ s hogy valamikor (feltehetően) a 19. század végén egy másolat is készült róla.¹²⁸ Azonban nem tudjuk, pontosan milyen tervei voltak vele Ürmösinek; kitől várta ezek megvalósítását; ki, milyen célból másolta le azt és tervezte-e az illető esetleg később a munka kiadását; hogyan került kinek a kérésére a mű az unitárius kollégium könyvtárába. A mű részletei nyomtatásban Orbán Balázs munkája mellett¹²⁹ a *Vasárnapi Ujságban*¹³⁰ és a *Vadrózsák* második kötetében¹³¹ jelentek meg. Hogy a korban mennyire fogadták el ezt történeti munkának, ennek megítélése feltehetően változó lehetett. Orbán Balázs azzal, hogy felhasználta, a maga és munkája számára az írást hasznosnak ismerte el. Ezzel szemben, amikor öt évvel később, 1873-ban a *Vasárnapi Ujságban* megjelent a mű, a *Keresztény Magvetőben* kifogást emeltek az ellen, hogy az mint történeti adalék látott napvilágot, holott az Ürmösi által leírtak – véli az ismeretlen szerző – „nem egyebek pusztá mesénél”, s figyelmébe ajánlja a dolgozatot közlő –á –r-nek Kőváry László munkáit.¹³²

De hogy Ürmösi Sándor nem ilyen jövőt szánt munkájának, hogy a bőzódújfalusi szombatosok leírását nem csupán a maga, vagy néhány barátja-ismerőse, esetleg a kolozsvári unitárius könyvtár számára készítette el, azt leghatározottabban a dolgozat (sehol sem publikált¹³³) bevezető oldalai mutatják.

„Erdélyország kis hazánkról, nem akarok statistikát, sem pedig történetet írni. – magos és dus szellemű férfiak adtak már annak kezdeményt – s éppen midőn annak csak is kezdeményénél vannak, irok nekik apróságos jegyzeteket, ujakot és régieket, mellyekről tudnak ugyan annyit, mint igékről lehet tudni; de igen is keveset testesülésükről. – Még sok száza-

¹²⁷ Vö.: „Ez ismertetést a sokáig közöttök élt Ürmösi Sándornak »Szombatosok« czimű – kéziratban a kolozsvári unitárius collegium könyvtárában meglevő – munkájának felhasználásával állítám egybe.”

¹²⁸ Az eredeti példány: Vö.: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár [Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca] (továbbiakban: KvAKt.) Ms.U. 1593.; másolata: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (továbbiakban: MTAKK.) Irod. 4-r. 396.

¹²⁹ Bár Orbán Balázs egyértelműen felhasználta Ürmösi Sándor írását, a könyvtárban talált szöveget átalakította, így az tulajdonképpen nem tekinthető az Ürmösi-mű közlésének.

¹³⁰ –á –r [SZÁSZ KÁROLY ?]: Az erdélyi székely szombatosok. – Adalék a hazai történethez. In: *Vasárnapi Ujság*, 1873. 14. sz. 167–168., 15. sz. 175–176., 16. sz. 190–191., 17. sz. 202–203., 18. sz. 214–215. p. A cikksorozat szerzője két helyen jelzi, hogy az íráskor Ürmösi Sándor művén alapulnak: az utolsó előtti közlemény 202. oldalán azt írja, hogy a jegyzetek, amelyeket felhasznált 1855-ben készültek, az utolsó közleményt pedig az „Ürmösi Sándor dolgozata után” megjegyzéssel zárja.

¹³¹ KRIZA JÁNOS: *Vadrózsák*. Erdélyi néphagyományok. Második köt. Szerk.: Olosz Katalin. Kolozsvár, 2013. (továbbiakban: KRIZA, 2013.) 597–610. p.

¹³² Különfélék. Az erdélyi székely szombatosok... In: *Keresztény Magvető*, 1873. 2. sz. 201. p.

¹³³ Olosz Katalin munkájában röviden összefoglalja ezt a bevezető részt, de teljes terjedelmében ő sem közli: KRIZA, 2013. 597–598. p.

doknak kell lefolyjni, hogy Erdélyország kis hazánkról teljes statisztikát olvashasson valaki. – Ez a minden jónak – minden nagyoknak – Felsőlegesnek, és minden rosznak kis hazája, annyi számtalan sokféle anyagi, és történeti Kincset rejt völgyein – bércein – térein – kül a föld színén, benn a testek erein, szétszórva, hogy égy néhány század gyermekeinek azokat megtalálni – azokkal megesmerkedni tökéletesen, vagy közép számítással csak hozzájuk is vetni, nem kis feladata leszen. [...] Van é hazánkban csak égy város – égy Falu – égy Völgy – bércz – tér – és barlang, mellyekről történetesen szólva, egész könyvet ne lehetne írni? – Egy kutat – egy sirűrt – égy föld pinczét, égy vermetskét hányszor áshatunk, hogy azokban óly valami anyagra ne találjunk, mely a szépet szerető világ előtt csudabámulatos – vagytanilag pedig, vagy éppen történetesen vizsgálva, jelentékeny ne volna? [...] bizony csak még kezdetén állunk a honkincseinek felfedezésében! – Pedig beh! könnyű volna azokra szert tenni, Természeti lényegeivel megesmerkedvén mintégy megbarákozván? Nincs é minden községnek égy égy értelmesbb tagja, jegyzője, vagy Lelkésze, hogy saját körén mind az illyeseket lassanként felfedezvén, feljegyezne, és a világnak bémutatná? Vannak! magyar lelkészeink – s falusi oskola tanáraink a kor miveltebb osztályába tartozván, képesek akarattal minden szépnek és felsőlegesnek valódi lényegét felfogni, és az által esmereteink tárát sebessen bővíteni a jelen és az utóvilág használatára. Ők igérek s ajálják most is kezeiket, hogy ma hólnap a zsellyem[!] tenyésztés mivóltával bővebben megesmerkedvén, a népel megkedveltetik, s mint honi kereskedelmi czik az idő rövid folyamán fog feltűnni! Máris példáját adják a gyümölcs tenyésztésben, czél-szerű faiskolák alapítása által, több községekben azokat létesítvén. Lelkészeink a szellemi jollét mezején is győzelemmel működének, és a val keskeny körükön túl hatnának, de azt mondják, hogy a könyvsajtók kellemi erők kifejtésére, nem áldozatképesek. Azt mondják, hogy nemzetünknek kézirati könyvtár osztályai nincsenek! különben a régi század kézirományi öszve gyűjtve volnának! Eppen nekünk áll tisztünkben, hazafiui kötelességünkben mindezeknek öszve gyűjtése; vajha minden lelkész hiveikezeken megvisgálná azon tapló nézésű kéz és nyomatbeli irományokat, mellyeket a pór nép bors alá valónak tartván, utóljára még mestergerendáján sem szenved meg; nem még régi kalendáriuma közötis, hanem magát eldobja, vagy legfeljebb gyermekeinek játéku, hogy ne sirjanak átadja, s könyvfogónak ki vágja, nem tudván, nem gondolván, hogy azokban a nemzetnek égy nagyszerű kincse van elrejtve. [...] A két hon hírlapjai s nagyszerű naptárai, nem kevésbé keresiké – nem jutalomígérettel biztatnak é minden lelkierejű honfiut, hogy teremtsen . hogy mutasson fel valami ujat – különöst, szépet és ritkát a természet országából, mert drágán megveszik, és ólcsón adandják át a nagy világnak!! Francia ország föld abrosszát vizsgálva olvasunk é – látunké égy várost – egy falut – égy Follyót, vagy csak égy pontot az egészből, mellyekről ne tudnánk, ne olvastunk volna valami különöst, mely nélkül ma a nemzet esméret tara csonka volna? – Ellenben hazánk föld abrosszát, bár hányszor szemléljük, mindenkor csudálva jejegyzük[!] meg magunknak azon sok pontjait, mellyekről soha semmi hirt nem olvastunk, nem hallottunk. – Tegyük hát mit tehetünk! – Ne szoritkozzunk égygyes községek történeteire, s statisztikájára; [...] Érintetlen, jegyzéktelenül ne hagygyuk – így mint égy esmertessük meg magunkkal hazánkot, igyekeztvén naponként, annak historiáját és statisztikáját kiegészíteni; buvárait napi jegyzékeinkel segélni, világosítani. – Csak azt ismétlem, mit mások sokszor elmondának.

– Tán engem is azok szavai indítanak, hogy ezen jegyzékemet tegyem a hóni történészethez.”¹³⁴

Az elmúlt (és a későbbi) évek püspöki iratainak Ürmösiről szóló részeit olvasva meglepőnek tűnhet, hogy az az Ürmösi, akinek eddig leginkább deviáns, paphoz kevésbé illő magatartását ismerhettük meg, mindeközben régi kéziratok összegyűjtésén, településmonográfiák megírásán munkál, vagy erre próbálja ösztönözni írásaival (és így feltehetően szavaival is) a környék lelkészeit, tanítóit. Az általa megfogalmazott gondolatok a kor szellemi áramlataiba illeszkednek. A haza megismerése, megismertetése, elmaradottságának leküzdése a megörökítés, feltárás, rámutatás, megmentés, továbbörökítés szándéka célként már korábbi, nyomtatásban is megjelent művében, *Az elbujdosott magyarok Oláhországban* című írásában is felbukkant – akkor azonban még csak sokadrangúként. Közvetlen bizonyítékát nyújtja e kéziratosa Ürmösi Sándor és Kriza János kapcsolatának is. A mottóul választott idézet Kriza (és a kolozsvári unitárius kollégium) szellemi hatását is mutatja: „Bérczeiden Kincs, völgyeiden Kincs, téreiden Kincs / Kincses hazám benned, mennyi talentum hever.”¹³⁵ Ürmösi ebben a munkájában a korai művéhez képest sokkal alaposabb néprajzi feltáró munkát végez, célja is egyértelműen a szombatosok halotti, névadási, étkezési szokásainak (összevetve azokat a zsidók szokásaival), ünnepeinek, néphitük bizonyos elemeinek, oktatásuk módjának és segédleteinek leírása. Közben arról is közvetett adatot nyerhetünk, hogy hogyan gyűjtötte Ürmösi Sándor: „óly frisen emlékezik egy nyólc éves gyermek is, hogy egy krajczárért bár hol kérjük fel az uttzán elmondja Pécsynek még szerelmi kalandját is második nőjével; apja pedig egy kupa lisztért, többet mint a mennyit írok, képes arról elbeszélést tartani.”¹³⁶

Szinnyei József szerint Ürmösi Sándor az 1850-es években a Berde Áron szerkesztette *Hetilap* munkatársa volt. Lehetséges, hogy Sinnyei helyesen tudta, s Ürmösi dolgozott a *Hetilap*nak, de végiglapozva valamennyi, 1852 és 1855 között megjelent lapszámot, sem általa aláírt cikket, sem olyan monogramot (vagy írást) nem sikerült találni, ami rá utalt volna.

A fent ismertetett források egyértelműen azt mutatják, hogy Ürmösi Sándor bözödújfalusi éveiben aktív szellemi munkát folytatott. Annál különösebb, hogy az erre az időszakra közvetve utaló néhány későbbi püspöki irat alapján milyen lelkésznek ismerték meg őt a bözödújfalusiak. Árkosi Dénes esperes Kriza János püspökhöz írott 1861. novemberi levelében Ürmösi elhelyezésén tanakodva a következőket kénytelen kijelenteni: „ő szerencsétlen erkölcsi rossz oldalról egész környékünkben sokkal ismeretebb egyéniség, mintsem legkissebb Ekkléziánkbanis helye lehetne; csak egy B. Ujfalut hozom fel például, mely ha nem legutolsóis, de minden bizonynyal penultima,¹³⁷ a közelebbi Pap választáskor előre ki kötötte, hogy

¹³⁴ KvAKt. Ms. U. 1593. (= Székellymagyar szombatosok...) 1–8. p.

¹³⁵ Kriza költeményeinek Kovács János által sajtó alá rendezett kötetében a következőképpen szerepel a *Sok kincs* című vers: „Bérczeiden kincs, téreiden kincs, mélyeiden kincs! / Kincses hazám, benned mennyi talentom hever!” Ld. Kriza János költeményei. Összegyűjt.: Kovács János. Bp., 1893. 33. p.

¹³⁶ KRIZA, 2013. 609. p.

¹³⁷ penultima: lat. 'utolsó előtti'

»akár kit mást, csak Ürmösi Sándort nem.«.¹³⁸ 1867-ben újra felmerült annak lehetősége, hogy Ürmösit Bözödújfalura helyezték, azonban a falu a hat évvel korábbihoz hasonló határozottsággal tiltakozott ez ellen. Árkosi Dénes a püspökhöz írt levelében a faluban tapasztalható általános lehangoltságról számol be, amelynek fő oka abban

„rejlík, hogy nekik – a mint magukat kifejezték – még soha sem vólt Jézusi szellemmel áthatott Papjuk, hanem mind¹³⁹ részegesek vóltak; e pedig abból eredett, hogy mü ajánlottuk nekik azon egyéneket, kiknek nevei előnkbe adódtak. – Az Ürmösi Sándor szerencsétlen barátom neve megemlézésére egyenesen kinyilatkoztatták, hogy ezzel már egyszer próbáltak, ismerik, s nem kell. Jól tudják hogy nem sok joguk van válogatni az egyénekben, de mégis – ha lehetne – oly Papot szeretnének, a ki – ha lehet – papis legyen, de még leginkább emberis legyen.»¹⁴⁰

Ürmösi Sándor pálinkaszeretete tehát már ekkor határozottan jelen lehetett, ami akkora problémát még nem okozott, hogy panaszlevelet fogalmazzanak a hívek, de annyira meghatározó mégis volt, hogy a falu a lelkész újraválasztásától mereven elzárkózzon.

7. Tordátfalva (1856. április 24. – 1862. szeptember 29.)

A 80 esztendő, ekkor már 53 éve papi szolgálatot ellátó Ürmösi József 1855. októberi levelében kéri, hogy „testi gyengesülése” miatt bözödújfalusi lelkész fiát, Ürmösi Sándort a papi bér kétharmadára segédlelkésszé nevezék ki. Tájékoztatja arról is az esperest, hogy az eklézsia támogatja a kérést, s hogy a segédlelkész lakóhelyét is megoldanák: Ürmösi Sándor nem – mint pár évvel korábban – a lelkész apjával lakna, hanem a papi házon kívül, amit édesapja fizetne.¹⁴¹ A pontos időpontját nem tudjuk, de valamikor 1856-ban¹⁴² teljesül az apa kívánsága, feltehetően akkor, amikor Ürmösi Sándor számára letelik a kánon által meghatározott három év¹⁴³ Bözödújfaluban.

¹³⁸ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Fiafalva, 1861. november 29.

¹³⁹ Önállóságuk óta három papjuk volt: Ürmösi Sándor (1853–56), Hegyi Pál (1856–63) és Nagy Mózes (1863–67), valamennyi ellen a legfőbb panasz a részegességük miatt érkezett. Nagy Mózes szintén gyűjtője volt Krizának. Geréb Zsigmond Hegyi Pálról valami miatt nem tud, de a bözödújfalusi jegyzőkönyvben 1861-ben Hegyi Pált nevezik meg lelkésznek. Vö. Presbiteri jegyzőkönyv, Bözödújfalva. – EUEkLt. o.n.

¹⁴⁰ Árkosi Dénes és Ádám Domokos Kriza Jánosnak. Bözöd, 1867. június 12.

¹⁴¹ Ürmösi József Árkosi Mihálynak. Tordátfalva, 1855. október 27.

¹⁴² Geréb Zsigmond sem ad meg pontos időpontot sem Bözödújfalunál, sem Tordátfalvánál; csupán az 1856-os évet jelöli meg. Ld. GERÉB, 1943. 142., 192. p.

¹⁴³ Az egyházi szabályozás szerint 3 évnél hamarabb csak abban az esetben lehet valakit továbbrendelni egy egyházközségből, ha azt az egyház érdeke (*status ratio*) mindenképp úgy kívánja, illetve ha az illető személy (vagy egy másik egyházközség) vállalja, hogy bizonyos költségeket (pl. amit az elszállítása okozott) megtérít annak az egyházközségnek, ahonnan idő előtt elmegy, s ezért annak újra költséget jelent egy másik pap elhozatala. Vö.: Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei. 465. Canon. – MUEKvGyLt. Ezt tehát csak nagyon ritka és kivételes esetekben szokták megengedni, így feltehetően 1856 májusáig Ürmösi Sándornak is Bözödújfaluban

A segédlelkési címet 1858. július 4-ig¹⁴⁴ viseli, amikor édesapja halála bekövetkezik. Ekkor Árkosi Dénes esperes azt tervezi, hogy Szent György napig vár a papválasztással, hogy azalatt Ürmösi Sándor számára is találhassanak valamilyen megfelelő állomáshelyet, mivel a kánon szerint segédlelkészt nem lehet abba az egyházközségbe rendes lelkésznek kinevezni, ahol az korábban segédlelkészként szolgált.¹⁴⁵ Ennek ellenére 1858 szeptemberében az esperes már arról számol be, hogy lezajlott a papválasztás a faluban, s a legtöbben Ürmösi Sándorra szavaztak, így javasolja az ő kinevezését.¹⁴⁶ A választás eredményének Kolozsvárra történő felküldésével azonos időben megindul a panaszos levelek sora is, amelyben az egész bért fizető tordátfalviak jelentős része kéri a választás eredményének érvénytelenítését és új választás kiírását. Levelükben azzal érvelnek, hogy a választás időpontjában olyanok is szavaztak, akiknek arra nem lett volna joguk, a teljes béradó gazdák közül viszont ők harmincan nem voltak jelen.¹⁴⁷ Árkosi Dénes október 15-én a püspökhelyettest¹⁴⁸ a választás szabályos lezajlásáról biztosítja, s kéri, hogy utasítsa rendre az ekléziát.¹⁴⁹ Tíz nappal később a tordátfalviak újabb tiltakozó levelet küldenek, amelyben bár azt írják, hogy nem szeretnék kényszerítve érezni magukat „Segéd Lelkész

kellett maradnia. A tordátfalvi jegyzőkönyvek nem emlékeznek meg elhozatalának pontos időpontjáról (csupán az éves költségek között sorolják azt fel).

¹⁴⁴ Geréb Zsigmondnál júniusi dátum szerepel, de az egyházközségi dokumentumok alapján biztosan júliusban hunyt el az idős lelkész.

¹⁴⁵ Emiatt kerülnek nehéz helyzetbe az idős lelkészek/tanítók, akik egyszerre szeretnék biztos támaszt öreg napjaikra (amit általában lelkész/tanító fiukban vélnek fellelni), de közben a fiú maguk mellé rendeltetésével bizonytalan helyzetbe hozzák saját gyermeküket, aki haláluk esetén egyáltalán nem valószínű, hogy kedvező állomáshelyhez juthatna. Ez különösen a már családos segédlelkészeknek jelent nehézséget, mivel ha ilyenkor csak nagyon kicsi egyházközségbe tudják kirendelni őket, akkor saját és családjuk megélhetése kerül veszélybe. Vö.: Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei. 289, 728, 938. Canon. – MUEKvGyLt. Ennek az egyházi törvénynek az értelme az volt – ahogy ez magának a kánonnak a szövegéből is látszik –, hogy azok a személyek, akiket egy idősebb lelkész betegsége, öregsége miatt egy módosabb ekléziába segédlelkésznek kirendelnek, rendes lelkészként ne maradhassanak ott, mivel valószínűleg az érdemeik alapján még nem rendeltetnének ki egy olyan méretű egyházközségbe, s akkor ilyen formában a kirendelés nem lenne becsületes a korban, tevékenységben felettiük állókkal szemben. (Az is látható azonban, hogy a kisebb egyházközségeknél ezt a szabályt nem vették olyan szigorúan. Valószínűleg így maradhatott Szentháromságon ifj. Győrfi Sándor apja halála után. Azonban pl. azért kérte Inczei József esperes fia, Inczei Dénes elrendelését maga mellől – ahol segédpap volt –, mert Ders már olyan méretű eklézia volt, ahol biztosan érvényesítették volna ezt a szabályt.)

¹⁴⁶ Árkosi Dénes Székely Mózesnek. Tordátfalva, 1858. szeptember 16.

¹⁴⁷ A tordátfalvi eklézia 30 tagja Székely Mózesnek. hn. én. [Tordátfalva, 1858. szeptember 16. után]

¹⁴⁸ Aranyosrákosi Székely Sándor 1852. január 27-én bekövetkezett halála után a bécsi udvar nem ismerte el az unitárius egyház püspökválasztó jogát és nem engedte püspökválasztó zsinat összehívását, így 1861. július 1-jéig, Kriza János püspökké választásáig Székely Mózes egyházi főjegyző látta el a püspöki feladatokat püspökhelyettesként.

¹⁴⁹ Árkosi Dénes Székely Mózesnek. Tordátfalva, 1858. október 15.

Ürmösi Sándor ur több oldalú Gyengéjít föl földözni, mi kisebbségére válhatna”,¹⁵⁰ de ismételten kéri a választási eredmény megsemmisítését és finoman jelzik azt is, hogy miért nem óhajtják a továbbiakban Ürmösi Sándort lelkészüknek. „Egy oly Lelkész rendelését [kéri], ki Lelkész hordozva kötelességit vezetni tudná a Tudomány és műveltség ösvenyén a népet, itt [ti. Ürmösi Sándornál] mind ezek hiányoznak”¹⁵¹ és kijelentik, hogy a képét a továbbiakban nem hajlandók fizetni a számára. Feltehetően lehetett valamilyen hatása a levelüknek, mivel Árkosi Dénes következő, a püspökhelyetteshez írt levelében már a szentháromsági pappal való csere ellen foglal állást.¹⁵² Végül Székely Mózes püspökhelyettes a választást helybenhagyja.¹⁵³

Az eklézsia ezután másfél évig hallgat, s csak 1860 februárjában kéri újra lelkésze elmozdítását. Ekkor még úgy tűnik, hogy Ürmösi Sándorral megegyezve törekednek arra, hogy Tordátfalvára új papot (és új tanítót¹⁵⁴) nyerhessenek. Kizárólag az ekkor írt levelükben történik utalás arra, hogy a pap leánytestvérei idézték volna elő a közösség és a lelkész közötti súrlódásokat.¹⁵⁵ Hogy azonban az elhelyezés oka mennyire nem a lánytestvérek viselkedése volt, jelzi, hogy Árkosi Dénes Székely Mózeshez írt levelében kétszer is kihangsúlyozza, hogy Ürmösi Sándort csak messze lévő egyház-községbe van esélyük elhelyezni. „Csekély nézetem szerint jónak látnám tehát, hogy ha *töllünk távol valamelyik környékbe* lenne oly Pap, kinek viszont Status érdekéből mozdulnia kellene, cseréltetnék fel Ürmösi Sándorral, mely cserét a Tordátfalvi Eklézsiás ide zárt nyilatkozata szerint elvállalni köteleztetnék, de ismétlem hogy ezenn cserés Eklézsiának *töllünk távol kellene esni*, mert itt és Maroskörbe Ürmösi Sándor sokkal jegyesebb és ismeretesebb, mintsem részéről a csere sikerüljön.”¹⁵⁶ Pár hónappal később Árkosi Dénes a béke helyreállítását a pap és a falu között lehetet-

¹⁵⁰ 30 tordátfalvi Székely Mózesnek. Tordátfalva, 1858. október 25.

¹⁵¹ 30 tordátfalvi Székely Mózesnek. Tordátfalva, 1858. október 25.

¹⁵² Árkosi Dénes Székely Mózesnek. Rava, 1858. október 29. A szentháromsági pap Gyórfi Sándor (maga is Kriza-gyűjtő), aki Ürmösi Sándor kisadorjáni ügyködése nyomán került Ürmösi Sámuel után apja mellé Szentháromságra papnak. Róla folyamatosan úgy nyilatkozik a tordátfalvi eklézsia, mint akit szívesen elfogadna papjának.

¹⁵³ Székely Mózes püspökhelyettesi leirata. Kolozsvár, 1858. november 3.

¹⁵⁴ Utóbb a tanító elhelyezéséről nem esik szó, valószínűleg vele sikerült kibékíteni a falut. Derzi József tanító majd 1874-ben innen, Tordátfalváról kéri a nyugalomba helyezését.

¹⁵⁵ A tordátfalviak Árkosi Dénesnek. Tordátfalva, 1860. február 28. A konfliktus kirobbanásának és Ürmösi elhelyezésének okát a lánytestvérek viselkedésével magyarázza: Kiss, 1971. 9. p. Véleményem szerint ez a narratíva inkább a megszépített múlt igényéből, mint konkrét források ismeretén alapuló kutatásából származik. Az eklézsia jegyzőkönyvében csupán annyi utalást találunk erre, hogy „a két egyházi szolgáló, főleg azoknak nejei közt figyelmet alig érdemlő okból ellenségeskedés támadt, mi bántja az Eklát, és annak békéjét”, ez azonban feltehetően elenyészett, mivel a következő években nem került be a jegyzőkönyvekbe. A tanító felesége Ürmösi Sándor egyik lánytestvére. Vö. Számado Protocollum (1860. 1. kérdésre adott felelet) o.n. – TUEkLt.

¹⁵⁶ Árkosi Dénes Székely Mózesnek. Rava, 1860. március 27. (Kiemelés tőlem. – Sz. A.)

lennek látja, és úgy véli, hogy legkésőbb a következő év Szent György napjáig egy másik „*környékünkön kívüli*” eklézsiába kell elrendelni Ürmösi Sándort. Ebben a levélben használja először a később mintegy Ürmösi állandó jelzőjévé váló „*szánalomra méltó családostol*” kifejezést.¹⁵⁷

Feltehetően nem sikerült távolabb sem helyet találni Ürmösinek, illetve ami ennél még valószínűbb: bíztak abban, hogy Tordátfalván mégis megbékülnek az emberek és megmaradhat ott Ürmösi, s így nem is keresnek számára helyet. A következő panaszos levél ugyanis rövid csendet követően, jóval Szent György nap után, 1861 októberének végén érkezett az espereshez. Ebben azt írják a hívek, hogy a nem teljesen szabályos választás után három évig túrték Ürmösit, de tovább nem szeretnének várni, mivel – ahogy írják – „Tiszt: Lelkészünk az előtti hibáiból nem hogy fejlődnek, sőt inkább naponta süljed nem használván kötelezettsége, a szeszes italok gyakorlatába rendkívül merült, úgy annyira, hogy az Isteni Tisztelet szolgáltatására is csak nem mindég zajos fővel áll elé”.¹⁵⁸ Még más okokat is felhoznak, azonban egyiket sem fejtik ki részletesebben, csak kilátásba helyezik a vádak bizonyítását, ha nem rendelik el lelkészüket („kémentelenek leszünk oly eszközökhöz nyulni, a mely nem fog kelemetes lenni”). Bár ezt a levelet is csupán 34 személy írta alá, a helyzetet bizonyosan jól ismerő Árkosi Dénes mégis vészjósló hangon kezdi a Krizának írt levelét: „Mit megíósoltam – beteljesedett”, s beszámol a tordátfalvi eklézsia „értelmesebb többsége” által felújított kérésről, amit véleménye szerint többé nem lehet nem meghallgatni és nem orvosolni.¹⁵⁹ Ekkor kerül elő először az ezt követő években általánossá váló dichotómia: a *becsületes, mindenkinél jobb testvér, a tevékeny, sok érdemű férfiú*, Ürmösi Sámuel és a *szegény, szerencsétlen Ürmösi Sándor között*, akit *szánalomra méltó, nyomorú családjával* együtt az előbbi miatt próbálnak újra és újra megmenteni.¹⁶⁰ Árkosi ebben a levelében tesz utalást arra is, hogy Ürmösi tordátfalvi megválasztását nem annyira magának, hanem sokkal inkább az esperes ügyességének köszönheti – s egyúttal láthatóvá válik az is, hogy mennyire nehéz feladata lehetett egy lelkiismeretes esperesnek ekkor.

„Én Tekintetes Ürmösi Sámuel Urat Statusunknak ezen tevékeny, és sok érdemű férfiát sokkal inkább tisztelem; másfelől Ürmösi Sándort, kihez engemet Gyermeki emlékekis kötnek¹⁶¹ nyomoru családjával edgyütt sokkal inkább szánom, mintsem az ő válságos ügyét itt alatt jóvá ne tenném,

¹⁵⁷ Árkosi Dénes Székely Mózesnek. Rava, 1860. augusztus 25. (Kiemelés tőlem. – Sz. A.)

¹⁵⁸ a tordátfalvi unitárius eklézsia hívei Árkosi Dénesnek, Tordátfalva, 1861. október 29.

¹⁵⁹ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Fiatfalva, 1861. november 29.

¹⁶⁰ Ürmösi Sámuel Ürmösi Sándor bátyja, a kolozsvári unitárius közélet jelentős, megbecsült alakja. Róla részletesebben vö. tanulmányunk 1. részének Ürmösi Sándor családjáról szóló részét.

¹⁶¹ Nem tudjuk, milyen gyermeki emlékei lehetnek Ürmösi Sándorral kapcsolatban. Árkosi Dénes a székelykeresztúri kollégiumot valószínűleg Ürmösi Károllyal, a legnagyobb fiúval egyszerre kezdte. – A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius – gimnázium 200 éves története. Szerk.: Fekete János. Kolozsvár, 1993. (továbbiakban: FEKETE, 1993.) 143. p. A bizonytalanságról vö. az Ürmösi családjáról írt fejezetet. Árkosi Dénes gyermekkorát Bözödön töltötte, ami Tordátfalvától tekintélyes távolságra található.

ha csak tenni hatalmamban állana; de ez a baj már oly nagyra nőtt, hogy ennek orvoslása részemről lehetetlenségek közé tartozik. Több mint 4. éve, hogy a Tordátfalviakat biztatásokkal, és szép ígéretekkel tartom, s megvalom, hogy vanis előttük anyi tekintetem, mi szerint ez ügyet enyire húztam-halaszthattam; s ha szabad valamit magamnak tulajdonítani, aztis hogy Ürmösi Sándor Tordátfalvi rendes Pappá lehetett, s még eddig ott maradhatott, talán nekem lehetne inkább tulajdonítani, mi miatt tekintetem rövidülésével nagyszerű compromissiotis kellett szenvednem; holott Ürmösi Sándor megjobbítására minden ki gondolható eszközököt s utolsó esetben még a reversalis alá szorittatástis¹⁶² föl használtam; de mind sikertelen el anyira, hogy nekem az ő megjobbulásához többé semi reményem; s ki kell mondanom lelkem mindennapi aggodalmával, hogy Ürmösi Sándor a nélkül, hogy egy szépen virágzó Eklézsiát ne veszélyeztessünk jövő Szt. György naponn tul Tordátfalvi Pap semi estre nem lehet, sőt talán Környékünkben sem; mert ő szerencsétlen erkölcsi rossz oldalról egész környékünkben sokkal ismertebb egyéniség, mintsem legkissebb Eklézsiánkbanis helye lehetne.”¹⁶³

A levelekben ismét csupán a nagyra növekedett baj csúcspontját láthatjuk, de egyértelmű, hogy ahol az esperes is annyira kétségbeesik, hogy azt írja, hogy „a legjobb akarattal sem tudok többet tenni, mint a megnyit tettem; és ez nagyon fáj nekem, s ily esetekben szeretném valóban Esperest nem lenni”, ott valóban igen kevés esély lehet a konfliktus feloldására.

Ebből az időszakból maradt fenn egy olyan Farkas György-levél, amely szerint Kriza János kísérletet tett már ekkor más egyházkör espereseinél Ürmösi (és más keresztúrfiszékiek) elhelyezésére. Farkas György válaszából nagyon határozottan kitetszik az Ürmösi Sándorról alkotott lesújtó véleménye, amelyből az is kiderül, hogy az esperes már Ürmösi felszentelését sem támogatta. Kriza kérdésére 1861 októberében azt feleli, hogy nincsen náluk hely keresztúrfiszékieknek, a Kriza által említettek közül Ürmösi Sámuelet, a kadácsi papot ismeri, „egy bécsületes, jámbor, papi jellemű ember, s nem volnék idegen ide fogadtatni, s akartam, de nem volt kivihető. A tordátfalvitól [Ürmösi Sándortól – Sz. A.] az Isten a kígyo fiakatis őrizze, én próbáltam velle, és soha sem akartam, hogy felszentelődjék, s még László Antit,¹⁶⁴ s nemis tettem egyiknekis fejire kezemet, a többbit közelebről nem esmerem az Isten mentsenis, hogy megismerjem.”¹⁶⁵

Az 1862 februárjában kelt újabb tordátfalvi panaszlevél (immáron 66 aláíróval) sérelmezi, hogy „Ekklezsiank fájdalmát s nyughatatlanságainkat enyhítettó választ” nem nyertek, s kéri, hogy a „régében virágzott”, most „homály borujába süljedett” eklézsiába a szentháromsági papot (Győrfi Sándort), a derzsi segédpapot (Inczefi Dénest) vagy a székelykeresztúri seniort (Kozma Károlyt) nevezzék ki.¹⁶⁶ Az eklézsia következő levele már

¹⁶² Ez a levél szerint tehát valamikor 1858 és 1861 között Ürmösi Sándornak újból reverzálist kellett adnia.

¹⁶³ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Fiafalva, 1861. november 29.

¹⁶⁴ László Anti is a korban részegességéről ismert pap volt, de Ürmösi Sándorral ellentétben ő mindig elismerte hibáját, reverzálisokat adott és valahogy megélt az egyházközségekben.

¹⁶⁵ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1861. október 20.

¹⁶⁶ A tordátfalvi unitárius eklézsia Árkosi Dénesnek. Tordátfalva, 1862. február 3.

fenyegetőző. Ebben kijelentik, hogy eddig csupán Ürmösi Sámuelnek a konzisztórium előtti tekintélye miatt ódzkodtak attól, hogy törvény előtt bizonyítsák be az Ürmösi Sándor elleni vádjait, s bár sajnálnák, ha „Tiszteletes Lelkésziünk a Törvények nyomán meg fosztatik minden élet módjától”, ennek ellenére ismét nyomatékosan kérik elrendelését. Egyelőre várnak a részletes bizonyítással,¹⁶⁷ de ha az elrendelés nem történik meg, akkor, ahogy írják: „műk annak sem vagyunk oka hogy ha Tisztelt Lelkésziünk sehol menedéket nem talál [...] Tiszteletes Lelkésziünk Szent György napontul Ekklánkban mint Pap nem esmertetik.”¹⁶⁸ A kiszabott határidő tehát, ameddig Ürmösi Sándornak más szolgálati helyet kellene találnia: 1863. április 24. Az esperes ekkor személyesen megy vizsgálatot tartani a helyszínre. Március 30-án ott megjelenve azonban „fájdalom! a Tordátfalvi ekkléziát oly nagy ingerültségben találtam, hogy oda menetelem céljának előterjesztését sem tudván egészen bévégezni s máris egy hangon és tele torokkal kikiáltá az egész ekklézia, hogy Ürmösi Sándort jövő Szentgyörgy napon tul papjának semmi esetre elnem ismeri, neki soha többé bért nem fizet, – sőt oly szókkal fenyegetőzött, miket ide írni szükségesnek nem tartok.” A helyzet elég feszült lehetett, mivel Árkosi Dénes kénytelen volt a felbőszült ekkléziára ráparancsolni, „hogya valaki Ürmösi Sándort, ki még törvényesen convincalva nincsen, bántani merészli, rögtön polgári erőhatalommal fogok ellene fellépni”. A környékben az egyetlen hely „ezen szerencsétlen emberre nézve” Csehétfalva lett volna, de az oda való elrendelését „egy fondorkodó egyén meghiusította”. Hogy az esperes valóban fontosnak tartja és mindent megpróbál megtenni Ürmösiért, mutatja, hogy levelét így zárja: „csak az egy Ürmösi Sándor az, kinek sorsa szinte kétségbe ejtett, és éjjeli nappali nyugtalanságot okoz nekem.”

A következő bő két hónapban az ügy minden szereplője megszólal, levelek keresztezik egymást. Ürmösi Sándor saját nézőpontjából adja elő az ügy részleteit,¹⁶⁹ a tordátfalviak egyik része Ürmösi mellett szólal fel,¹⁷⁰ másik része Ürmösi mihamarabbi elhelyezését követeli,¹⁷¹ Vitális Mihály,

¹⁶⁷ Az ekkléziák a részletes bizonyítással nem annyira a pap iránti együttérzés miatt szoktak várni, hanem mivel a törvény szerint, ha egy hivatalosan panaszoló egyházközségtől elrendelik a papját, akkor a panasz benyújtásával elveszíti a jogát a papválasztásra/papjelölésre. Emiatt igyekeznek csupán nagy általánosságokban jelezni, ha valamiért elégedetlenek belső embereikkel, s csupán ha ennek nincs eredménye és nem sikerült megbékélniük, akkor nyújtják be a panaszokat.

¹⁶⁸ 11 presbiter a tordátfalvi unitárius ekklézia nevében Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. március 8.

¹⁶⁹ Ürmösi Sándor Nagy Elek főgondnoknak. Tordátfalva, 1862. április 2.

¹⁷⁰ 36 tordátfalvi Nagy Eleknek. Tordátfalva, 1862. április 2. Levelükben azonban ők sem Ürmösi marasztása mellett vannak, csupán azt kérik, hogy ameddig megfelelő egyházközség számára nem adódna, addig ne váltsák le.

¹⁷¹ 62 tordátfalvi Kriza Jánosnak. hn. én. (Érk.: Tordátfalva, 1862. április 10.) Ebben többek között Ürmösi ellen a következőt hozzák fel: „nem vagyunk képesek fel számítani azon nagy kárt, mely Tiszteletes Lelkész, Ürmösi Sándor Ur által okoztatott, ezen igen békés Eclésiában, nem anyagi Károkat értünk, értjük a szellemieket, nemis Emberre[?] az ingerültség [?] és Naponként elő fordulo zavarokból, kifejlülő sok roszat az erköltstelenségét, rosz példávali előljárás miat,

martonosi lelkész a Csehétfalva és Tordátfalva közötti csere kapcsán mond véleményt a papcsere intézményéről és a két lelkészről,¹⁷² akik közül Ürmösi esetében ő is kiemeli, hogy az esperes „erre a Tordátfalvi papra méltóztasson rá ijeszteni, mert ez az italtban nagyon exorbitál”.¹⁷³ Ugyanezen hónapok alatt megszólalnak a csehétfalviak is, akik szintén két táborra szakadva adják be kéréseiket: a gondnok és a presbiterek nagy része elfogadná Ürmösit 3 évre, hogy cserébe saját papjuktól megszabaduljanak,¹⁷⁴ a másik fele az embereknek azonban felháborodva utasítja el, hogy Ürmösinek képét fizessen és a református hitre való átállással fenyegetőzik, ha őt mégis Csehétfalvára neveznék ki.¹⁷⁵

Árkosi Dénes május elején írt levelében ismét Ürmösi sorsa feletti aggodalmának ad hangot, mivel Csehétfalvára kiszállva azt tapasztalta, hogy az említett „fondor lelkű egyén” miatt őt ott semmiképp sem fogják elfogadni. S mivel Szent Mihály napja¹⁷⁶ közeledik, amikor

„mostani nézetem szerint a *szegény szerencsétlen* Ürmösi Sándorra nézve semmi menedék, semmi kilátás, semmi remény, miután Ürmösi Sándort N:Solymos, Kadács, Körispatak, s más párhuzamos sőt kisebb eklézsiáinkba is átcserelni, és elhelyezni hiába próbálgatom. – Félek, hogy rövid időn belül azon régebbi jóslatom, miszerint ha valamely távollevő környékbe haláleset, vagy másuton Ürmösi Sándor számára pálya nem nyílik, nálunk legalább ideiglenesen a *szerecsétlennek* kívül kell esnie az akolkérítésen, minek csakugyan ő a *szerecsétlen* lesz fő szerző oka, ki most közelebből is egy újabb botrányt idézett elé, mivel az Udvarhelyi piacon egy szijgyártót arczul csapott, e vissza csapta, minek a lett következtése, hogy Ürmösi Sándort csendörök vették körül, s a városláttára ponciusrol pilátusra kísérgették, s ha egy okosabb hitfelünk közbe ne vesse magát, börtönt kell vala szenvednie.”¹⁷⁷

Ürmösi Sándor június végi levelében nyoma sincs annak, hogy ő magát bármennyire is „szegény szerencsétlennek”, esetleg bármiben is hibásnak tartaná. Bírálja az egyházi törvényeket, amelyek számára nem biztosítanak védelmet az eklézsiákkal szemben, s beszámol arról, hogy világi törvényszék elé vitte ügyét, a nyomozásra kirendelt királybírák három napig vizs-

mert egyenesen annak tulajdonítsuk, mivel a rossz a Nephre mindig könyében ragad Napról Napra nagyobb mertekbe terjed.”

¹⁷² Vítális Mihály Kriza Jánosnak. Martonos, 1862. április 5.

¹⁷³ Vítális Mihály Kriza Jánosnak. Martonos, 1862. április 5. Exorbitál: lat. 'szabályt szeg, kihágást követ el'. Ld.: A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései. 1686–1718. 1810–1815. Sajtó alá rend.: Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd. Kolozsvár, 2007. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, 4.) 268. p.

¹⁷⁴ A csehétfalvi gondnok és 7 presbiter Árkosi Dénesnek. hn., én. (Csehétfalva, 1862. április 15. körül.)

¹⁷⁵ 60 csehétfalvi Kriza Jánosnak. Csehétfalva, 1862. április 15.

¹⁷⁶ Nem tudom, mikor változhatott meg a papváltás határideje, de úgy tűnik a levelekből, hogy a tordátfalviak türelmetlensége miatt a két olyan nap közül, amikor pap- és tanítócsere lebonyolítani szokták, a közelebbit preferálták.

¹⁷⁷ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1862. május 7. (Kiemelés tőlem. – Sz. A.)

gálták a tordátfalvi helyzetet, s az ő interpretációja alapján¹⁷⁸ az tűnt ki, hogy „a presbiterium titkos vád leveleket készítet titkos éjjeli gyűléseket tartott, a vád levél aláírására magok még indultak házról házra, utczárol utczára, korcsmárol korcsmára, a csendes népet ellenem lázadásra bujtogatták, azt fenyegették vagy álhazugsággal rávették az aláírásra – kiderült, hogy 135 háztájból csakis így nyerhettek meg 35 tagot a magok részekre. kiderült, hogy még az ecclesiá képeben szerepeltek – ki, hogy a presbiterik közül került ellenem egy leverő [?]. Ki azon egyezmény levelet, hogy azon ecclesiából papot ne fogadjanak el, melybe engemet el fogadnának.”¹⁷⁹ Ürmösi kissé zavaros levelét egy ultimátummal zárja, ami szerint ha „a Csehétfalvi ecclesiát át adják még az őszön vagy a tavaszön úgy megnyukszom helyzetemmel, s békén várom a jövöt”, azonban ha ez nem következne be, „jövö Sz: György napkor le tészem hivatalomot a fő tisztelendő ur kezébe – ároni családomba szinte 300 évek lejártával, utolsó Bátori leszek,¹⁸⁰ erre gyermekeimet is innepélyesen felesketem”.¹⁸¹

Sem ebben a patetikus végkicsengésű levelében, sem a későbbi, már augusztus végén megfogalmazottban nyoma sincs annak, hogy Ürmösi a helyzetét reálisan észlelné, hogy saját és gyermekei sorsa feletti aggodalomtól vezérelve bármit is megpróbálna a problémák megoldására. Augusztusi levelében a csehétfalvi cserére továbbra is, mint valami bizonyosra tekint – miközben ez a derűlátás az esperes egyetlen Csehétfalváról szóló levelével sincs összhangban.¹⁸² A kinevezést arra hivatkozva is sürgeti, mivel több hívével „fontos pere” kezdődött.

Ürmösi ugyanitt Kriza figyelmébe ajánl egy új adatközlőt is, aki majd „a Vadrozsza második füzete emelője lesz”, mivel „ő természeti sajátságokkal tudja elő adni a természet fiainak szavaikat s kiejtésüket, szokásaikat, elbeszéléseit, Dalait s: t. b.”¹⁸³ Ezt a Szász György nevű „a néhai Silvester családjából való derék póláért” küldi fel ügyei intézésére Kolozsvárra és kéri Krizát, hogy amennyiben „megjelent, kinyila vadrózsánk”, vele küldjön el „vagy egy bókrétát” a számára.¹⁸⁴ Ez a levél több szempontból is érdekes. Egyrészt mutatja, hogy 1862 végén Ürmösi még nem távolodott el annyira Krizától és gyűjtőhálózatától, hogy ne figyelmeztesse egy általa jónak tartott adatközlőre, másrészt – az eddig megismert források alapján – ő az egyetlen, aki a *Vadrózsákról* mint közös vállalkozásról („vadrózsánk”)

¹⁷⁸ A kinyomozást próbáltam levéltárakban felkutatni, sikertelenül. A MUEKvGyLt-ban nincsen ilyen anyag. A Hargita megyei Állami Levéltárban pedig – Bicsok Zoltán levéltáros válasza szerint (amit ezúton is köszönök neki) – az ott található igazságszolgáltatási fondok (Székelyudvarhelyi Királyi Törvényszék, évköre: 1850–1967., illetve Udvarhelyi Járásbíróság, évköre: 1855–1952.) rendezetlenek, és így nem kutathatók.

¹⁷⁹ Ürmösi Sándor Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. június 26.

¹⁸⁰ Ürmösi Sándor irodalomtörténeti utalása Jósika Miklós *Az utolsó Bátor* című regényére vonatkozik. Az utalás feloldását ezúton is köszönöm Szilágyi Mártonnak.

¹⁸¹ Ürmösi Sándor Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. június 26.

¹⁸² Ezek közül a legutolsó: Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1862. július 6.

¹⁸³ Ürmösi Sándor Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. augusztus 28.

¹⁸⁴ Ürmösi Sándor Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. augusztus 28.

beszél.¹⁸⁵ Harmadrészt jól látható az is, hogy Kriza figyelmébe kiváló adatközlőként egy feltehetően írni-olvasni tudó polgárt ajánl, ami valószínűleg nem Ürmösi rossz választását (kvázi *rossz gyűjtő* voltát), hanem a korszakban megfelelő adatközlőnek tartott személyek a 20. századi elmülethez képest sokkal tágabb körét mutatja.

Ürmösi helyzete szeptember közepén válik igazán tarthatatlanná, amikor a tordátfalviak Szent Mihály nap közeledtével a püspökhöz fordulnak az egyházi vezetőség és Ürmösi ígéretét számon kérve.¹⁸⁶ Árkosi Dénes a tordátfalvi követek útra indulásával egy időben a következő levelet küldi Krizához: „Bédőlt, mit régolta sejtettünk [...] egy emberünknek lelkem örök fájdalmára olysok küzdésem daczára ideiglenesen kívül kell esni az akól kerítésen, mivel legujabb tapasztalatom szerint legkissebb kilatásunk sem lehet ahhoz, hogy ezen tudvalevő szerencsétlen embert Csehédalfván vagy Környékünkbe bárholis elhelyezzük – holott én ezt magáért a szánandó emberért, és még szánandóbb családjáért, de az általam igen tisztelt érdemes bátyáértis kivinni lelkem minden erejével törekedtem.”¹⁸⁷ Az esperes biztosra véve Ürmösi tordátfalvi kényszerű távozását, már csupán amiatt aggódik (s levele hátralévő részében azon gondolkodik), hogy „a maholnap beálló téltűz idejére hová hajtja le fejét a szerencsétlen, – mert bátyának a hasonlíthatlan jóttestvérnek van ugyan itt közel egy jósszága, de a mint közelebről említém az ebbe lakó zsellérral ezen szerencsétlen ember nem régen véres csatát vívott, s ha oda menekülneis véres demonstratoria számíthatna”.¹⁸⁸ Úgy véli, hogy a Kriza által is javasolt megoldás volna ebben a helyzetben a legjobb: vagyis, ha Ürmösi jogfenntartás mellett lemondana a papságról (így a közeljövőben még lehetősége volna lelkészként állomást kapni), s bizakodni abban, hogy Ürmösi Sámuel, az összehasonlíthatatlan jó testvér a szerencsétlen Ürmösi Sándor és nyomorú családja segítségére siet.

Ürmösi Sándor még ekkor is úgy véli, hogy a feltételeket ő szabhatja meg: „ezennel ki jelentem, hogy a jövő Sz. György napon tul rendelkezhetik azon ecclésiával, melyben én akkor létezni fogok. télire hogy költözsem sem kedvem sem akaratom – [?] Tordátfalvi követek hajlandók Sz. György nap[-] bé várni, ha püspökiileg biztosítatnak azon jogra hogy Szent György napján szóbadon választhatnak papot”.¹⁸⁹

Hogy ezután pontosan mi történt, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy az eklézsia nem kapott szabad választási jogot (de egy olyan személyt¹⁹⁰ ne-

¹⁸⁵ Hogy ez mennyire jelent tényleges közös munkát, közös gondolkodást, arra majd az összegzésben fogok kitérni.

¹⁸⁶ A tordátfalviak Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. szeptember 17.

¹⁸⁷ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1862. szeptember 17.

¹⁸⁸ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1862. szeptember 17.

¹⁸⁹ Ürmösi Sándor Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. szeptember 19.

¹⁹⁰ A derzsi segédpap, Inczei Dénes került Tordátfalvára, akit korábban is, s ezután is mindenki meglelégedéssel emlegetett. Tíz évig, 1872-ig lesz Tordátfalván pap, majd visszakerül Székelyderzsre, ahol apja halála után őt választják meg lelkészüknek. A sokszor kért Györfi Sándor, szentháromsági lelkész neve is felmerült, de neki status ratioból (magasabb egyházi érdeke miatt) Szentháromságon kellett maradnia. „A Szháromsági Eklézsia hivei darázs természetű emberek [...] a környékünkben ennél kényesebb heljzetű papság nincsen, a Catholicusoknak alapítványok van, hogy akiket

veztek ki, akit a kezdetektől szívesen látott a falu¹⁹¹ is), Ürmösi Sándor pedig még szeptember folyamán lemondott.¹⁹²

Tanulságos, hogy ennek az ügynek a lezárását hogyan élte meg a püspök és az esperes. Kriza János azt írta Farkas György, marosszéki esperesnek Ürmösi lemondása kapcsán: „Ez nekem nagy könnyebbség. Legtöbbet vesződtem vele, miatta az ekklelájával egész püspökségem alatt.”¹⁹³ Érintettsége miatt ennél sokkal részletesebben nyilatkozik Árkosi Dénes Krizához írott októberi levelében. „Rendelete szerint ide zárva küldöm¹⁹⁴ amaz ismeretes s inkább gúnyiratnak mondható levelet, melyből azon tanulságot vevém, hogy a kiért legtöbbet teszünk, vagy tenni törekedünk, többnyire az a leghálátlanabb hozzánk. Harmincz éve mióta tanulom az emberismeret tudományát. de azóta Ürmösi Sándornál hálátlanabb embert még nem ismertem.”¹⁹⁵ Levelének további részéből kiderül, hogy Ürmösi az esperest tette meg bűnbaknak, őt vádolta meg azzal, hogy miatta nincsen papi hivatala és így jövedelme. A felháborodott Árkosi Dénes azt írja, hogy ha Ürmösi még egyszer papi hivatalt kap, törvényes kinyomozását fogja kérni a vádaskodásnak, de addig is kéri a püspököt, hogy intse meg, „hogy szűnnyék meg Főtisztelendő Püspök urat, és engem a könnyen hívó nép előtt rágalmazni”.¹⁹⁶ Levelét ennek ellenére azzal zárja, hogy a család iránti sajnálkozását fejezi ki: „Szánom, valóban szánom őt és nyomoru családját. Sajnálom, mindenekfelett sajnálom hasonlithatlan jó testvérét.”¹⁹⁷

Hogy Ürmösi Sándor hogyan élte meg a lemondást, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy nem eshetett igazán kétségbe,¹⁹⁸ mivel a *Kolozsvári Közöny* november 13-i számában már felhívást ad közre, miszerint egy székely

elhodíthatnak, azoknak jutalom adassék, itt tehát oljan betsületes, szelid, jámbor, s amellet jo pap kell, mint éppen Györfi Sándor, s ha kedvek elleni papot kapnának, meg lehet az áttérésekis nagy mértékben megtörténnének, észerént jobb ott hagyni s nem bojgatni.” Ld. Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1862. március 12.

¹⁹¹ Kriza megfogalmazása szerint: Ürmösi „helyébe az ifju Inczeffit rendelém az ekkla nagy öröomére”. Ld. Kriza János Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1862. szeptember 27. – Farkas György esperes iratai (továbbiakban: FGyI.): rendezetlen anyag, amely a közelmúltig Marosvásárhelyen volt, jelenleg: MUEKvGyLt.

¹⁹² Kriza János Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1862. szeptember 27. – MUEKvGyLt. FGyI. Azonban Árkosi Dénes leveléből tudjuk, hogy Ürmösi eddigre már a kepe bizonyos részét eladta, így a kirendelt Inczeffi Dénesnek a szalmából, fűből semmi sem maradt, csak a fakepét kaphatta meg egészében. Vö. Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1862. október 18.

¹⁹³ Kriza János Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1862. szeptember 27. – MUEKvGyLt. FGyI.

¹⁹⁴ Az említett, Kolozsvárra felküldött levelet nekem nem sikerült megtalálnom.

¹⁹⁵ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1862. október 18.

¹⁹⁶ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1862. október 18.

¹⁹⁷ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1862. október 18.

¹⁹⁸ A felhívás a novemberi számban jelent ugyan meg, de feltehetően pár hónappal korábban le kellett adnia az újságnak, így maga a felhívás szövege valószínű, hogy még a tordátfalvi (már inogó, de még meglévő) papsága időszakában született. A tordátfalvi és nyomáti papság közötti időszakról csak feltételezhetjük, hogy esetleg Tarcsafalván, bátyja birtokán vészelté át, ha valamelyik lánytestvére Tordátfalván be nem fogadta, de ennek kisebb a valószínűsége.

szótár kiadását tervezve várja elsősorban lelkészek gyűjtéseit a legkülönbözőbb műfajokban. A felhívás szövege a következőképpen hangzott:

„Ürmösi Sándor tordátfalvi unitárius lelkész egy székely szótár összeállításán dolgozik, melyet a jövő év végén szándékozik sajtó alá adni. Céljának bővebb elérése, s gyűjteményének kiegészítése végett felszólít minden ügybarátot közrehatásra. Hozzánk a többek közt ezt írja: Felhívom kivált a székely lelkész urakat, ki a nép szavait mindennap hallják, szokásait látják. Szótárom toldalékát teendik: helyiségek elnevezései, ugy falvak, családok, bár tartozzanak most a szegényebb néposztályhoz, várromok, régi épületek, irások, kiváltságos jogok, adománylevelek, jelvények, templomi díszítvények, fővárosok, folyók, tavak, utak, mesés elbeszélések, adomák, mondák, példabeszédek, dalok, talányos, tréfás, vagy tanulmányos mondatok, öltönyviseletek, ünnepélyes szokások, táncz és más vigalmak, játékok, hangszerek, melodiák, babonák, hadijelszók, hadieszközök, haditörténetek, katonai egyenruhák, anyagi régiségek, ércz-, kő- és fametszvények, állat és növény; mind ezek eredeti elnevezéseikkel, s értelmezve külön-külön a nép szája, vagy valamely hagyomány nyomán, hogy a nemzeti nyelvnek alapul, a történelemnek pedig anyagul szolgálhassanak, s nemzet kora, élete fölsimertessék. Az ily küldendő gyűjteményeket venni fogom tordátfalvi lakom közelébe a sz-kereszturi postán bérmentesen.”¹⁹⁹

A „tordátfalvi lelkész” Ürmösi Sándor által készítendő székely szótárról s az abba remélt műfajokról tíz nappal később a pesti *Vasárnapi Újság* Tárház rovatában is hírt adnak.²⁰⁰ Az 1863 végére ígért gyűjtemény feltehetően sosem jelent meg, s sajnos arról sem tudunk semmit, hogy voltak-e, akik valamilyen szöveget küldtek Ürmösi Sándornak, s vajon ő elkezdte-e szerkeszteni a tervezett székely szótárat. Azonban maga a tény sem elhanyagolandó, hogy Ürmösi Sándor a *Vadrózsák* megjelenésével közel azonos időpontban egy szinte teljesen azonos tartalmú, de Kriza Jánostól és a gyűjtőhálózatától független vállalkozásba kezd.

8. Nyomat (1863. április 24. – 1865. április 24.)

Ürmösi Sándor 1862 Szent Mihály napjától a következő év Szent György napjáig volt szolgálati hely nélkül. Ez idő alatt, ő nemigen, de a püspök és az esperesek igyekeztek mindent megtenni kinevezése érdekében. Inczei József, az Udvarhelyi egyházkör esperese levelében arról számol be, hogy Ürmösit ajánlotta Városfalvára is, de hiába biztosította a helyieket, hogy „vele, mint jó pappal, minden emberi gyengéje mellett két évig meglehetően nyugodni; de valahogy viselte volt ott a télen magát, most se fogadták el, még csak candidatioba se tették fel”.²⁰¹ Ugyanerről a próbálkozásról tudósít

¹⁹⁹ Különfélék. [Ürmösi Sándor felhívása.] In: *Kolozsvári Közlöny*, 1862. 159. sz. 641. p. A felhívás szövege korábban megjelent: „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez. A szétszóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rend.: Szakál Anna. Kolozsvár, 2012. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 6.; Kriza Könyvtár.) 29. p., 36. sz. jegyz.

²⁰⁰ Tárház. In: *Vasárnapi Újság*, 1862. 47. sz. (november 23.) 561. p.

²⁰¹ Inczei József Kriza Jánosnak. Derzs, 1863. április 13. *kandidációbba tenni*: Az egyházközség által kijelölt három személy közé bekerülni, akik közül utóbb a bérfizető

Árkosi Dénes is, amikor a következőképpen fogalmaz: „A püspökség kézzel lábbal, ésszel erővel mindent elkövet hogy Ürmösi Sándort Városfalvára tegye.”²⁰²

Végül 7 hónapnyi kényszerű *vacanta*²⁰³ után 1863 áprilisában Nyomátra, a részeges pap hírében álló Finta István helyére²⁰⁴ sikerül kirendelni Ürmösi Sándort.²⁰⁵

Nyomát²⁰⁶ 1766-ban a Marosszéki egyházkör legkisebb települései közé tartozik 98 lakosával, amelyből csupán 19 a családfő (tehát potenciális béradó gazda).²⁰⁷ 1850-ben 205,²⁰⁸ míg 1868-ban már 315 unitárius lakosa van a településnek.²⁰⁹

Éppen Ürmösi kinevezésének idején a bethlenszentmiklósi pap neve is felmerül, de ő azt nyilatkozza, hogy nem szeretne Nyomátra kerülni, mivel „ugy véli, hogy a mennyire nyereség lenne rá nézve ott a nyugalom, egyéb tekintetben éppen annyit vagy tán még többet vesztené, s saját kifejezése szerint Nyomát a nyomorba még alább nyomná”.²¹⁰

Farkas György 1864-es nyilatkozata sem éppen hízelgő a nyomátiakra nézve. „Nyomát égy olj falu, hol mivel ember égy sints, a nép afféle égyügyü, és tudatlan”²¹¹ – írja az esperes, de a későbbiekben már így foly-

gazdák választanak. Többnyire az innen kiszorultak nem lehetnek az adott egyházközség lelkészei. Ritka esetben történik olyan, hogy a püspök egy negyedik személyt nevez ki papnak, de ez csak olyankor elképzelhető, ha nagy az egyet nem értés a hívek között, és az esperes sem tartja alkalmasnak egyik jelöltet sem. Ilyenkor olyat neveznek ki, akit alkalmasnak ítélnék arra, hogy a pártokra szakadt falut lecsendesítse.

²⁰² Árkosi Dénes Kovács Mihálynak. Rava, 1863. március 24. – Székelykeresztúri Unitárius Egyházközség Levéltára. Szálas iratok között.

²⁰³ *vacanta*: 'nyugalom' A *vacans pap* ellentéte a *fungens pap*. Különbség van időszakosan és örökre nyugalomba helyezett pap között is. Mindegyikre külön egyházi törvények vonatkoznak.

²⁰⁴ Finta Istvánt az egyik panaszos levélben „a nép erkölcsére példátlan bényomással lévő, hanyag, tudatlan, korhel, részeges, és romlott erkölcsű” lelkészként említik és kérik elhelyezését. Ld. Nyomáti hívek Kriza Jánosnak. Nyomát, 1863. február 4. Ugyanekkor Finta István mellett is születtek levelek, s megszólaltak más szereplők is (pl. a kocsmáros, aki igazolta, hogy a pap sohasem ivott nála egyedül).

²⁰⁵ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1863. április 13.

²⁰⁶ A nyomáti unitárius egyházközségi anyagok helyben, a használaton kívüli papi lakban találhatóak. A szálas iratok évre rendezettek. Az iratok kutatásáért köszönettel tartozom Jakabházi Béla-Botond, nyárádgálfalvi unitárius lelkésznek és nyomáti beszoigáló lelkésznek, illetve a nyomáti unitárius egyházközség gondnokának, Cseh Józsefnek és családjának.

²⁰⁷ MATKÓ, 1907. 46–47. p.

²⁰⁸ Népszámlálás, 1850. 128–129. p., 55. sz. táblázat. Mellettük ekkor 114 görög-katolikus, 59 református és 15 római katolikus él még a településen.

²⁰⁹ Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása I. 705–711. p. – MUEKvGyLt.

²¹⁰ Rédigér Árpád Kriza Jánosnak. Dicsőszentmárton, 1863. március 20.

²¹¹ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1864. augusztus 6. Természetesen az ilyen jellegű panasz a korban nem volt egyedülálló, számos lelkész és tanító panaszkodik arról, hogy ha nem lesz ivócimborája a falusiaknak, akkor teljesen kívülreked a közösségen, olyan embert, akivel őt érdeklő dolgokról beszélgetni lehetne, nem talál. Ez azonban nem Nyomát vagy más eklézsiák hibája, hanem

ta: „az iskola szenvedő állapotban van, az isteni tisztelet folytatásárais, több ürügy lehetne, ha ti. a pappal előre való megégyezés utján, az Eklávalis égyet értőleg oda vinnők a dolgot, hogy a pap maga kérne maga mellé Segedtanitot”.²¹² A nép állapota (az emberek kulturális szintje és igényei) nagymértékben az ott munkáját végző lelkész-tanító szorgalmán és elhivatottságán is múlt. Mint az esperes szavaiból is látható, már 1864 telén, fél évvel Ürmösi odakerülése után kezdtek problémák mutatkozni mind az iskolában, mind a templomban. Azonban Kriza János ekkor írt leveléből is kitűnik, hogy ekkor még reménykedtek Ürmösi Sándor jó útra térésében. Kriza a korábban idézett Inczeffi-leveléhez hasonlóan kiemeli Ürmösi pozitív tulajdonságait is: „Ürmösi Sándor jobbra fordultát, mint angyalok egy bűnös ember javulását, örvendem. Az embernek valóban vagyon szép tehetsége, olyanszerű legalább, a mi a közembert vonzani tudja, azért is voltam mindég az ő megtérítése mellett.”²¹³

Az események azonban nem sokkal ezután felgyorsulnak. 1864 novemberének végén a nyomáti eklézsia 46 tagja²¹⁴ kérést nyújt be papjuk, Ürmösi Sándor elhelyezésére. Vádjaik szerint alkalmatlan a tanításra, hiszen még a „saját gyermekeitt sem ugy nevelé mint pap – ez részegen az ő neveletlen leányának²¹⁵ világ hallatára elmeri mondani te Krisztus Kurvája azal kést vagy akár mi szert eléragad hogy azt rögytön meg ölyle milyért egy Vallásos ember feddeni akarván, a borzasztolag orditto Tiszteletes urott, melyből több Istent Káromlások Köztt így védi magát a T: Ur.”²¹⁶ Ennél a kicsit eltúlzottnak tűnő történetnél megalapozottabbnak tűnnek azok a vádak, amelyek a részegességére hivatkoznak. Ahelyett, hogy

„Oskolát tartana s taníttana maga jár minden nap mintha oscolában járna a sidohoz a Kortsmában igen szorgalmatosan, onnan nagy részegen ki jőve mégyen néha a Templomban is, igen de hasztalan a faradsága mert a Mi-

egyértelműen a korábbi lelkészek és tanítók felelőssége is, mivel ilyen panaszok soha nem érkeznek olyan nagyobb, jelentősebb, mindig jó papot és tanítót kapó eklézsiákból, mint például Árkos, Derzs, Nagyajta, Bölon stb. Kriza János egyik levelében éppen emiatt tartja fontosnak, hogy a lelkészek jó példával járjanak elől és hassanak a népre. Ahogy írja, fontos lelkészi feladat a „könnyen félrevezethető népünk elméjének jó szellemben s irányban leendő felvilágosítására tett [...] nyájas rábeszélés.” Kriza János Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1872. május 26. – MUEKvGyLt. FGyI.

²¹² Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1864. augusztus 6.

²¹³ Kriza János Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1863. augusztus 3. – MUEKvGyLt. FGyI.

²¹⁴ B betű alatt benyújtott: a nyomátiak folyamodvány melletti névsora. Nyomát, 1864. november 30.

²¹⁵ Ürmösi Sándor leányáról itt hallunk először (és utoljára). Egy másik iratból megtudjuk, hogy Gittának (Margitnak) hívták. Ld. Vajda Károly, nyomáti ev. ref. lévita és Bán Eszter Farkas Györgynek és a vizsgálószerének. Nyomát, 1864. december 7. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1865. Ekkor úgy emlegetik, mint aki négy gyermekét neveli egyedül. Felesége 1863 szeptemberében hunyt el, az anyakönyvek tanúsága szerint ekkor hat gyermekének kellene lennie, akik közül a legidősebb is csupán 14 esztendő.

²¹⁶ A nyomáti unitárius eklézsia tagjai Farkas Györgynek és a vizsgálószerének. Nyomát, 1864. november 29. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1865.

atyánkot sem képes el mondani, külön[?] ha meg akad azzal mindent fel hagy s kijő a Templomból s kün még ráadásul azt mondja a szentytit a Mi- atyánknak, már azt is el kezdettem felelyteni – az ilyember nem érdemel Tiszteletes nevet.”

Vádolják még paráznasággal, dorbézolással is, majd panaszukat ezzel a konklúzióval zárják: „égy hangulag kimondható az egyebet ivásnál és Er- kölcstelenségnél semmit sem gyakorol, [...] azonban az Eklésia jovait egeti posztitja már a telek pusztán maradot – mert a kepe csak addig az övé mig kezéhez kaphatja – az égybe el adja.”

A felháborodás mértékével látszólag nehezen összeegyeztethető Ürmö- si nyugodt, rövid válasza, ami szerint: „senki semmit sem tud rolla [ti. a bevádolásról – Sz. A.] így mint érvénytelen ügyet méltoztat félre tenni, azonba a magam igazolása mentől hamarébb le fog menni ha egességem here[!] fog jöni.”²¹⁷

December 2-án érkezik Nyomátra Gyórfi Sándor, szentháromsági és Gyöngyösi Dénes, nyárádszentlászlói lelkész annak érdekében, hogy az ügyet kinyomozzák és a feleket meghallgassák. Megállapítják, hogy Ürmösi Sándor nem beszélt az emberekkel, nem hívott össze megyegyűlést, így sem ő a falu véleményét, sem ők a vádjaikra írt feleletét nem ismerték. Bebizonyosodik emellett, hogy a csatolt aláírások valódiak, „a megye gyűlé- sében minden tag egyhangulag arra nyilatkozott, hogy a Tiszt ur elázott részegessége s erkölcstelen magaviselete miatt sem isteni tisztelettartásra sem gyermektanításra nem képes. – ezt látva s megjobbulását nem remélve – mindnyájon felfogott kezekkel és nagyon megilletődve istenre kérenek bennünket, miszerént lennének munkások abban, hogy a pap aafia innen valo elmozdítása a t. vizsgáló szék által a lehető leghamarább vetetődjék igénybe.”²¹⁸

Farkas György az ügy kinyomozásával kapcsolatban két levelet küld Krizának, az elsőt december 4-én, amely a hivatalos változatát tartalmazza az esetnek, a másodikat egy nappal később, amelyben még közvetlenebb hangon festi le az eseményeket és azok hátterét.

Ebből derülnek ki az előzmények is, miszerint Farkas György Ürmösi kinevezését követően próbálta rábírní, hogy hagyjon fel eddigi életmódjá- val: „mindeneket [?] eleibe raktam, elmondottam, hogy csak nagy bajjal tudtam reá venni az Eklésiát bár két évig valo elfogadására, eleibe raktam, hogy az örvény szélén áll, s magától függ abba berohanni, vagy boldogulni, elmondottam, hogy érdemes testvérét ne szomorgassa, s ne kényszerítse szégyelleni őtet, mind hiába.”²¹⁹ Farkas György első levelében azzal indo- kolja a vizsgálószék kiszállása helyett a két pap Nyomátra küldését, hogy az időjárásí viszonyok miatt az út járhatatlan volt és a híd is „elromlott”. Más-odik levelében pontosítja a helyzetet: „hivatalos levelemben nem fejezhet-

²¹⁷ Gyöngyösi Dénes küldi Ürmösi válaszát D betű alatt: Ürmösi Sándor válasza Farkas Györgynek és a vizsgálószéknek. Nyomát, 1864. november 30. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1865.

²¹⁸ Gyórfi Sándor és Gyöngyösi Dénes Farkas Györgynek. Nyomát, 1864. december 2. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1865.

²¹⁹ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1864. december 4. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1865.

tem ki magamot, de itten bátor vagyok megírni azt, miért nem mehetett vizsgáló székünk Nyomátra: azért mert azt mondták nekünk, hogy [?] megtetvesedünk, ha a papi házhoz szálunk, egyebüvé szálni megint csak gyalázatjára vált volna a papnak.”²²⁰ Aggodalmát fejezi ki továbbá, hogy Ürmösi Sámuel, a lelkész bátyja esetleg úgy vélheti, hogy ők nem tettek meg mindent Ürmösi Sándorért, holott – nyilatkozik az esperes – „nézze végig akár ki az Ürmösi Sándor élet pályáját, s megfogja látni, hogy senki nem más, hanem ő maga szerencsétlenségének kovátsa”. Összességében pedig Ürmösi mihamarabbi elrendelését véli a legjobb és egyetlen megoldásnak.

Amikor pedig pár nappal később Ürmösi két mellette bizonyító iratot küld fel, Farkas György vázolja Krizának azt a konfliktuskezelési stratégiát, a valóságészlelésnek azt a szelektív formáját, ami Ürmösit a kezdetektől fogva jellemezte.

„Ő szegény nem hiszi, nem látja a felette lebegő veszedelmet, hozzá égy egy iszákos ember bé áll, s azt hazudja neki, hogy ne féljen, mert nints semmi terhes és veszedelmes ellene valo fellépés, csak égy két ember lépett fel ellene, a többi nem részes a panaszban [...] Most esment azt írja, hogy én ötöt halgassamki, s nem tudott 2 héttől fogva vagy hozzám jöni, vagy mentő levelet küldeni, minden más aggodjék miatta, s ő egy lépést sem teszen a megjobbulás felé, mikor a kérelmet közöltetteis[?] a vizsgáló szék, amint engem kéz alatt tudositottak, olj részeg volt, hogy azt sem tudta fiu v léány.”²²¹

Az esperes ekkor is próbálja a helyes útra terelni, kéri, hogy kerülje a pálinka fogyasztását és béküljön meg a hallgatóival, tartson jó iskolát és lássa el példásan a feladatait, mert ő már nem kényszerítheti az ekléziát a megtartására, s csak akkor fog tudni a későbbiekben is Nyomáton maradni, ha a hívek megenyhülnek az irányába. Ez azonban nem járt sikerrel, ahogy arról az 1865 elejei leveléből értesülünk. Ebben tájékoztatja a püspököt, hogy az a „megjobbithatatlan ember” gabonáját eladni bement Marosvásárhelyre, ahonnan hazafelé már részegen felfeküdt egy szánra, de a lába lelogott és azt feltehetően a sánc oldalába úgy beütötte, hogy most nem tud lábra állni, mindenhová szekérrel kell vinni, a tanítást pedig egyáltalán nem képes ellátni. Ismét próbált a lelkére beszélni, hogy tekintsen „a felette lebegő Damokles kardjára”, gyermekeire, s hogy higgye el, hogy az egyház sem örömmel jut el oda, hogy „valameljik egyházi személjt a sorompon kívül lásson, kezdjen más utat, hadja el a veszedelmes pálinkát”, de ő „minden roszzat tagad, minden jot ígér, s mégis éppen azon stadiumban van, ahol volt eddig”.²²² Farkas György vívódását is megosztja Krizával és kéri, hogy segítsen dönteni ebben a helyzetben: „ha azt munkálom, hogy az a szerencsétlen ember továbbrais maradjon ott, akkor egy gyülekezetet a vég elenyészésnek örvénye felé vezetem. ha azt mondom, hogy a szeren-

²²⁰ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1864. december 5. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1865.

²²¹ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1864. december 14. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1865.

²²² Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1865. elején.

csétlen ember ott tovább nem maradhat, akkor meglehet reája mondok halálos ítéletet. Sem égyiket, sem másikat nem akarnám.”

Kriza a pap és a hallgatók kibékítését kéri az esperestől, aki mikor úgy érzi, hogy „a kedélyek csillapultak, s némelij halgatokat óis megnyert, s így énis elkövetkezettnek láttam az időt, meljben elmehessek Nyomátra, ha lehet a békeség helyre állítására”.²²³ Február 21-én a faluba megérkezve megyegyűlést hívott össze a papság házához. Itt felolvasta az eklézsia levelet, mivel Ürmösi úgy vélte, hogy

„az ellene támasztott vádat nem minden Eklézsia tagja osztja, és többen éppen semmit semis tudnak rolla, s akik aláírtanakis, inkább erőltetés, vagy megnem értésből írtak alá. [...] Hosszas vitatkozás, felelgetés, és némi ingerültségek közt abban lett a megállapodás, miszerint ők vissza vonják a kérelemnek némelij terhelő kitételét, hogy a szegény pap kenyér nélkül ne maradjon: um. a) Hogy a pap Kurvákot jártat a papi házhoz, és azokkal világ láttára dorbézol hetekig, s azután mással cseréli fel. b) Hogy szenteket és Krisztust szidalmazna. c) Hogy a gyermekeket éppen nem tanítaná. d) Hogy a Miatyánkot elvétvén a templomban, azt részegen tette volna, és azért Istent és a szenteket szidott volna. Átaljában minden olj feladást, mely Criminalitást mutatna, vissza vonják, azon okbolis, nehogy kenyér nélkül maradjon, és ebben mind azok, akik jelen voltak megegyeztek. Azomban abbanis minyájan meg égyeztek, hogy Ürmösi Sándor afia az ő eláradt részegeskedése miatt nem használható ember, nem tud a népnek vezére lenni, nem hogy valakinek tanácsat tudna adni, de maga házát sem tudja vezetni, háza doncs,²²⁴ takaritatlan, a joszag[?] romlásnak indult, saját javai felvigyázására nem alkalmas, s ez miatt nyomorult szükségben sinylődik, a nép szégyenli, hogy papja ilj nyomorult heljzetben, háza ily doncs állapotban van, ők, minthogy az egyik faluban nints tanult ember, azt szeretnék, hogy papjuk nekik legyen tanács-adojok, utba igazítójuk.”

Farkas Györgynek ekkor látszólag annyit sikerült elérnie, hogy megígérték, a jövő tavaszig várnak a pap elrendelésével. De hogy mialatt Ürmösiért igyekezett fellépni, benne mi játszódhatott le, milyen érzéseket váltott ki belőle Ürmösi Sándor nyomáti (és korábbi) működése, mutatják a levél zárószorai: „Legjobb volna az ilj emberre nézve, ha a boldog halál szekere eljöne, és elvinné ötöt oda, hol senkinek terhére nem lenne, hanem e nem függ hatalmáanal a Püspökségnek, tehát várnunk kell a Gondviseléstől.”

Azonban nem a boldog halál szekere, hanem csupán a nyomátiak nyolc pontból álló vádlevele érkezett meg ekkor, amelyben tudatták, hogy nem várják meg a jövő tavaszt, hanem kéri papjuk Szent György napig való elhelyezését.

„Nyomáti tiszteletes Pap Ürmösi Sándor Úrnak kitúrhetetlen botrányos erkölcstelen viseletét, alázatos tiszteletünk mellett, a következőkbe kívánjuk elősorolni:

I. Minden nap égyformán kábult részeg.

²²³ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1865. február 22.

²²⁴ doncs, dancs: tájszó 'undorító, mocskos'

II. Részezsége miatt nadrágába és lábravalójábais²²⁵ sokszor belégazolko-
dik.²²⁶

III. Minden napi részezsége miatt, hétköznapokon soha, égsyszerse temp-
lomoz – Vasárnápi és innep napokon is botrányoson, hijjánysoson, és ré-
szezen.

IV. Részezes volta még a kisedek megkereszteléséreis, vagy képtelen,
vagy botrányos.

V. Részezeskedése miatt sem születtek, sem kereszteltek, sem pedig halot-
tak protocollumait nem viszi, mit viszenis, rendetlenül.

VI. Az iskolás gyermekeket feljártatja ugyan; – de részezsége miatt soha
égy betűre se tanítja, még figyelmet sefordít réájok.

VII. Mindenit elvesztegette, megitta – s mi értéktelensége maradt, aztis
vesztegeti és iszsza.

VII. Mosdatlan, piszok, doncs, szennyes, mucskos, koszos ember, – elany-
nyira, hogy soha megmosdani se szokott – Miért mű idvezülendő lelkünk-
re eskűszünk: hogy kezéből Úrvacsorát soha veszünk, – s ha legtováb jelen
1865k évi Aprilis 24k napjáig Megyénkből el nem rendelődik és elnem űze-
tik – Mű égsyesített erővel kétségtelenül a papi lakbol gyalázatoson kihán-
nyuk és a Templom kolcsát, s minden éghházi befolyhatást tölle örökre
megtagadunk.”²²⁷

Farkas György ekkor levelet ír Ürmösi Sámuelnek, előadva a panaszo-
kat és remélve, hogy ha a „szerencsétlen ember” kenyér nélkül marad, ne
másnak tulajdonítsa azt, csak „szerencsétlen gondolkozású testvérének”.²²⁸
Kriza János levele szerint Ürmösi „jó lelkű bátyja a könyekig elérzékenye-
dett szívvel olvasta s hallotta az ő magaviseletét s azáltal előidézett sorsát –
s azt mondá, hogy kieszközli a szebeni országos tébolydába való felvételé-
sét, hol biztosan és józanul élhet aztán.”²²⁹ Bár – mai értelemben – örülés-
ről nem valószínű, hogy szó lehetett²³⁰ Ürmösi esetében, meglehetősen
szélsőséges megnyilvánulásai lehettek ekkor már – különösen a papi tisz-
téhez képest, ezért a tébolydai elhelyezés is inkább a tekintetek elől való
elzárást és a felügyelet alá vonást jelenthette volna. Farkas György április
eleji levelében arról számol be, hogy

„a minap [...] égy késsel megakarta magát ölni, csak égy ember és a Sido
akadályozták meg ezen szándékában. S aztán a Gondnok strását rendelt
melléje, hogy azt ne tégye , tehesse [...] No de beteg bizó testben lélekben,
még pedig ugy, hogy több időtül fogva semmi kötelességét nem tudja foly-
tatni.”²³¹ Kriza válaszában megerősíti az esperes szavait: „Ürmösi Sándor
oly nyomorult állapotba jut [-] [mel]lyben könnyen történhetik öngyilkos-

²²⁵ lábravaló: 'hosszú, férfi alsónadrág, gatyá'

²²⁶ belégazolkozik: tájszó 'belecsinál, belepiszkol'

²²⁷ A nyomáti hívek Farkas Györgynek. Nyomát, 1865. március 20.

²²⁸ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1865. március 22.

²²⁹ Kriza János Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1865. március 30. – MUEKvGyLt. FGyI.

²³⁰ Az örültség kérdéséhez: KÖVÉR GYÖRGY: Hős – zavarban. (Lovassy László megörülése és szabadulása.) In: História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére. Szerk.: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya. Szeged, 2011. 127–140. p.

²³¹ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1865. április 5.

sága (noha az ily emberek inkább fenyegetőznek) de könnyen örültsége is (a részegesség miatt, s bár inkább ez lenne: mert akkor a szebeni tébolydába rögtön bévitetné a bátyja). Így lévén mondom a dolog, a nyomáti embe-
reket rá kell hangolni a könyörületességre, a béketúrásra, nehogy majd az-
zal vádoltassunk, bár helytelenül, hogy felettébb rohanván a
boldogtalannak kiköltöztetésében s nyugalomba való helyezésében, mint-
egy mi kergettük belé a testi és lelki veszedelembé.”²³²

Néhány nappal később Ürmösi Sándor maga kéri nyugalomba helyezé-
sét,²³³ s Nyomátra kinevezik a homoródkeményfalvi papot, Domokos
Áront.²³⁴

9. Csekefalva (1866. ősz – 1867. ősz)

A Keresztúri egyházkörben fekvő Csekefalva²³⁵ 1766-ban még a közepes
méretű Szentábrahám filiája volt,²³⁶ 1801-ben lett önálló,²³⁷ 1850-ben
210,²³⁸ 1868-ban 212 unitárius lakosa van.²³⁹ Papjuk, Péterfi Miklós 1866
őszén váratlanul elhunyt, s elsősorban az özvegy papné és az árvák miatt²⁴⁰
„administrás” lelkészt²⁴¹ fogadtak, aki következő Szent György napig végez-
te a papi teendőket az eklézsiában.

²³² Kriza János Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1865. április 8. – MUEKvGyLt. FGyI.

²³³ Kivonat Az Unitáriusok E. K. Tanácsának Kolozsvárt 1865ben Apr. 18án tartott ülése
Jegyzőkönyvéből. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1865.

²³⁴ Domokos Áron, szintén Kriza-gyűjtő már két évvel korábban is vágott Nyomátra
kerülni, mivel Homoródkeményfalva, ahol addig szolgált, még Nyomátnál is kisebb
eklézsia volt. Róla Kriza is a legpozitívabban nyilatkozik. „Igen jó prédikátor, életre
való ember.” Kriza János Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1865. április 8. –
MUEKvGyLt. FGyI. „Oly mindenre alkalmas, nép iránt nyájas, a tevékenységben is
példát adó anyagi és szellemi munkásságra képes egyéniség, s a felsőbbek iránt is
alázatos szerény, jó erkölcsű ember [úgy tekintse az eklézsia...] mint a legékesebb
husvétii irott tojást, mert valójában áldás lesz az új pap rájuk nézve, megismerik egy
néhány hét alatt mind sz. beszédeiből mind magaviseletéből.” Kriza János Farkas
Györgynek. Kolozsvár, 1865. április 12. – MUEKvGyLt. FGyI. 1881-ig lesz Domokos
Áron Nyomát papja.

²³⁵ A csekefalvi unitárius egyházközség anyaga Csekefalván, egy csűrben található
rendezetlen állapotban, a helybeli lelkész az iratok gyűjtőlevéltárban való elhelyezését
nem támogatta. (Molnár Lehel szíves szóbeli közlése.)

²³⁶ MATKÓ, 1907. 45. p.

²³⁷ GERÉB, 1943. 146. p.

²³⁸ Népszámlálás, 1850. 140–141. p., 61. sz. táblázat. Az unitáriusok mellett 243
református és 15 római katolikus él ekkor még a faluban.

²³⁹ Ld. Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása II. 295–301. p. –
MUEKvGyLt.

²⁴⁰ A kánon előírja, hogy attól függően, hogy a pap mikor hal meg, az özvegy és a
gyermekedek meddig maradhatnak a papi lakban és mekkora kepeére jogosultak. Mivel
itt a lelkész a kepeelvétel után hunyt el, így a teljes kepeére jogosult volt az özvegy és a
papi lakban maradhatott a következő Szent György napig. Emellett kötelessége volt a
kirendelt segéd- vagy adminisztráló lelkészt étellel és szállással ellátni. Vö. Az
Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei. 449, 804/5. Canon. – MUEKvGyLt.

²⁴¹ adminisztráló lelkész: mivel a fogalommal máshol ebben a korszakban nem
találkoztam, így pontos leírását sem tudom adni. Látszólag a segédlelkési tisztségnek

Ürmösi Sándor a közel másfél éves kényszerű nyugalomba vonulását feltehetően testvére tarcsafalvi birtokán töltötte.²⁴² Ekkor is valószínűleg csupán testvéreire való tekintettel nevezik ki egy újabb egyházközségbe és próbálják az év letelte utánra is az ekléziában megtartani. Azonban február végén Árkosi Dénes esperes úgy véli, hogy „a szegény szerencsétlen Ürmösi Sándor legjobb akarattal sem lesz megtartható Csekefalván Szent György naponn túl, sőt az ekkla eddigis csak az özvegy Papnó iránti kegyeletből tűrte meg ötöt; mivel reá nézve mostis csakugyan áll az, hogy magáról gyakrann megféledekzik. Szánom és valóban sajnálom a szerencsétlent, s ha módját kaphatnám éretteis, de hasonlíthatatlan jó testvér bátyáértis kész szívvel munkálnám elhelyezését Környékünkbe, de erre nálunk jelenleg semmi kilátás nintsen.”²⁴³

Március végén azonban a közelgő választást az esperes igyekszik úgy előkészíteni, hogy ott Ürmösi minél több szavazatot szerezhessen. Ebben segít neki az is, hogy elmondása szerint Ürmösi „iskolájára nagy szorgalmat fordít”, néhány „értelmes választót” az esperes is felkért arra, hogy próbáljanak hatni az emberekre, hogy legalább egy-két évre még megvállasszák „e szerencsétlent, s már némi reményem vanis, de nem annyi, mint a szegény Ürmösinek, ki örökös önámitással csalya magát”.²⁴⁴

Március 25-én a választáson Ürmösi Sándor végül a második legtöbb szavazatot (9) kapta.²⁴⁵ Ekkor megpróbálták ennek alapján kinevezni állandó papnak, ennek lehetőségét azonban a csekefalviak felháborodva utasítottak el,²⁴⁶ ezért ismét nehéz helyzetbe került az esperes és a püspök is. Nemhiába írja Árkosi Dénes Krizának, hogy mióta

„az Esperesti hivatalt igénytelen személyemre ruházta, azóta aggodalmasabb, mert kényesebb hejzetbe nem voltam, mint jelenleg vagyok. Ezt pedig okozta a szerencsétlen Ürmösi Sándor, – ki miután hasonlíthatatlan jó testvérbátyától a Főtisztelendő Püspök Ur által eszközölt jelentékeny adományt vette, azóta magáról megféledekve a közhír szerint enormis dolgo-

felelne meg, azonban különössé teszi, és ezért az Ürmösi Sándorra kitalált egyediségét erősíti, hogy Geréb Zsigmond nem tud arról, hogy Ürmösi itt szolgálatot teljesített volna. Az ő adatai szerint Péterfi Sámuel, szentábrahámi lelkész szolgált be Csekefalvára ebben az egy évben. Mivel Csekefalva iratanyagát nem láttam, nem tudom, az mit tartalmaz, de lehetséges, hogy Ürmösinek valóban igen korlátozott jogköre lehetett csupán (pl. nem vezethette az anyakönyveket, amiket feltehetően Geréb Zsigmond felhasznált). Vö.: GERÉB, 1943. 147. p.

²⁴² Árkosi Dénes a Krizának írt 1867-es levelében utal erre. Ld. Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. szeptember 24. Az bizonyos, hogy 1865. április 24-én Tordátfalváról Ürmösiért jött és magával vitte valaki, akinek a személyét nem ismerjük, csak feltételezzük, hogy valamelyik leánytestvére lehetett.

²⁴³ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. február 20.

²⁴⁴ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. március 20.

²⁴⁵ 1867be Martius 28án a Csekefalvi Unitaria Szt Ekléziában választott papoknak és választó hivek neveinek az alább irt biztosok által tett feljegyzése. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1867. 19-en arra szavaztak, hogy egy (nem nevesített) deákot nevezzenek ki.

²⁴⁶ „abba hogy Ürmösi Ur nekünk jövőre nézve papunk legyen abba telyességgel nem [egyezzünk bele], mü Ürmösi Urnak élet rajzát nem akarjuk le írni, mit a Tisztelendő Esperest bölcsen tud” Ld. a csekefalviak Árkosi Dénesnek. hn., én. [Csekefalva, 1867. április 15. körül]

kat teszen, mert a kereszturi korcsomákon lerészegedve hol idegen szeke-
resek, hol éppen csekefalvi reformatusok által vitetik haza, kikközül az
idegenek nem tudván, hogy Csekefalván melyik a mü papi lakunk, tovább
szekereztetik, a honnan asztán saját halgatói szálittyák vissza, ekívül a jo
báttýától kapott ajándékokbol mámoros kedélyel némely darabokat má-
soknak ajándékozzat, sőt már előre másnak igéri azért, hogy az a papi tel-
ken levő veteményezőt neki fel ássa. Ilyen s ezekhez hasonló eszélytelen
dolgai miatt csak nem a teljes eklézsia s még azokis kik ötöt megválasztot-
ták volt, nagyszerűen fellázadtak ellene, s annyira vitték e dolgot, hogy mi-
előtt a Püspöki leiratot vele közölhettem volna, észre véve valami titkos
úton hogy Ürmösi Sándor rendes papjokká van kinevezve, máinapon hoz-
zám egy reclamatiot adtak bé, melyet tisztelettel idezárva küldök a Főtisz-
telendő Püspök Urhoz a végett, hogy ebbölis láthassa ezen ügy válságos ál-
lását.”²⁴⁷

Árkosi szerint ezek után látszólag két lehetőség közül lehet választani, de
gyakorlatilag azt, hogy a választásra és a püspöki kirendelésre hivatkozva
Ürmösi Csekefalván maradjon, egyáltalán nem tartja helyes döntésnek,
mivel „erős ekléziával állunk szembe, s a mi hiveink többen azzal fenyege-
tőznek máris, hogyha Ürmösi Sándorral büntetjük meg őket, kéntelenek
lesznek vagy át állani a más ekléziához, vagy a templom ajtaját bezárni, és
pap nélkül maradni”.²⁴⁸ Ezért ő inkább azt javasolja, hogy a püspök nevez-
zen ki egy bizottmányt, akik az ügyet kivizsgálják (ezzel is időt lehetne
nyerni), s hátha közben megváltozik a hangulat, végső esetben pedig dön-
tésre kell vinni a kérdést, de számára is féltő, hogy ez nem végződhet Ürmö-
si maradásával. S még hozzáteszi – ami az Ürmösi ügyeivel foglalkozó
espereseknél most már szinte bevett formula –, hogy „sok nehéz kérdéssel
küzdöttem meg eddigele, de ennél nehezebbet még nem ismertem,
ugyhogy ha e bajnak rosz követkevései lennének akkor szeretném Esperest
nem lenni”.²⁴⁹

Így hát május 5-én megjelent Csekefalván a vizsgálóbizottság, név szer-
int: Pakot István, felügyelő gondnok, Török Sámuel, székelyszentmihályi
pap és Marosi Gergely, székelyszeresztúri tanár. Először megpróbálták elér-
ni, hogy fogadják el „a szerencsétlen embert”²⁵⁰ legalább egy évre, akár
csak félképére is, de a csekefalviak egy emberként kijelentették, hogy
„semmi feltétel alatt – s nem egy évre, de egy napra sem fogadhatják-el,
azon okból, hogy ismeretes, helytelen és a papi hivatallal nem csak öszve
nem illő, de a botránkozásig ellenkező élet modját nem hogy javittaná, sőt
abba foljvást merül belé”.²⁵¹ Emellett az emberek előhozzák azt is, hogy
amióta ők élnek, ebben a faluban rendes pap még nem szolgált, hanem
mindig csak „máshonnan eltenni való pappal nyomorgott” az eklézsia,
ezért olyan papot szeretnének végre kapni, akivel „megújulásnak indulhat-
nának”. Így új választást kezdeményeztek, és a jelen lévő mind a 28 sze-
mély arra voksolt, hogy deákat kérnek, közülük is leginkább szeretnék

²⁴⁷ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. április 16.

²⁴⁸ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. április 16.

²⁴⁹ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. április 16.

²⁵⁰ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1868. május 6.

²⁵¹ Pakot István, Marosi Gergely és Török Sámuel Kriza Jánosnak. Csekefalva, 1867. má-
jus 5.

Gombos Samut²⁵² vagy Derzsi Józsefet, vagy egy bármilyen jó magaviseletű, illő képzettségű papjelöltet. Török Sámuel beszámolójában szintén azt javasolja, hogy „valami jó nevű és maga viseletű ifjával nyugtatni meg őket, mert bizony egy ílj kényes állásu megyében nem is vágnak Ürmösi szerű papokra”.²⁵³

A vizsgálatról legrészletesebben Marosi Gergely számol be – talán nem véletlenül. Feltehetően azért került bele a vizsgálobizottságba ő is,²⁵⁴ mivel Kriza János az ügy kivizsgálása mellett más jellegű feladatokkal is megbízta. Marosi levelében először Ürmösi menthetetlen helyzetét festi le, majd rátér az Ürmösi-mesegyűjtemény kalandos megszerzésének leírására.

„Ürmösi Sándor, mióta a derék és érdemes bátyja ezt az érdemtelen és semmiházi embert jótéteményeivel annyira elhalmozta, igazán hogy »végtelenül« ivott, talán még egy nap sem volt, hogy részeg ne lett volna kisebb nagyobb mértékben, különösen pedig husvét nagy hetében kétszer is a botránkoztatásig részegen állott fel a kathedrára, a mint ezt hiteles szemtanuk állították. Elküldözte a korcsomára annak a gabonának is nagyobb részit, – a mint ugyancsak hiteles tanuk állítják – a melyet a bátyja által küldött pénzösszevből az ő és gyermeke számára vásároltunk volt. Az egész eklézsia – a mint a választás eredményiből is méltóztat meglátni a főtisztelendő ur – unanimitas [’egy lélekkel fogadva’] ellen nyilatkozott, nem csak szájjal hanem – ha lélektani ösmeretem nem csal – szívvel és kész akarat-tal, nem egy vagy más oldalról jövő pressio vagy bujtotgatás következtében. Midőn a választás eredményeit tudtára adta néki a bizottmányi elnök Pakot István ur, csaknem egészen meg volt zavarodva az esemény reá nézve rettenetes voltának érzetétől; és azután a mint hallom és a feleségem is a tegnap előtt nagy kellemetlenségére éppen szemtanuja is volt, újból inni kezdett, persze most iszik bánatjába, a pappá neveztetése után pedig ivott örömebe. Most a mint éppen ma hallám Csekefalván, a buzával bévetett papi földek hasznát adta el és arra iszik. Sokáig már elhiszem nem fog inynya, mert nem lessz mire. De hogy a dologra, s mostani levelem tulajdonképeni céljára térjek: tudatni kívánom a főtisztelendő urral, hogy elvégre, valahára nagy bajjal a sokszor emlegetett meséknek, vagy 38 darabnak birtokába jutottam. Mikor a választás megesett, akkor megígérte hogy lehozza vagy hétfőn, vagy kedden, de bizony nem hozta le egyik nap is, hanem hozta szeredán, s ekkor én nem voltam itthon, csak a feleségem és az kérte tőlle – a mint mondá – azokat az írásokat, a melyek hónya alatt voltak, de a világért sem adta volna oda, mindenként velem akart beszélni és nekem mondani meg az írások felől, a mit akar. Még busult a feleségem, hogy olyan részegen elveszti az írásokat... Hogy tehát velem beszélhessen, én ma délelőtt felmentem hozzá; de hát nincs otthon, azomban egy kis rongyos

²⁵² Az itt említett Gombos Samut – aki egyébként Ürmösi Sándor unokaöccse volt – több eklézsia is szerette volna papjának megnyerni, végül azonban sehol sem lett lelkész, hanem a székelykeresztúri kollégiumnak lett kiváló tanára a következő évtizedekben. Fia, Gombos János a Kanyaró-féle diákgyűjtők egyik legaktívabbja volt.

²⁵³ Török Sámuel Kriza Jánosnak. Székelyszentmihály, 1867. május 6.

²⁵⁴ Más olyan eset nem került előm, ahol a kivizsgáló bizottságba ne az egyházmegye lelkészeit választották volna be, hanem kollégiumi tanárokat. Jelenlétét ezért csak a mesegyűjtemény megszerzésével tudom magyarázni, bár feltehető az is (a levél alapján), hogy Marosi Gergely és családja a Székelykeresztúrhoz közel fekvő Csekefalván lakott, vagy valami más okból a faluban sokat tartózkodott.

gagyás gyermek kiállott egy sütőféle mellől a mint indultam ki az udvarról és megszollit hogy az apját keresem-e, mondom hogy igen is azt ha ugyan csak a pap a te apád. Ekkor a fiu ugy nyilatkozott hogy valahol itt lessz a faluba. En kérdezőskodni kezdettem utánna hogy vajon a pap hol lehet ilyenkor, s azt mondák az atyafiak, hol lehetne egyebütt, mint vagy Keresztúron, vagy itt a faluban valamelyik korcsomán. Ugyancsak ugyis volt. Éppen a korcsoma felől vezető utban találtuk meg egy csekefalvi asszony-nyal a ki vezetőmnek ajálkozott. Kérdeztem hogy hát hol jár Tiszteletes, és mindent mondott csak azt nem hogy a korcsomán volt, de köztünk legyen mondva mert nem akarnék Ürmösi ur előtt a szegény szerencsétlen ember ellensége gyanánt tűnni fel igaz mondásommal – szemei és nyelve nagyon is elárulták hogy ott volt. Fine finium, a meséket kértem, és ő makacsul vonakodott átadni, azt adván okul, hogy még nem purizálta,²⁵⁵ és azokon senki sem tud elmenni csak ő, s most akarja purizálni stb. Szerencsére a mesék éppen az asztalán voltak, s én kezet tettem reájuk, nézegettem jobbról balról, s váltig erősítettem hogy azokat a főtisztelendő ur eltudja olvasni, elvégre nagy bajjal csaknem erőszakkal kezemhez vettem és most már nálam vannak, egy ív vagyis inkább egy fogás hat vagy nyolcz levél hiányzik belőlük, de gondolom hogy azok nélkül is elég van. Ezeket a meséket akár postán hivatalos csomag alakjába, akár valamely más biztos alkalomtól kiküldöm a főtisztelendő urnak a kis Küküllő melléki dialectusban írt mesével²⁵⁶ egyetemben.”²⁵⁷

Akkor tehát, amikor a püspöki iratok alapján Ürmösiről már nem jut más eszünkbe, csak hogy kocsmáról kocsmára jár, házát, munkáját, magát és gyerekeit elhanyagolja, akkor kiderül, hogy ebben az állandó helyváltogatásban feltehetően évtizedek óta viszi magával a mesegyűjteményét, amit valószínűleg még lelkészi szolgálata megkezdése előtt²⁵⁸ gyűjtött. S nemcsak megőrzi, hanem még ebben a semmi jót nem ígérő állapotában is terveit viszi vele. Fontos ez a tény még akkor is, ha feltesszük, hogy a mesék „purizálását” már akkor sem végezte volna el, ha Marosi Gergely nem erőszakolja ki tőle azokat. Lényeges, mert jelzi, hogy még a legrészegebb időszakában is aktívan foglalkoztatta a népköltészeti gyűjtés, vagy legalábbis aktivizálható volt az érdeklődése. A levélben említett 38 mese jelenlegi feltalálási helye ismeretlen.

Ürmösi Sándor a kivizsgálás után még néhány hónapot tölt Csekefalván, amíg a megválasztott új lelkész, Kádár Lázár befejezi székelykeresztúri seniori feladatait és leteszi a papi szigorlatát. Ezalatt Árkosi Dénes már csupán a „szerencsétlen Ürmösi Sándor és anyátlan árvainak” sorsa miatt aggódik vissza-visszatérően. Ürmösi utolsó csekefalvi hónapjairól azt írja, hogy „már most ott busong e szegény ember a csekefalvi papi lakba, re-

²⁵⁵ purizálni: a mesék szövegének alakítása. Ez egyes esetekben csak letisztázást jelenthetett, de többnyire együtt járt kisebb-nagyobb stilisztikai változtatásokkal, esetleges kiigazításokkal is. Ennek pontos meghatározásához azonban sokkal több forrás feltárása lenne szükséges.

²⁵⁶ Ezt a mesét feltehetően Marosi Gergely gyűjtötte Kriza számára.

²⁵⁷ Marosi Gergely Kriza Jánosnak. Székelykeresztúr, 1867. május 10.

²⁵⁸ Ez azonban nem bizonyítható, csupán életviteléből következtetek erre. Bár nem zárhatjuk ki azt a feltevést sem, hogy Ürmösi kényszerű nyugdíjazása idején gyűjtötte a szövegeket.

ményvesztetten, meg törve testbe, és lélekbe, s jövőre e környékbe legkisebb kilátás nélkül”.²⁵⁹ Árkosi Dénes sajnálatát azonban leginkább „két árva gyermekének látása [keltette fel], kik felett közelebről könnyeket kelle hullatnom, s ha körülményeim engednék, kész volnék egyik gyermekiről legalább ideiglenesen gondoskodni.²⁶⁰ – E tekintetbe csak azon egy reményem nyugtat meg hogy amaz ismeretes és páratlan jó testvér kinek anyagi ereje, de jó szive is van, segíteni a nyomorultan a leg nagyobb bajban, s kifogja találni az eszközt, melyel testvérét s annak árva gyermekeit a vég-ínségből kiragadja.”²⁶¹

Mivel az Ürmösi Sándor utolsó lelkeszi éveire vonatkozó püspöki iratoknak vissza-visszatérő kérdése Ürmösi „nyomorú családjának” eljövendő sorsa, ezért itt röviden összefoglalom azt, ami családi életéről a források alapján tudható. Ürmösi Sándor első feleségét, a vadadi születésű Hegedűs Teréziát 28 évesen vette el, s tőle nagyon gyorsan (másfél éven belül) elvált, gyermekük nem született.²⁶² Második feleségét, Farkas Zsuzsannát 1848 körül vehette feleségül,²⁶³ tőle született valamennyi gyermeke. Az első három fiáról a székelykeresztúri diáklajstrom tudósít, e szerint 1857-ben írták be Móricot és Sándort,²⁶⁴ 1862-ben pedig Flidoriust(?).²⁶⁵ A gyermekek közül Móric 1850-ben született Bordoson, a másik két fiú feltehetően Verespatakon,²⁶⁶ Margit pedig 1854 januárjában Bözödújfaluban.²⁶⁷ A tordátfalvi keresztelési anyakönyvben további három Ürmösi-gyermek

²⁵⁹ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. május 21. „Csak a szerencsétlen Ürmösi Sándor és nyomoru árváinak sorsán aggodom nem kevésbé, hogy hová fogják aztán lehajtani fejöket, mert számokra környékünkben semmi kilátás a menekülésre.” Ld. Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. június 4.

²⁶⁰ Nem világos, hogy miért csak két gyermekről beszél Árkosi Dénes, amikor a halotti anyakönyvekben sehol sem szerepeltek a gyermekek. (A csekefalvit kivéve, amit ezidáig nem volt lehetőségem megnézni.) A gyermekekről való gondoskodásba talán az is szerepet játszhat, hogy Árkosi Dénes a legnagyobb Ürmösi-fiú keresztapja volt. MmÁlt. Bordos és Csöb, anyakönyv / Keresztelés. 22v–23. p.

²⁶¹ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. május 21.

²⁶² MmÁlt. Vadad, anyakönyv / Keresztelés és esketés.

²⁶³ A házasságkötés vagy nem a lakhelyükön, Bordoson történt, vagy azt nem vezették be az anyakönyvbe, mivel a bordosi esketési anyakönyvben nincsen nyoma. MmÁlt. Bordos és Csöb, anyakönyv / Esketés. 77–78. p.

²⁶⁴ Ld. FEKETE, 1993. 157. p.

²⁶⁵ A név után tett kérdőjel a székelykeresztúri matrikula nyomtatásban megjelent változatában szerepel: FEKETE, 1993. 159. p. A matrikula jelenleg a székelykeresztúri Berde Mózes Unitárius Kollégiumban található, a kiadott és az eredeti összevetésére egyelőre nem volt lehetőségem.

²⁶⁶ A kisadorjáni (szentháromsági), bordosi, tordátfalvi anyakönyvben nem szerepelnek a gyermekek, így kizárásos alapon csak Verespatakon születhettek. MmÁlt. Bordos és Csöb, anyakönyv / Keresztelés.; MmÁlt. Szentháromság, anyakönyv / Keresztelés.; HmÁlt. Tordátfalva, anyakönyv / Keresztelés.

²⁶⁷ MmÁlt. Bözödújfalva, anyakönyv / Keresztelés. 1853–68. 7. p., ill. 1847–1918. 2v. p. Utóbbi anyakönyv 1867 előtti adatait Nagy Mózes unitárius lelkész vezette át és egészítette ki, mivel korábban az anyakönyvek nagyon hiányosan voltak vezetve. Ebben Ürmösi Margit esetében már nem csak a keresztelésének, hanem a születésének napja is szerepel.

neve szerepel: az első Sámuel 1857 januárjában, a második Sámuel 1857 decemberében,²⁶⁸ Vince 1860-ban született Farkas Zsuzsanna és Ürmösi Sándor gyermekeként.²⁶⁹ Különös, hogy 1864-ben úgy emlegetik, mint akinek négy gyermeke van, holott egyetlen halotti anyakönyvben²⁷⁰ sem tűnt fel valamelyik gyermekének a neve. A gyermekek édesanyja, Farkas Zsuzsanna 33 évesen, nem sokkal Nyomátra érkezésüket követően, 1863. szeptember 22-én hunyt el szárazbetegségben.²⁷¹ Bár új házassága sem szerepel a nyomáti esketési anyakönyvben,²⁷² mégis 10 hónappal később (1864 júliusában) már a harmadik feleségétől, Szombatfalvi Lídiától való elválását hagyja jóvá a papi törvényszék, mivel bizonyítottan találták a feleség részéről a parázna életmódot.²⁷³ Nem sokkal később, 1865 márciusában Farkas György esperes Ürmösi Sándor újabb szerencsétlen házassági kísérletéről tudósít. Ekkor egy nyomáti származású, Marosvásárhelyen szolgáló cselédlányt szeretett volna feleségül venni úgy, hogy a lánynak nem volt szülői bejegyzése, amit Ürmösi azzal indokolt, hogy nem tudta előre a lány választát. Farkas György ekkor a szabálytalanságokon felháborodva nem adta össze őket, amikor pedig az újabb időpont elkövetkezett, a lány nem ment el az esküvőre. Farkas György ekkor így summázta Ürmösi életét utolsó házassági kísérlete kapcsán: „Ilyen az ő egész élete, boldogtalanság, hebehurgyaság.”²⁷⁴

A püspöki iratokban található, Ürmösi gyermekeinek neveltetésével kapcsolatos elszórt adatok alapján Ürmösi nem igazán tűnik gondos apának. 1864-ben, Nyomáton a már korábban említett egyik legfőbb vádpont az volt ellene, hogy saját gyermekei nevelésére is képtelen, amit többek között az bizonyít, hogy Margit lányának azt üvöltötte, hogy „Krisztus kurvája”. Marosi Gergely már idézett levelében arról számolt be, hogy a koszos gatyás gyermekben nem ismerte fel a papfiút. Árkosi Dénes pedig leveleiben vissza-visszatérő módon féltette a gyermekeket, s csupán abban bízott, hogy Ürmösi Sándor testvére, Sámuel felkarolja és felneveli őket. Ez azonban feltehetően nem valósult meg. A gyermekek közül egyedül a legnagyobb fiú, Móric sorsát ismerjük. Apja Csekefalváról való távozását követően, az 1868-as unitárius népszékszámoláskor már 18. évében járó fiú a

²⁶⁸ A két Sámuel egészen biztosan nem azonos, mivel minden feltüntetett adatuk (a szüleik nevén kívül) eltér. Ami meglepőbb, hogy a halotti anyakönyvben nincs nyoma az először született Sámuel halálának.

²⁶⁹ HmÁLt. Tordátfalva, anyakönyv / Keresztelés. 2v–3, 3v–4, 5v–6. p.

²⁷⁰ A halotti anyakönyvek közül csupán a verespatakit és a csekefalvit nem láttam, utóbbi ekkor még nem jöhet szóba, előbbi pedig azért irreleváns, mivel a feltehetően ott született fiúkról tudható, hogy Székelykeresztúrra még beiratkoztak, tehát ha elhunytak volna, az csak a beíratást követően történhetett.

²⁷¹ MmÁLt. Nyomát, anyakönyv / Temetés. 97v. p.

²⁷² MmÁLt. Nyomát, anyakönyv / Esketés. 66v–68. p.

²⁷³ Vö. A Főtisztelendő Ur távollétében feljött való perek (Elláttattak oct. 8. 1864.) 8. sz. alatt: Ürmösi Sándor és Szombatfalvi Lídia. – MUEKvGyLt. UP Iratok, 1864.; Főpapi törvényszék Jegyzőkönyve 1858–1869. 55. sz. – MUEKvGyLt.

²⁷⁴ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1865. március 13.

kolozsvári kollégium VIII. osztályos diákja.²⁷⁵ A seniori matrikulába nevéhez Benczédi Gergely azt jegyezte be, hogy „K. monostori gazd. intézetbe ment, városi hivatalnok lett Kolosvárt”.²⁷⁶ A többi gyermek sorsáról még ennyit sem tudunk.

Ürmösi Sándorról a püspöki iratokban az utolsó információ az, hogy addig is, míg Kádár Lázár, leendő csekefalvi pap a szigorlatára készült, „a szerencsétlen Ürmösi Sándor még sem szűnik meg némely pálinkás kompánistait Kádár ellen lázítani, remélve hogy őtet a nyeregből könnyen kivetheti”.²⁷⁷ Az esperes e közlést követően arról biztosítja a püspököt, hogy Ürmösi Sándor meg fogja kapni a neki járó keperészt Kádár Lázártól, még többet is annál, „de a szerencsétlennek az egész bér sem volna elég korcómára. – szánom e szerencsétlent, s ugyan azért kérelmezek érette Főtitst. Püspök Urnál: méltóztasson nevembe megkérni Tkts Ürmösi Sámuel Urat, hogy ne késsék testvéries jó indulatával kiragadni e testvérit a bajból, s még egyszer bé bocsátani a Tarcsafalvi jóságába, hogy ne legyen oly könnyű módja Csekefalvi eklézsiánkat új papja ellen bujtogatni, és folytonos zavarba tartani”.

10. Epilógus

Hogy pontosan mi történt vele azután, hogy Kádár Lázár 1867. szeptember végén letette papi szigorlatát és elfoglalta csekefalvi állomáshelyét, nem tudjuk. Az biztos, hogy sem Ürmösi Sándor, sem a gyerekek (Móricot kivéve) 1868-ban nincsenek sem Csekefalván, sem Tordátfalván, sem Tarcsafalván, sem Kolozsváron, sem Raván, sem Székelykeresztúron.²⁷⁸ A „szegény, szerencsétlen Ürmösi Sándor” életének szomorú befejezéséről Benczédi Gergely, a kolozsvári kollégium tanára és könyvtárosa két helyen is tudósít. A seniori matrikulába Ürmösi neve után a következőket jegyezte fel: „Elrészegesedett; még a palástját is megitta, s lecsapták,²⁷⁹ ekkor lett pápista.”²⁸⁰ Emellett a Büntetések jegyzőkönyvében is fontosnak tartotta²⁸¹ megörökíteni Ürmösi Sándor életéről a következőket:

²⁷⁵ Vö. Az unitáriusok név és lélekszám szerinti... I. kötet o.n. (a kolozsvári unitárius kollégium VIII. gimnáziumi osztály diákjai között, a 8. sz. alatt felsorolva) – MUEKvGyLt.

²⁷⁶ Ld. *Matricula Studiosorum*. 1866/67. tanév, 2750. sz. – MUEKvGyLt.

²⁷⁷ Árkosi Dénes Kriza Jánosnak. Rava, 1867. szeptember 24.

²⁷⁸ Csekefalva mint Ürmösi utolsó állomáshelye, Tordátfalva mint lánytestvéreinek lakhelye, Tarcsafalva mint Sámuel bátyjának birtoka, Kolozsvár mint Sámuel testvéreinek lakhelye és mint kollégium, Rava mint Árkosi Dénes lakhelye, Székelykeresztúr pedig szintén mint kollégium jöhetett volna esetleg szóba. Vö. Az unitáriusok név és lélekszám szerinti összeírása... I. o.n. (Kolozsvár), II. 1–20. p. (Rava, ezen belül Árkosi Dénes az 1. oldalon van felsorolva), 143–152. p. (Tarcsafalva), 155–170. p. (Tordátfalva), 295–301. p. (Csekefalva), 303–319. p. (Székelykeresztúr) – MUEKvGyLt.

²⁷⁹ lecsapták: 'elbocsátották' értelemben

²⁸⁰ *Matricula Studiosorum*. 1896. sz. – MUEKvGyLt.

²⁸¹ Ürmösi Sándoron kívül nemigen van olyan személy, akihez utólag Benczédi megjegyzést (s főképp ennyire hosszú megjegyzést) fűzött volna.

„határtalan részegeskedése s ebből származott sok hibái miatt lecsapatott, mikor is számos gyermekeit világgá bocsátván katolikussá²⁸² lett²⁸³ s Fejérvárt a püspöki pinczék kulcsárává tették kérelme folytán, de hamar észrevették, hogy kecskére bízta a káposztát – elcsapták s nyomorba halt meg.”²⁸⁴

Életéről, haláláról, gyermekei sorsáról csakúgy, ahogy későbbi népköltészet iránti érdeklődéséről ennél több adatunk nincsen.

III. Összegzés

A korábban bemutatott, Ürmösi Sándorral kapcsolatba hozható források egy ellentmondásos ember egymás mellett, párhuzamosan létező élettörténeteibe és azok létrejöttébe segítenek bepillantást nyújtani. A források természetéből adódóan egyik nézőpontot sem ismerhetjük meg teljességében, de valamelyest segítenek eligazodni a korszakban, és ha töredékesen is, de választ kínálnak az Ürmösi Sándorral kapcsolatban felmerülő kérdésekre is.

²⁸² Párhuzamként felvethető Székely Mózes, püspökhelyettes fiának áttérése. Úgy vélem, hogy Ürmösi Sándor áttérésében is nagy szerepet játszott egy rosszul értelmezett bosszú, annak a hite, hogy valaki másra kell haragudnia papi hivatala elvesztése miatt, mint magára. Kriza János egy Péterfi Sándorhoz írt levelében a következőt írja erről Székely Mózes fia kapcsán: „Székely Albert is átállt a r. katolika vallásra – tehát egy második nagy matadorunknak a fia. Ennek számtalan sok családi, és pszichológiai okait tudnám előadni, hogy miképp fejlődhetett a dolog ide, de nem lehet e szűk téren. Elég az, hogy elvetemedett ember volt sok tekintetben – pazarló, rakva adóssággal – továbbá sértve érezte az ambícióját, hogy eleibe vágta osztálytársai Pap Mósi és Nagy Lajos – azután a mostani két káplán Ferencz József és Buzogány – Ezzel akarta megbosszulni Statusunkat – utoljára prédikálván nemrég templomunkban, csúful kipredikálta a kolosvári papságot, főleg a káplánokat – s ezért meg akarván dorgálni a consistorium, ő azzal akart minket megbosszulni és vagdalni, hogy átállt ünnepélyesen. Léha, könnyelmű, lelkiesméretlen ember.” Kriza János Péterfi Sándornak. Kolozsvár, 1856. október 18. – MUEKvGyLt. Kriza János levelezése. A levélben említett Pap Mózes és Nagy Lajos kolozsvári kollégiumi tanárok és Kriza János gyűjtői lettek. Buzogány Áron utóbb ügyvédi pályára lépett. Ferencz József Kriza halála után a következő unitárius püspök lett. Székely Mózes – úgy beszéltek – többek között fia katolizálása miatt sem választották meg püspöknek. Miután 1861-ben Kriza János lett a püspök, Székely Mózes nem sokkal később váratlanul elhunyt. (Úgy tartották, hogy a mellőzöttségbe, vagy az ebben való hitébe halt volna bele.)

²⁸³ Erről nem tudunk semmit. Lehetséges, hogy a későbbi évek UP irataiban szó van róla, de ennek is kevés az esélye. (Az 1868-as év volt az utolsó, amit ennek a tanulmánynak az elkészítéséhez még áttekinttem.) Meg lehetne próbálni megnézni a gyulafehérvári katolikus anyakönyvekben, ha benne szerepel az áttértek jegyzéke ebből az időszakból. De egyáltalán nem biztos, hogy ott tért át. Valamekkora esély arra is lehet, hogy valamelyik településen említik az unitárius összeírások, mint áttérteket. Ezeket bár egyházkörre lebontva minden évben felküldték Kolozsvárra, az UP Iratokban csak nagyon ritkán fordulnak elő. S mivel azt sem tudjuk, melyik évben és melyik településen történhetett az áttérés, így ennek felkutatása is elég nehézkesnek tűnik. Emellett ezekben az áttérésekben a lelkésztől függött, hogy név szerint küldte-e fel az áttérteket, vagy csupán számadatot szerepeltetett.

²⁸⁴ Ld. Büntetések Jegyzőkönyve 90. sz. – MUEKvGyLt.

Az objektívnek (s így pártatlannak és elfogulatlannak) tekinthető nézőpontot az egyházközségi jegyzőkönyvek, az iskolai dokumentumok, illetve az Ürmösi lelkészsege alatt működő összesen négy esperes, három püspök és egy püspökhelyettes által írt levelekből ismerhetjük meg. Ezekből – ugyancsak a források jellege miatt – talán többet tudunk meg a korabeli unitárius egyházszerkezetről, az egyház belső működéséről, a szokásjogról és főként az esperesek feladatairól, problémamegoldásáról és személyiségéről, mint Ürmösi Sándorról. Ennek ellenére megkísérlem röviden összefoglalni, hogy milyen kép bontakozik ki az általam használt források alapján Ürmösiről, és ez mennyiben tér el az események általa hitt interpretációjától.

Az Ürmösi Sándor életének korai szakaszára vonatkozó források elég szűkszavúak, ennek ellenére megfigyelhetünk Ürmösi életében egyfajta megkéseltséget: viszonylag későn kerül a kolozsvári kollégiumba, meglehetősen soká kap önálló lelkészi helyet és 37 évével a korban már idősnek számít, mikor a felszentelése megtörténik. Ezekben az években tűnik a legkisebbnek az Ürmösi személyiségében megmutatkozó ellentmondásosság. Ekkor egy olyan személynek tűnik, akire legfőképpen a kor haladó eszméi hatnak: belép az Olvasótársaságba, feltételezhetően maga is aktívan közreműködik szülőfaluja olvasóköreinek létrehozásában, népköltészeti gyűjtésbe fog, erről gyűjtési naplót vezet, Kriza János az ő gyűjteményeire alapozva ad ki előfizetési felhívást a *Vadrózsákra*, előfizetőket gyűjt és Bölöni Farkas Sándoron és a kor utazási divatján felbuzdulva utazást tervez, aminek eseményeit szintén írásban rögzíti és publikálja. A később meghatározóvá váló önfejűsége ekkor még csupán annyiban nyilvánul meg, hogy utazásában nem a mások által bejárt úton halad (nem saját hazáját vagy nyugati országokat választ utazási célul), hanem keletre indul, amerre a korban kevesen mentek, még ha az érdeklődés az idegen országokban élő magyarok iránt már ekkor is erőteljesen létezett. Az ekkor megismert Ürmösi Sándor tehát egy reményteljes fiatalember képét mutatja, akiről azt gondolhatnánk, hogy akár lelkészként, tanítóként vagy akár hírlapíróként is hasznos tagja lehet a reformkori társadalomnak. Az egyetlen olyan esemény, amely a későbbi tények ismeretében jelként értelmezhető (ezek ismerete nélkül azonban véletlennek vagy naivságnak is tulajdonítható): az oláhországi utazásának háttere, egy nem kellőképpen tisztázott, egyoldalúan megismert és általa megvilágított konfliktus megírása, majd (a konfliktus egyik oldalán helyet foglaló személy pénzéből való) publikálása.

A későbbi forrásokban ez az ellentmondásosság (haladó eszmékért lelkesedő személy – konfliktushelyzetek aktív résztvevője / kiobbantója) tovább erősödik. Egyszerre van előttünk egy olyan lelkész, aki ismeri a hírlapokat, aki fogékony az azokban megjelenő felhívásokra, aki érzi ennek a médiumnak a súlyát, erejét (hiszen nemcsak felhívja a figyelmet jelentőségére a *Székelymagyar szombatosok* című munkájában, hanem maga is él vele, amikor székely szótár megjelentetését tervezi). Ő az, aki ebben a munkájában²⁸⁵ figyelmeztet a kéziratok elkallódására, összegyűjtésének

²⁸⁵ Emellett az *Elbujdosott magyarok...* című munkájában is elbeszél egy esetet, amikor a kalugerektől régi könyvek iránt érdeklődik, könyvtárukat kívánja látni, s a kaluger elmeséli, hogy nekik, ott nincsenek régi magyar könyveik, de törökországi bujdosása

fontosságára, aki arra biztatja a lelkészeket, tanítókat, hogy figyeljenek arra, hogy a népnél lehetnek ilyen kéziratok, amiket össze kell gyűjteni, meg kell menteni, mert ezek alkotják azt a kulturális örökséget, amely a múltunkat jelenti. Úgy gondolja továbbá, hogy minden egyes településnek meg kellene írni a történetét, beleágyazva egy nagyobb egészbe, és hogy erre ugyanúgy a lelkészek, tanítók, jegyzők lennének hivatottak. Mindezek ellenére nyomát sem látjuk annak, hogy maga ezt csinálta volna, nem tudunk róla, hogy kallódó kéziratokat mentett volna,²⁸⁶ hogy minden településen gyűjtött volna, hogy másokat szóban erre biztatott volna. Emellett *Az elbujdosott magyarok Oláhországban* című munkájában annak a kívánságának ad hangot, hogy bár a református ifjak a szünetidőben ilyesféle utazásokat tennének, amellyel elsősorban a hazának használhatnának.²⁸⁷ Lehetőséges, hogy a források Ürmösi-képében van ellentmondás (szinte mintha két külön ember képét rajzolnák ki az eltérő típusú források), vagy (ami szintén lehetséges, hogy) Ürmösiben magában volt ilyen ellentmondás, ő egyszerre tartotta fontosnak mindezt, s tett is valamennyit ezekért a kulturálisan jelentős ügyekért, de emellett ő egy összeférhetetlen, nehezen kezelhető, önfejlő és részeges lelkészként is ismert volt. A püspöki iratokból és a melléjük vetített egyéb, erre a korszakra vonatkozó forrásból az idő előrehaladtával egyre határozottabban bontakozik ki annak a lelkésznek / tanítónak az alakja, aki ellen a legfőbb vád, hogy nem paphoz méltó módon viselkedik. Ebbe a tág fogalomba beletartozik a részegesség, a káromkodás, az istentisztelet nem megfelelő megtartása, a rossz iskola tartása, az egyéb lelkészi teendők (például jegyzőkönyvek vitelének),²⁸⁸ saját családjának, házának, gazdaságának elhanyagolása. Bár nagyon nehéz meghatározni (mivel az egyházközség és a közösség összetétele határozza meg), hogy mikor válik feljelentésre, panaszolásra érett problémává ezen viselkedésmódok egyike-másika vagy ezek együttese, az mindenképpen valószínűsíthető, hogy akkor kezdeményezik egy-egy pap (jelen esetben Ürmösi Sándor) elhelyezését, amikor ő sem a külső tekintetek (más falubeliek,

során számosat látott, amelyek ott paragon heverték. ÜRMÖSY SÁNDOR: *Az elbujdosott magyarok Oláhországban*. Kolozsvártt, 1844. (továbbiakban: ÜRMÖSY, 1844.) 12. p.

²⁸⁶ Azért valószínű, hogy a régi kéziratok összegyűjtésével, megszerzésével, megmentésével nem foglalkozott Ürmösi Sándor, mivel ez visszatérő téma Kriza János levelezésében, ahol az ő neve sosem bukkant elő ilyen vonatkozásban (míg több más lelkészé, gyűjtőé igen).

²⁸⁷ „Kár, hogy legalább a nagyobb szünnapokban, mint a nyári, nem találtak útazást kedvellő református diák ifjak, kik az illy szélyvárosok magyarjait felkeresvén, átlátják a két féle hasznot; [...] a szép esmereteket, mellyek az útassal elfelejtetik minden fáradoimait, – a szép pénzt, mellyel szükségéit betölti, ebből a harmadik haszon osztán közhaszonnal folya el egész hazánkra, legkivált pedig nemzetünkre, midőn ez által sok magyarokat megovhatni az eloláhosodástól.” ÜRMÖSY, 1844. 77–78. p.

²⁸⁸ Ezt Bözödújfaluban, Tordátfalván és Nyomáton is feljegyzik róla. Esetleg ezzel magyarázható az is, hogy egy időben két azonos nevű gyermeke volt, miközben az idősebbet nem vezette be elhunytként. De feltételezhető, hogy a házassági is ezért hiányoznak (feltűnően nem házasodott meg senki Bordoson 1846 és 1848 között; nincs nyoma a Nyomáton kötött házasságának sem). Feltűnő továbbá az is, hogy 1859–1860-ban a tordátfalvi keresztlési anyakönyvet nagyon hiányosan vezette. Vö. HMÁLt. Tordátfalva, anyakönyv / Keresztelés. 4–6. p.

messzebb élők) előtt nem tudja már a közösséget vezető, tiszteletet parancsoló értelmiségi szerepét betölteni, sem (és ez a meghatározóbb) a falu leginkább véleményformáló személyeivel nincsen kiegyensúlyozott kapcsolata. Ürmösi Sándor nyolc egyházközségben teljesített szolgálatot, amelyek közül egyedül Verespatakon nem regisztrálnak a források valamilyen konfliktust. Valamennyi más egyházközségben konfliktusok sora kíséri jelenlétét, amelyeknek a feloldásában maga egyáltalán nem vesz részt, azokon egyedül az aktuális esperes és a püspök munkálkodik. A források néha utalnak arra, hogy a lelkészi szerep bizonyos szegmenseiben, időszakosan *jó pap*ként definiálható a működése. Ilyen, amikor feltételezhető, hogy jó iskolát tart (például Vadadon vagy Csekefalván), vagy amikor jó prédikátorként említik. Utóbbi volt feltehetően az oka a kisadorjáni konfliktus kirobbanásának, amikor prédikálásával megnyerte a szentháromságiakat, akik ezután – mint az a korábbiakból ismert – az ő tanácsára panaszlevelet írtak akkori papjuk ellen. 1864-ben Farkas György azt állítja, hogy a nyomtatók „mint papot a templomban szerették,”²⁸⁹ csak a templomon kívül tartották „használatlan embernek”. Kriza János 1863-ban azt írja, hogy Ürmösinek „valóban nagyon szép tehetsége, olyanszerű legalább, a mi a közembert vonzani tudja.”²⁹⁰ Mindezek mellett azonban annyira nem tartották tehetséges, jó szónoknak, hogy prédikációinak kiadása felmerült volna,²⁹¹ vagy akár csak egyszer is szóba került volna a neve egy zsinati prédikáció megtartására.

Ürmösi Sándor talán legnagyobb problémája (ami miatt ma már biztosan nem tébolydába utalnánk), hogy a valóságot csak szelektív módon észleli, s az őt körülvevő eseményekből kizár minden olyan elemet, ami rá mint hibás, bűnös, felelős személyre mutatna. Ez a tulajdonság egy lelkészi hivatást betöltő személy életét sokkal jobban megnehezíti, mint ha csupán alkoholistát, verekedős vagy parázna lenne, de ezek mellett lojális tudna lenni a falubeliekhez és bűnbánóan kommunikálna a felsőbb vezetés (tehát az esperese, püspöke) felé, vagy ha valamilyen egészen más foglalkozást űzne. Ürmösi Sándor azonban – a források alapján úgy tűnik – sosem hallgatott senki másra (se édesapjára, se bátyjára, se az esperesekre, se a püspökre), csak egyedül a maga feje szerint cselekedett, és hitt abban, hogy minden, amit és ahogy tett, helyes volt. A püspöki iratokból éppen ez a kettősség válik nyilvánvalóvá: a kívülállók küzdelme Ürmösi egy-egy egyházközségben történő megmaradásáért (akár még az illető eklézsia kárára is) és Ürmösi Sándor szavai és tettei, amik valami egészen másra, feltehetően az ő fejében létező valóságra reflektálnak. Szokatlan a korban, hogy egy problémás papért ennyire sokat tegyenek – ez egyértelműen a többgenerációs lelkészcsaláddal és elsősorban bátyja, Ürmösi Sámuel kiemelkedő szerepével magyarázható. Szokatlan azonban az a hang is, amely ezt az esperesek részéről vívott küzdelmet kíséri. Mind Farkas György, mind Árkosi Dénes, de még Kriza János is megjegyzi, hogy ennél nehezebb (és

²⁸⁹ Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1864. december 4.

²⁹⁰ Kriza János Farkas Györgynek. Kolozsvár, 1863. augusztus 3. – MUEKvGyLt. FGyI.

²⁹¹ Ahogy például a Kriza-gyűjtők közül Péterfi Sándor prédikációi több kötetben megjelentek, de Goró István is Maurer-féle pályadíjat nyert prédikációival és Kriza János felajánlotta neki válogatott beszédei kiadását, de ő azt más munkái miatt visszautasította. Vö. Goró István Kriza Jánosnak. Homoródújfalú, 1862. október. 3.

hálátlanabb) emberrel / esettel pályafutásuk során nem találkoztak, s mindkét esperesben felmerül Ürmösi ügyeinek rendezése során az a gondolat is, hogy helyesebb volna nem esperesként működniük tovább. Farkas György egy helyen úgy nyilatkozik, hogy ő már a kezdetektől nem támogatta Ürmösi felszentelését, és az egyébként kifejezetten szelíd és finom esperes azt óhajtja, hogy bár a „halál boldog szekere” jöjjön el Ürmösiért mindenki nyugalma érdekében. Ennyire szélsőséges esperesi megnyilatkozások feltehetően nagyon ritkák voltak (magam az áttanulmányozott években nem találkoztam hasonlóval), s mögöttük egyértelműen az „érdemtelen és semmiházi” emberért tett hiábavaló erőfeszítések álltak.

Elképzelhető, hogy Ürmösi Sándor más foglalkozást választva (például hírlapíróként) jobban kiteljesedhetett volna, és nem került volna, illetve nem generált volna ennyi konfliktust. Nem tudjuk, de az bizonyos, hogy sorsának alakulásában nagy szerepe volt egy rosszul értelmezett hivatástudatnak is. A papi pályára, ahogy más lelkészcsaládokban is ez megszokott volt,²⁹² már gyermekkorában kiválasztotta az édesapja, mint ez egyik leveléből is kitérünk: „Isten kegyelméből az én családom emlékeztető fogva Statusunk Ekklesiáiban lelkészi szolgálatot folytatott, mely hivatalhoz nekem szerencsém vala 40 évek folyások alatt, és már hogy Aróni családon ezen hivatalba ne végződjék el, házom gyermekeim közül Sándor fiamot Statusunk szolgálattárára választottam ki eleitől fogva.”²⁹³ Ürmösi Sándor három levelében hangsúlyozza a kiválasztottságot, a papi pálya eléréséért viselt szenvedéseket, s azt, hogy magára nézve a legnagyobb büntetésnek tartaná, ha lelkészként nem működhetne tovább; amelyre ha mégis rákényszerülne (kissé illogikus módon), gyermekeit is megesketné a papi pályától való távolmaradásra.²⁹⁴

²⁹² Hasonló módon nyilatkozik Kiss Mihály, későbbi háromszéki egyházkör esperesének és Gálfalvi István, későbbi felsőfejéri egyházkör esperesének édesapja is. „Azon Papi állapotra [...], melyre tzeoloson szültelekis, nevelttelekis...” Kiss Mihály fiának, Kiss Mihálynak. Székelyszentmihály, 1834.; „Ditsekedni ugyan nem akarok, mindazonáltal alázatos Instantiám mellett bátorkodom jelenten, hogy eleitől fogva minden én Atyám Ecclesiastica Fuctioba[!] töltötték életüket ditséretesen, meg szakadás nélkül; 1600nak végezetitől fogva [...] Utánnam következő Fijamot Gálfalvi Istvánt a Sz: Kereszturi Gymnasium méltatlan seniorat, ugy kívántam nevelni, hogy régtől fogva Ecclesiastica Functioba virágzo Familiam ki ne alugyék, hogy bártsak e kitsin Szikrában meg maradgyon, melyre magais készült.” Gálfalvi István Székely Miklósnak. Székelyszentmihály, 1834. szeptember 9.

²⁹³ Ürmösi József Székely Miklósnak. Tordátfalva, 1842. május 22.

²⁹⁴ „S ha apostoli characteremtől távozottnak találtam, én magam fogom magamot megítélni, sőt még büntetni, de a bünhődésnek borzasztó eszközével, mert a mire születtem, és jöttem e világra, a Jésusi igazságot hirdetni papi helyzetben, megszünök – és midőn letudom szokni[?] két száz évek ölt, hogy családom papi hivatalt folytatni soha is meg nem szünt, én bennem bévégeztetni elkivánom büntetésül ha leverettetett szivel”. Ürmösi Sándor Székely Sándornak, hn. én. (Érk.: 1846. április 13.) „Tizenkilenc évekig készítém magamot természeti és családi hajlamomnál fogva a papi hivatalra, és hol öröm, hol könyhullatások közt – hol éhezés és szomjak között”. Ürmösi Sándor Székely Sándornak, hn. én. (Érk.: 1847. március 10.) „külömbben jövő Sz: György napkor le tészem hivatalomat a fő tisztelendő ur kezébe – ároni családomba szinte 300 évek lejár-

Végezetül arra a kérdésre próbálok választ adni, amely a teljes anyagfeltárás háttérében állt, azaz hogy milyen szerepet tölthetett be Ürmösi Sándor Kriza János gyűjtőhálózatában. A források alapján úgy vélem, néhány dolgot egészen határozottan kijelenthetünk. Először megállapítható, hogy Ürmösi Sándor népköltészeti/néprajzi gyűjtésekkel aktívan az 1850-es évek elejéig foglalkozhatott, de legaktívabb időszaka bizonyosan 1840 és 1844 közé esett. Emellett kijelenthető az is, hogy Ürmösi, más unitárius lelkészekhez és tanítókhöz hasonlóan aktívan részt vett (pontosabban az egyház szegénysége miatt részt kellett vennie) a helyi közösség életében, így maga is tartott és eljárt olyan alkalmakra²⁹⁵ (például kalákákra), ahol különböző népköltészeti szövegek spontán elhangozhattak.²⁹⁶

Ürmösi Sándor nem volt baráti viszonyban Kriza Jánossal, feltehetően, mint idősebb, tekintélyesebb, a kollégiumhoz és az egyházhoz kötődő személynek, aki népköltészeti füzetek megjelentetését tervezte, adta át gyűjtéseit, de a gyűjtés kivitelezésében konkrét tanácsot csaknem teljesen valószínűtlen, hogy elfogadott volna bárkitől. Ha Kriza János gyűjtői esetében azt a kérdést szeretnénk megválaszolni, hogy voltak-e közöttük gyűjtő-egyeniségek, akik akár saját maguk is publikálhatták volna gyűjtéseiket, akkor Ürmösi Sándort közējük sorolhatjuk abból a szempontból, hogy ő sem ekkor, sem később nem tekinthető Kriza János meghosszabbított kezének, mindamelllett, hogy gyűjtései kiadására nem valószínű, hogy képes lett volna. Bár Kriza, az olvasótársaság és a kor eszméi, áramlatai bizonyosan hatottak Ürmösire, de olyan levelezést, amelyet Kriza Tiboldi Istvánnal vagy akár Kiss Mihállyal folytatott, amelyben tanácsokat adott, kérdéseket tett fel, szívességet kért, Ürmösi Sándorral kizártnak tarthatjuk.

Minderről az együttműködésről azonban feltehetően egészen más kép élt Ürmösi Sándor fejében. Erre mutat, hogy 1862-ben Krizához írt levelében „vadrózsánkat” emleget, ám néhány hónapra rá, a megjelenő *Vadrózsákban* nyoma sincs az ő kiemelt szerepének, s Kriza János levelezésében is csupán mint korai gyűjtő és az előfizetők felkutatója van jelen. A *Vadrózsák* bevezetőjéből az tűnik ki, amit a püspöki iratok és a levelezés is igazol, hogy Kriza János legjobban két közeli barátjával, Kiss Mihállyal és Gálffy Sándorral tudott együtt gondolkodni, közösen dolgozni. Ürmösi Sándor gyűjtéseit Kriza bizonyosan fontosaknak tartotta, hiszen az utolsó pillanattig azon igyekezett, hogy azokat az elkallódástól megóvja. Azonban ahogy

tával, utolsó Bátori leszek, erre gyermekeimet is innepélyesen felesketem.” Ürmösi Sándor Kriza Jánosnak. Tordátfalva, 1862. június 26.

²⁹⁵ Adorjáni Gergely, 59 esztendőös kisadorjáni címeres nemes tanúvallomása szentháromsági Bereczky Zsigmond, marosszéki hitestáblabíró előtt. Kisadorján, 1846. december 22. Ebben Adorjáni Gergely többek között azt állítja, hogy november 22-én, amikor a szentháromságiakkal beszélt Ürmösi Sándor, valójában neki volt törökbúzafejtő kalákája egy Fekete Mózes nevű személy házában. – MUEKvGyLt.

²⁹⁶ Gulyás Judit veti fel, hogy a falusi lelkészek, tanítók különböző mértékben vehettek részt a közösség életében, s így lehettek részesei spontán mesemondó alkalmaknak. Mivel úgy vélem, ez is egy azon kérdések közül, amit érdemes volna valamennyi gyűjtés és gyűjtő kapcsán megvizsgálni, jelzem, hogy a 19. századi falusi unitárius gyűjtők esetében a lelkész anyagi helyzetéből következően számolni lehet a gazdálkodás és annak munkaalkalmain való részvételükkel. Vö.: GULYÁS JUDIT: „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában. Bp., 2010. 47. p.

lelkészként, úgy feltehetően gyűjtőként sem lehetett Ürmösit irányítani, rá számítani, benne megbízni, ezért a gyűjtőhálózatban ugyanolyan kívülálló lehetett, mint a papi társadalomban vagy egy-egy egyházközségben.